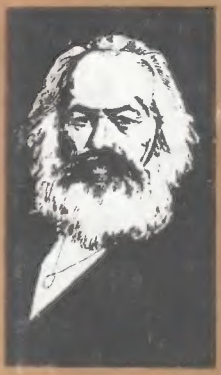

FRIEDRICH ENGELS

ÉLETRAJZI VÁZLATOK

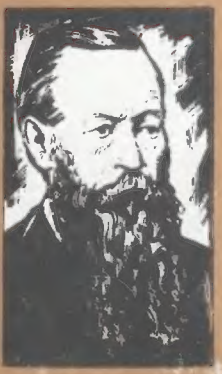

FRIEDRICH ENGELS

ÉLETRAJZI VÁZLATOK

FRIEDRICH ENGELS

ÉLETRAJZI VÁZLATOK

FRIEDRICH ENGELS

ÉLETRAJZI VÁZLATOK

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1972

ELŐSZÓ

A Regent's Park Road 122. sz. alatti londoni házban sok vendég fordult meg 1870 óta, amikor a Manchesterből érkező Friedrich Engels oda beköltözött. Ebben a jellegzetesen angol családi házban, amely az égvilágon semmiben sem különbözött ezernyi más angol családi háztól, gyakran gyűltek össze a szeretetre méltó házigazda barátai és harcostársai. A brit szigetbirodalom fővárosából és más városaiból jöttek, az európai kontinensről, sőt még az óceán túlsó partjáról is. Engels háza a hampsteadi villanegyed felé terjeszkedő külvárosban afféle főhadiszállása volt a felfelé ívelő munkásmozgalomnak. Az élénk és vidám, enciklopédikus tudással és gazdag élettapasztalattal rendelkező házigazda természetszerűleg a társaság középpontja volt.

Engels nemcsak a proletármozgalomból, a vitákból, harcokból és a bizonyságtétel óráiból ismerte barátait, hanem a magánéletből is. Éppen ezért mindenki másnál hivatottabb volt arra, hogy valósághű képet hagyjon ránk a német és a nemzetközi munkásmozgalom ezen úttörőiről, hogy életrajzi vázlatokban közelről megismertes-

sen bennünket e jelentékeny személyiségek életével és tevékenységével.

A puritán vasárnapon minden életvidám ember szörnyűségesnek érezte Londont, ezért Engels rendszerint vasárnap tartotta fogadónapját. Semmi sem jelentett Engels számára nagyobb élvezetet, mint ha e nap estéjét meghitt baráti körben tölthette el. Mindenkit szívesen látott, aki eljött és nehéz volna megmondani, kinek jelentettek többet ezek az órák: a vendégnek-e, aki előtt új világok tárultak fel, vagy Engelsnek, akire életelixírként hatottak. Maguk a résztvevők gyakran leírták, milyen feledhetetlen élmény volt egy-egy este Engels házában.

Különösen nagy örömöt szerzett a vendégseregnek, ha a német szociáldemokrácia vezetői megjelentek körükben. Ellátogatott közéjük Wilhelm Liebknecht, Marx és Engels egyik legrégebbi barátja, aki jóízű humorral tudott beszélni mozgalmas életének különféle apró-cseprő eseményeiről és mulatságos élményeiről. A vendégek élénk érdeklődéssel kísérték a szeretetre méltó, szerény August Bebel szavait is, aki „a legvilágosabb elme volt az egész német pártban", ragyogó taktikus és magával ragadó szónok. Mellette feltűnt a mindig szívélyes, őszinte, megbízható Paul Singernek, a tapasztalt pártelnöknek magas alakja. Nagy eredményekről számolhattak be abban a harcban, melyet a német munkáspárt vívott a bismarcki szocialistaellenes törvény és a porosz-

német katonaállam ellen, de beszéltek az elvtársaik és saját maguk gondjairól is. Egyikük sem nélkülözhette a házigazda véleményét és tanácsát — hiszen Engels mindenki másnál jobban értett ahhoz, hogy néhány szóval megvilágítsa akár a legbonyolultabb dolgot is. Érthetővé vált, ami addig homályos volt, amit pedig felismertek, az világosabb és egyértelműbb lett. Engels örömmel és elismeréssel szólt arról a haladásról, amely a német munkásmozgalomban az üldöztetés és terror ellenére tapasztalható volt. Micsoda lelkesedéssel ünnepelték meg Engels házában a pártnak a legutóbbi választásokon elért sikereit! Szokássá lett, hogy Engels minden Reichstag-választás alkalmából ünnepi vacsorára hívta meg legközelebbi barátait és ilyenkor egy-egy nagy hordó német ászoksört is csapra veretett. Amikor aztán késő éjszakáig megérkeztek Németország minden részéből a választási eredményekről szóló táviratok, Engels vette át és olvasta fel őket az asztalnál ülő baráti társaságnak. Minden egyes szociáldemokrata győzelemre ittak egyet. „A dolog hovatovább kissé sokba fog kerülni nekem, a szociáldemokraták mostanában túl gyakran győznek a választásokon", mondotta Engels tréfásan, amikor a párt 20, sőt még több képviselőjelöltje győzött az általános választáson és 40 képviselőjelöltje a pótválasztáson.

Gyakori vendégek voltak Engels házában a német párt ideiglenesen Londonban tartózkodó

tagjai, mindenekelőtt Julius Motteler, a legendáshírű „vörös tábori posta" megszervezője. A „vörös postamester" gondoskodott az illegális irodalom Németországban való terjesztéséről. Továbbá Eduard Bernstein, a párt illegális sajtóorgánumának, a „Sozialdemokrat"-nak a szerkesztője. Díszhelyet foglalt el az asztalnál Friedrich Lessner szabó, lankadatlan forradalmár, ez a végtelenül szerény és megbízható ember, aki mindig büszke volt arra, hogy ott állt a modern munkásmozgalom bölcsőjénél, amikor 1848 elején a „Kommunista Kiáltvány" kéziratát elvihette a szedőhöz és a kefelenyomatokat is ő adta tovább. Wilhelm Liebknechttel és Georg Lochner asztalossal együtt azok közé a kevesek közé tartozott, akik még éltek a hajdani „Kommunisták Szövetségének" „régi gárdájából".

Az olvasónak bizonyára feltűnik majd az életrajzi vázlatok olvasásakor, hogy Engels ezekről a német elvtársakról nem emlékezett meg olyan formában, mint például Mollról, Weerthről, Wolffról, Beckerről vagy Schorlemmerről. Ennek oka egyszerűen az, hogy Liebknecht, Bebel, Singer, Lessner, Lochner, Motteler, Bernstein túlélték őt, hogy Marx és Engels — mint Engels egy alkalommal saját maga megjegyezte — „mindenkor elleneztek mindenfajta, egyes személyekhez kapcsolódó nyilvános tömjénezést" még akkor is, ha ezáltal nagy célt lehetne elérni. Hogy az említ-

tett elvtársakat Engels hogyan ítélte meg, az kitűnik terjedelmes levelezéséből.

Engels szorosabb baráti köréhez tartoztak az angol munkásmozgalom képviselői is. Amióta a reakció Németország elhagyására kényszerítette, Anglia második hazájává lett. Jelentős angol munkásvezetők igen közel álltak hozzá már a negyvenes évektől fogva, amikor a chartista mozgalom meggyőzte arról, hogy nemzeti munkáspárt létrehozása szükséges és lehetséges. Engels még a kilencvenes években is befolyást gyakorolt a Független Munkáspárt, valamint a trade-unionok és a nyolcórás liga tevékenységére — ez utóbbinak Marx leánya, Eleanor és Eleanor férje, Edward Aveling, a természettudományok doktora voltak legismertebb vezetői. Engels főként azon fáradozásukat támogatta, amely arra irányult, hogy a tanulatlan angol munkásokat és munkásnőket szakszervezetbe tömörítsék és harcra mozgósítsák jogaik kivívása érdekében. Avelingékhez különösen bensőséges kapcsolat fűzte, mert Marx hozzátartozóiként úgyszólván Engels családjához tartoztak. Irodalmi érdeklődésük is közel állt Engelséhez. Néha egész estéket töltöttek el Engelsnél híres írók műveinek a felolvasásával vagy költeményeik szavalásával. A baráti körben olykor énekeltek is, vidám vagy komoly dalokat. Nagyritkán a házigazda is rázendített egy-egy ifjúkorában énekelt régi diákdalra. Samuel Moore-t viszont — az oxfordi matematikust és jogászt,

a „Kommunista Kiáltvány" és Edward Avelinggel együtt a „Tőke" fordítóját — nem kellett sokat kérlelni, szívesen énekelt régi angol népdalokat és olykor William Thorne, a gáz- és kézműipari szakszervezet titkára, Avelingék fáradhatatlan munkatársa is csatlakozott hozzá. Engelsnek különösen nagy örömöt szerzett, ha jó barátja, Carl Schorlemmer olykor-olykor ellátogatott hozzá Manchesterből, ahol főiskolai tanárként és egy világhírű kémiai kutatóintézet vezetőjeként dolgozott. Engels a meggyőződéses szocialistát és a vidám bajtársat egyaránt szerette benne és gyakran természettudományi vitába bonyolódott vele, amikor is Schorlemmer mindig újból csodálattal állapította meg, hogy Engels — a természettudományok bármely ága felől kérdezték is — mindig újszerű és érdekes gondolatokat fogalmazott meg. Időközönként George Julian Harney, az öreg chartista is elvetődött Jersey szigetéről Londonba. Harney még nagyon jól emlékezett arra, amikor 1843-ban felkereste egy fiatalember a „Northern Star" szerkesztőségében és tanújelét adta a chartista mozgalom iránti őszinte érdeklődésének. Ez a fiatalember Engels volt, és ekkor kezdődött barátságuk.

Jó kapcsolatokat tartott fenn Engels a francia munkásmozgalommal is, s e kapcsolatok 1844. évi párizsi tartózkodása, valamint az 1848-as júniusi párizsi harcok résztvevői és az 1871-es kommünárok melletti síkraszállása óta egyre szorosabbá

váltak. Ehhez még az is hozzájárult, hogy Marx két idősebb leánya, Jenny és Laura francia szocialistákhoz, Charles Longuet-hoz, illetve Paul Lafargue-hoz ment nőül, és Engelst mindkettőjükhöz szívélyes barátság fűzte.

E szűkebb baráti körhöz időnként különféle nemzetek munkásképviselői is csatlakoztak. Gyakran szinte bábeli hangzavar uralkodott Engelsnél, mert a távoli országokból érkezett szocialisták nem mulasztották el felkeresni a Regent's Park Road 122-t, ha útjuk Londonba vezetett. A nyelvekben jártas házigazdának azután nemegyszer kellett úrrá lennie nehéz helyzeteken, bár csaknem húsz nyelven tudta megértetni magát és a németen kívül tökéletesen beszélt angolul, franciául, olaszul, spanyolul és írül. Közismert belga, olasz, osztrák munkásvezetők éppúgy fordultak tanácsért hozzá, mint orosz meg lengyel forradalmárok. És azok, akik nem, vagy csak nagyon ritkán tudták felkeresni, levélben igyekeztek kapcsolatot teremteni vele.

A híres politikai asztaltársaság mellett a „vezérkar" tagjai nem nélkülözhették a levélváltást sem. Mindennap, minden postával minden európai nyelven érkeztek levelek Engelshez. Ma már alig tudjuk elképzelni, hogyan talált időt Engels a „Tőke" második és harmadik kötetén és saját tudományos és publicisztikai írásain végzett munkája mellett egy ilyen széles körű nemzetközi levelezésre is. Márpedig Engels levelei

jól átgondolt ítéleteket, értékes ösztönzéseket és gyakorlati tanácsokat tartalmaztak.

Engelsnek nagy örömöt szerzett, hogy láthatta, milyen gazdag termést hoz életének vetése. Csupán egyetlen gondolat zavarhatta meg ezt az örömöt: az, hogy Marx nem érhette meg a nemzetközi munkásmozgalom további előnyomulását, amely elválaszthatatlanul összeforrott sok évtizedes közös működésükkel. Marxnak és életművének méltatása céljából Engels élete utolsó éveiben azzal a tervvel foglalkozott, hogy egy Marx-életrajzot ír, mihelyt a „Tőke" kiadása lezárul. De már a „Tőke" negyedik kötetének szerkesztéséhez sem tudott hozzáfogni.

Ha beszélgetésekben vagy levelekben szóba került Marxszal végzett közös munkájuk, Engels soha nem mulasztotta el, hogy nyomatékosan utaljon legjobb barátja történelmi érdemeire: „Magam sem tagadom, hogy Marxszal való negyvenéves együttműködésem előtt és alatt az elméletnek mind a megalapozásában, mind nevezetesen kidolgozásában bizonyos önálló részem volt. De a vezető alapgondolatok legnagyobb része, különösen gazdasági és történelmi területen, sajátlag pedig a végső éles megfogalmazásuk Marx műve... Nélküle az elmélet ma távolról sem volna az, ami. Joggal viseli tehát Marx nevét." * Ez és más hasonló tartalmú kijelentése Engels nagy szerénységére vall — a marxizmus és a munkásmozgalom kifejlesztésében mindig kevesebbre

becsülte saját munkájának értékét, mint barátjáét.

Engels baráti társaságában gyakran emlegették azokat az egykori harcostársakat, akik jelentősen hozzájárultak a mozgalom alapjainak lerakásához, de immár nem tartoztak az élők sorába: Joseph Mollt, aki a legnehezebb és legveszélyesebb pártfeladatokat hajtotta végre és aki az 1849-es forradalom katonájaként esett el; a frank Heinrich Bauert, az „eleven, fürge, tréfás emberkét, akinek kis testében azonban ugyancsak sok ravaszság és elszántság lakozott", Karl Schappert, az „óriási termetű, határozott és tetterős férfit, aki mindig készen állt arra, hogy polgári egzisztenciáját és életét kockáztassa... mintaképét a hivatásos forradalmárnak" *, a „féktelen, vakmerő, tüzes természetű Konrad Schrammot, pártunk Hővér Percyjét" *. Mindnyájukra érvényesek voltak azok a szavak, amelyeket Roland Daniels kölni orvos és kommunista halálakor Marx írt Daniels feleségének — Daniels 36 éves korában halt meg a börtönben elszenvedett rossz bánásmód következtében —: „Korai eltávozása pótolhatatlan veszteség nemcsak családja és barátai, hanem az emberiség nagy szenvedő tömege számára, amelynek hűséges élharcosa volt... Remélhetőleg a viszonyok egyszer majd megengedik, hogy a bűnösökön, akik pályafutását megrövidítették, komolyabb bosszút álljunk, mint egy nekrológgal." *

Ha később bármikor a „toll forradalmáiról",

a proletár újságírókról esett szó, Engels az 1848—49-es „Neue Rheinische Zeitung"-ra utalt. 1884-ben visszapillantva a lap pályafutására, leszögezte, hogy „elsősorban (Marx) éleslátása és biztos tartása tette lapunkat a forradalmi évek leghíresebb német újságjává" *, de hírnevét éppoly mértékben köszönhette annak az elszánt forradalmárokból és tehetséges újságírókból összekovácsolódott kollektívának, amelynek Wilhelm Wolff volt az alappillére. Wolff már a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottságban és a Kommunisták Szövetsége megalapításakor kitűnt. Ő volt a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségi titkára, jómaga is számos cikknek — elsősorban agrárkérdésekről és a német kisállamokról szólóknak — a szerzője. Engels Wolffról írott életrajzi vázlatában méltó képet rajzolt Wolff politikai, zsurnalisztikai és szervező tevékenységéről. Ez az életrajz a legrészletesebb azok közül, amelyeket Marx vagy Engels harcostársaikról írtak. Neki ajánlotta Marx főművét, a „Tőké"-t. Marx már nem tudta megvalósítani azt a szándékát, hogy Wolff életéről és munkásságáról írjon, de Engels munkájában bizonyára Marxnak sok gondolatával és megállapításával találkozunk.

A „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségében Marx és Engels mellett ott látjuk Ernst Dronkét, a forradalmi újságírás Benjáminját, és Ferdinand Wolffot, aki elsősorban külpolitikai

kérdésekkel foglalkozott. A „demokrácia orgánumának" szerkesztői közé tartoztak nem utolsó sorban ketten a legjelentősebb német forradalmár költők közül: Georg Weerth és Ferdinand Freiligrath. A forradalmi események és a Marxszal és Engelsszel való naponkénti baráti együttműködés ezen korszakában érték el mindketten költői pályájuk csúcspontját. Weerth a tárca utolérhetetlen mesterének bizonyult. Verseiben, csípős szatíráiban és humoros széljegyzeteiben megrajzolta 1848-nak, a „pompás esztendőnek" a körképét. Weerth gunyorosan írta magáról és irodalmi tevékenységéről: „A gonosz mindig kelendő, s elborzadva kell megállapítanom, hogy a »Neue Rheinische Zeitung« előfizetőinek száma napról napra emelkedik. Nagyobb figyelemmel olvassák a vezércikkeket..., ám tetszésükkel mindenekelőtt a tárcát tüntetik ki... Igen, a tárcát! A »Neue Rheinische Zeitung« ezen förtelmes tárcarovatát, amelyben mindent, ami nagyszerű és fenséges, erkölcstelen szellemességekkel igyekszenek nyakon önteni. A szerző valóban felháborító pimaszsággal támogatja pályatársai destruktív törekvéseit; szörnyű, hogy egyetlen becsületes embert sem hagy békén — szóval megérett arra, hogy malomkövet akasszanak a nyakába és a folyóba vessék, ott, ahol a legmélyebb a víz Rajna atyánkban..." *

1848 októberében Freiligrath, a „forradalom harsonása" csatlakozott Weerthhez a tárcaírásban.

A „Neue Rheinische Zeitung"-ban jelentek meg forradalmi levelei, amelyek igyekeztek felrázni a népet, hogy szembeszegüljön a kibontakozó ellenforradalommal. Jóval az ellenforradalom győzelme után még titokban kézről kézre járt a „Neue Rheinische Zeitung" utolsó, 1849. május 19-i, vörös színnel nyomott száma Freiligrath „Búcsúszó" című versével. Freiligrath később is szívesen emlékezett vissza arra az időre, amikor még a korán elhunyt Weerthtel együtt ült a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségi asztalánál. Marx és Engels számára is feledhetetlen maradt ez az időszak.

Úgy volt, hogy Heinrich Heine is munkatársa lesz a lapnak. E nagy költővel és hazafival Marx még párizsi tartózkodása alatt szoros politikai és személyes barátságot kötött. 1843—44-ben Heine a Marx család leggyakoribb vendégei közé tartozott. Nagyra becsülte Marx és felesége esztétikai érzékét és finom irodalmi ítélőképességét. Barátságuk ezen időszakában keletkeztek Heine legjobb politikai költeményei: „Németország. Téli rege" és „A sziléziai takácsok". Ha a lapban nem jelent is meg eredeti cikk Heine tollából, a „Neue Rheinische Zeitung" hasábjain az ő hangja is felcsendült. Marx és Engels számos cikkükben idéztek verssorokat az általuk nagyra becsült költőtől. Az az életrajzi vázlat, melyet Marx 1858-ban Heinéről a „New American Cyclopaedia"-ba akart írni, nem készült el. A „Neue

Zeit" be szánt visszaemlékezéshez gyűjtött anyag Engels halála után hagyatékából előkerült, a cikket magát azonban nem írta meg.

Marx és Engels barátainak és harcostársainak a köre mindenkor a munkásmozgalom központja, a forradalom főhadiszállása volt. Az évtizedek folyamán egyre bővült és egyre nemzetközibbé vált ez a kör. Tagjai nyugalmasabb időszakokban az eljövendő osztályütközetek előkészítésén munkálkodtak. A viták viharában megállták a helyüket. S ha elesett is néhány harcos — harcostársaik tovább vitték a forradalom zászlaját. A szellemi irányító központ mindvégig fennmaradt.

Az 1848—49-es forradalom leverését követő súlyos esztendőkben, amikor a polgári és a kispolgári emigránsok elcsüggedtek vagy értelmetlen felforgató terveket forraltak, Marx és Engels arra buzdították harcostársaikat, hogy állandóan gyarapítsák tudásukat és alaposan elsajátítsák a forradalmi elméletet. Így hát a „Marx-párt" tagjait — amennyire a megélhetésért vívott kemény harc erre időt engedett — a British Museum olvasótermében vagy a manchesteri könyvtárak olvasószobáiban lehetett megtalálni, amint buzgón folytatták tanulmányaikat. Így kovácsolódtak ki a német és a nemzetközi munkásmozgalom eljövendő harcainak szellemi fegyverei Angliában abban az időszakban, amikor a reakció azt hitte, hogy végleg diadalt aratott.

Amikor a demokratikus és a munkásmozgalom

új fellendülése 1864-ben lehetővé tette a Nemzetközi Munkásszövetség megalapítását, kezdettől fogva Marx volt a lelke e proletár tömegszervezetnek. Jellemző Marxnak és Engelsnek az I. Internacionálé Főtanácsában folytatott tevékenységére, hogy — mint két évtizeddel korábban a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségében — okos és a munkásosztályhoz hű harcostársakat tudtak maguk köré toborozni. A Főtanácsban kiváltképpen a Kommunisták Szövetségének egykori tagjaira, olyan elméletileg képzett és politikailag tapasztalt elvtársakra támaszkodhattak, mint Friedrich Lessner, Karl Pfänder, Georg Lochner és Johann Eccarius. Ezekhez hamarosan csatlakoztak a munkásság más képviselői is, akik magukévá tették Marx és Engels nézeteit: Hermann Jung svájci emigráns, az angol Robert Shaw, akit Marx 1870-ben nekrológban méltatott, két francia: Auguste Serraillier és Eugène Dupont, valamint egy orosz diák: Lopatyin. Az 1871-es Párizsi Kommün véres leverése után csatlakozott hozzájuk Walery Wróblewski, a Kommün legendáshírű lengyel tábornoka, és Józef Rozwadowski, a Kommün vezérkari parancsnoka, Edouard Vaillant francia orvos, valamint Frankel Leó, a magyar forradalmár, aki a Főtanácsban Ausztria—Magyarország levelező titkára volt. Amikor Frankel Leó 1875-ben ismét elhagyta Londont, hogy Magyarországon egy marxista munkáspárt létrehozásán

munkálkodjék, Marxné a következő szavakkal búcsúzott tőle: „Ha az ember az élet magasságát vagy inkább mélységét elérte, nagyon nehezére esik a válás egyik leghívebb és legjobb barátjától. Milyen gyakran gondolok majd magára, kedves Frankelem. Milyen gyakran fogok vasárnap délutánonként kitekinteni az ablakon, hogy lássam, jön-e már Frankel... Régi és új hazájába elkísérik legbensőbb jókívánságaim." * Ilyen szívélyes búcsúszavak jutottak mindazoknak, akiket távoli országokba szólított megbízásuk, hogy ott dolgozzanak a mozgalomért. Sokan közülük gyakran évek vagy évtizedek múltán forradalmi munkáspártok alapítói lettek Franciaországban, Spanyolországban, Belgiumban, Dániában vagy Lengyelországban.

Nagy befolyást gyakorolt a svájci és a német munkásmozgalomra Johann Philipp Becker, aki Genfből eredményesen munkálkodott az I. Internacionálé érdekében és akinek jelentős része volt abban, hogy 1869-ben Eisenachban megalapíthatták az össznemzeti forradalmi német munkáspártot. 1866-tól Becker Genfben kiadta az Internacionálé első sajtóorgánumát, a „Vorboté"-t. A Nemzetközi Munkásszövetség minden kongresszusán és konferenciáján aktívan részt vett. Hogy milyen nagyra becsülte Engels Beckert már az 1849-es badeni-pfalzi felkelés napjaitól fogva — amikor mindketten fegyverrel harcoltak a támadó ellenforradalom ellen — az kitűnik

1883-ban írott leveléből, melyben közli Beckerrel Marx halálhírét: „Úgyszólván már mi ketten vagyunk az utolsók az 1848-as régi gárdából. Mindegy — *mi állunk a vártán.* Fütyülnek a golyók, barátaink elhullanak, de mi ketten nem először élünk meg ilyesmit. S ha valamelyikünket eltalálja a golyó — sebaj, csak aztán jól eltalálja, hogy rögtön vége legyen." *

1886-ban „találta el a golyó" Beckert, és Engels életrajzi vázlata, amelyet halálhírének hatása alatt írt, sejteti azt a veszteséget, amely a nemzetközi munkásmozgalmat Becker halálával érte.

Engels és Marx szűkebb baráti köréhez tartozott Sigismund Borkheim, a forradalmi demokrata is, aki a gyakorlati politikai munkában ugyan kevésbé tűnt ki, de sok hasznos szolgálatot tett a pártnak. Borkheim kereskedő volt Liverpoolban, és a Vogt-ügy — vagyis az ötvenes évek vége — óta állt kapcsolatban Marxszal és Engelsszel. Az Internacionálé tagjaként kereskedelmi útjait és üzleti kapcsolatait felhasználta a Munkásszövetség érdekében, és különösen a Párizsi Kommün alatt végzett fontos futárszolgálatot. Engels abban az előszóban, melyet Borkheimnak a német hurráhazafiakról szóló brosúrájához írt, azért nem elemezte behatóbban Borkheim tevékenységének ezen oldalát, mert akkoriban még nem lett volna célszerű nyíltan beszélni ezekről a dolgokról.

Milyen sok barátot és harcostársat lehetne és

kellene még felvonultatnunk, hány kevésbé ismert tettüket és teljesítményüket kellene felelevenítenünk. Ez a könyvecske csak néhányukról emlékezhet meg. Most lát először napvilágot egy kötetben az Engels által írt nyolc életrajz, valamint azok a Joseph Mollról szóló részletek, melyeket két nagyobb történelmi műből válogattunk. Marx és Engels ezenkívül még számos, a munkásmozgalom és a szocializmus történetével foglalkozó írásban méltatták harcostársaikat. Itt csak olyan írásokra emlékeztetünk, mint Marxnak „Leleplezések a kölni kommunista perről", „Vogt úr", a „Polgárháború Franciaországban" című művei, vagy Engelsnek „A német birodalmi alkotmány-hadjárat", „Marx és a »Neue Rheinische Zeitung« 1848—1849-ben", a „Kommunisták Szövetsége történetéhez" című írásai. Marx és Engels leveleiben is az elismerés meleg szavait olvashatjuk azokról, akik velük együtt súlyos harcokat vívtak a dolgozó emberek felszabadításáért.

Engels a következő életrajzi vázlatokkal nemcsak azt célozta, hogy e rendíthetetlen forradalmárok emléke tovább éljen és hasson, hanem azt is, hogy megismertesse elsősorban az ifjúságot a munkásmozgalom történetével. „Szörnyen nagy szükség van erre", írta 1885-ben Johann Philipp Beckernek, „mert a fiatal nemzedék, amely mindezt elfeledte, vagy sohasem is tudta, kezd érdeklődni az iránt, mi is történt akkoriban, és ezért

szükséges, hogy — tekintve a sok hamis forrást és tudósítást — lehetőleg minél többet közöljünk velük az igazságról." *

Érdekes figyelemmel kísérni, hogyan hajtotta végre Engels ezt a feladatot. Marx és Engels már 1850-ben kijelentették, hogy „semmi sem kívánatosabb, mint hogy azokat az embereket, akik a mozgalom élén álltak... végre valahára nyers rembrandti színekkel, egész elevenségükben ecseteljék", nem pedig „égiesített raffaeli képekben", melyekben „az ábrázolás minden igazsága elvész". Azok az emberek, akiket Engels e kötetben bemutat nekünk, nem hordanak „kothurnust a lábukon", nem övezi „dicsfény a fejüket". * Teljes életszerűségükben, a valóság tükörképeiként állnak előttünk, Engels életrajzi vázlataiban olyanok, mint az életben voltak. Szeretjük őket, s a *mi* példaképeink is ők, mert jelenük harcaiban mindig a jövő lebegett szemük előtt, s mert a forradalmi munkásmozgalom élharcosai voltak.

Richard Sperl

*

Engels életrajzi vázlatai most jelennek meg először egy kötetben összefoglalva. Kiadásunk lényegében követi az NSZEP KB mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet gondozásában, Richard Sperl összeállításában megjelent gyűjte-

ményt (Friedrich Engels: Biographische Skizzen. Dietz Verlag, Berlin 1967).

A magyar nyelven már megjelent szövegeket lényeges változtatások nélkül átvettük a korábbi kiadásokból. E kiadásokra forrásjegyzékben utalunk. Magyarázó jegyzeteinket és az idegen nyelvű (nem német) szövegrészek, szavak fordítását (a szövegben csillaggal jelölve) a kötet végén előfordulási sorrendben adjuk. A kötethez a legújabb kutatások eredményeivel kiegészített név- és műmutatót csatolunk. Szögletes zárójelben adjuk a sérült vagy hiányzó szövegrészek kiegészítését, ill. szögletes zárójelbe tett pontokkal [. . .] jelezzük a szöveg folyamatosságának megszűnését.

Richard Sperl bevezetését a már említett 1967-es kiadásból vettük át.

Budapest, 1972. *A kiadó*

ÉLETRAJZI VÁZLATOK

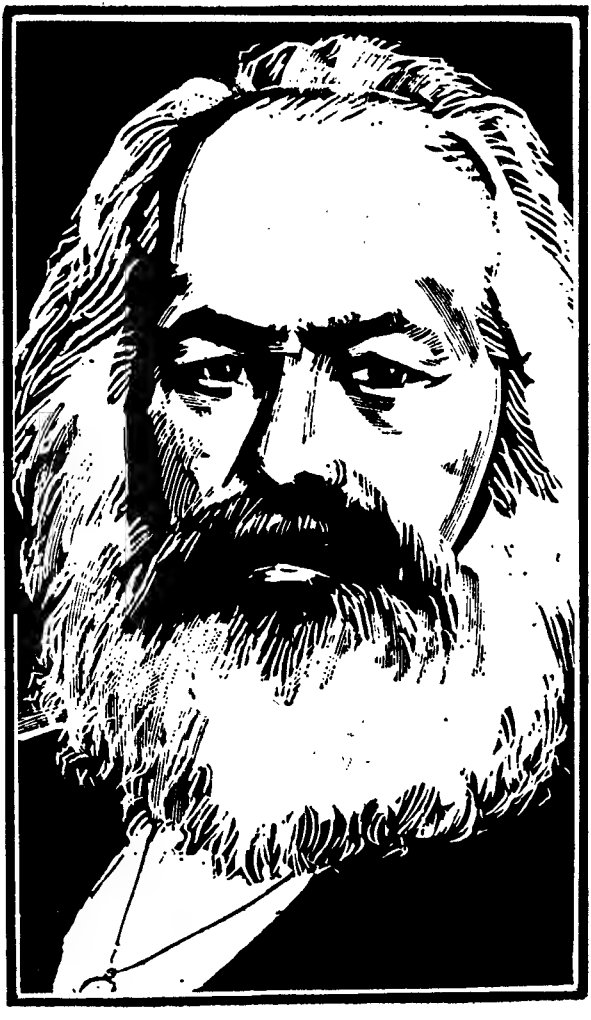

Karl Marx

KARL MARX

Karl Marx — az a férfiú, aki először alapozta meg tudományosan a szocializmust és ezzel korunk egész munkásmozgalmát — 1818-ban Trierben született. Először jogot tanult Bonnban és Berlinben, de csakhamar kizárólag a történelem és a filozófia tanulmányozására vetette magát és 1842-ben éppen azon volt, hogy a filozófiában magántanári képesítést szerezzen, amikor a III. Frigyes Vilmos halála után megindult politikai mozgalom más pályára sodorta. A rajnai liberális burzsoázia vezérei, a Camphausenok, Hansemannok stb. Marx közreműködésével megalapították Kölnben a „Rheinische Zeitung"-ot, és 1842 őszén a lap vezetésével Marxot bízták meg, akinek a rajnai tartományi Landtag tanácskozásairól írt bírálata rendkívül nagy feltűnést keltett. A „Rheinische Zeitung" természetesen cenzúra alatt jelent meg, de a cenzúra nem bírt vele.[1]

[1] A „Rheinische Zeitung" első cenzora Dolleschall rendőrtanácsos volt, ugyanaz, aki egykor törölte a „Kölnische Zeitung"-nak azt a közleményét, hogy Philalethes (János, későbbi szász király) lefordította Dante „Isteni színjáték"-át, megjegyezve, hogy „isteni dolgokból nem szabad játékot űzni". — *Engels jegyzete.*

A „Rheinische Zeitung"-nak majdnem mindig sikerült leközölnie azokat a cikkeket, amelyek fontosak voltak: a cenzornak először kisebb falatokat vetettek oda törlésre, míg vagy önként engedett, vagy pedig azzal a fenyegetéssel kényszerítették engedékenységre, hogy akkor másnap nem jelenik meg a lap. Ha csak tíz ugyanolyan bátor újság lett volna, mint a „Rheinische Zeitung", és kiadóik hajlandók lettek volna néhány száz tallérral többet áldozni szedési költségre — a cenzúra már 1843-ban lehetetlenné vált volna Németországban. De a német laptulajdonosok kicsinyes, félénk nyárspolgárok voltak, s a „Rheinische Zeitung" egyedül vívta a harcot. Egyik cenzort a másik után emésztette fel, végül kettős cenzúra alá vetették: az első cenzúra után még egyszer és végérvényesen megcenzúrázta a kormányzati prezidens. Ez sem segített. 1843 elején a kormány kijelentette, hogy ezzel az újsággal nem lehet bírni, és egyszerűen betiltotta.

Marx, aki feleségül vette a későbbi reakciós miniszternek, von Westphalennak a húgát, Párizsba költözött és ott A. Rugéval együtt kiadta a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t, amelyben szocialista írásainak sorozatát a „Hegeli jogfilozófia kritikájá"-val nyitotta meg. Kiadta továbbá F. Engelsszel közösen „A szent család Bruno Bauer és társai ellen" című munkáját, az akkori német filozófiai idealizmus egyik legutolsó formájának szatirikus bírálatát.

A politikai gazdaságtan és a nagy francia forradalom történetének tanulmányozása mellett Marxnak még arra is maradt ideje, hogy alkalomadtán támadásokat intézzen a porosz kormány ellen; ez úgy állt bosszút, hogy 1845 tavaszán kieszközölte a Guizot-kormánynál — állítólag Alexander von Humboldt úr volt a közbenjáró — Marx kiutasítását Franciaországból. Marx átköltözött Brüsszelbe és ott 1848-ban közzétette francia nyelven „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről" című tanulmányát és 1847-ben a „Filozófia nyomorúságá"-t, Proudhon „A nyomorúság filozófiája" című művének bírálatát. Egyidejűleg alkalmat talált arra, hogy Brüsszelben német munkásegyletet* alapítson, s ezzel a gyakorlati agitáció terére lépett. A gyakorlati agitáció még fontosabb lett számára akkor, amikor ő és politikai barátai 1847-ben beléptek a kommunisták már néhány éve fennálló titkos szövetségébe. Ennek egész szervezetét gyökeresen átalakították; az addig többé-kevésbé összeesküvő jellegű egyesület átalakult a kommunista propaganda egyszerű, csak szükségből titkos szervezetévé, a német szociáldemokrata párt *első* szervezetévé. Ahol csak német munkásegyletek léteztek, mindenütt ott volt a Szövetség; Anglia, Belgium, Franciaország és Svájc majd minden ilyen egyletében és Németország nagyon sok egyletében a vezető tagok a Szövetség tagjai voltak, s a Szövetségnek igen jelentős része volt a kezdődő német mun-

kásmozgalomban. És emellett Szövetségünk volt az első, mely az egész munkásmozgalom nemzetközi jellegét kiemelte és gyakorlatilag is érvényre juttatta, angolokat, belgákat, magyarokat, lengyeleket stb. számlált tagjai sorában, s főleg Londonban nemzetközi munkásgyűléseket rendezett.

A Szövetség átalakulása az 1847-ben tartott két kongresszuson ment végbe. A második kongresszus elhatározta a párt alapelveinek kidolgozását és közzétételét egy kiáltványban, melynek megszerkesztését Marxra és Engelsre bízta. Így jött létre a „Kommunista Párt kiáltványa", amely 1848-ban közvetlenül a februári forradalom előtt jelent meg először, s amelyet azóta csaknem minden európai nyelvre lefordítottak.

A „Deutsche Brüsseler Zeitung", amelyben Marx közreműködött s amelyben a hazai rendőrparadicsomot kíméletlenül pellengérre állították, megint arra indította a porosz kormányt, hogy lépéseket tegyen Marx kiutasítása érdekében, de hasztalanul. Amikor azonban a februári forradalom Brüsszelben is népmozgalmakra vezetett és úgy látszott, hogy Belgium is fordulat előtt áll, a belga kormány minden teketória nélkül elfogatta és kiutasította Marxot. Közben a francia ideiglenes kormány Flocon útján meghívta, hogy költözzék újra Párizsba, és Marx e meghívásnak eleget is tett.

Párizsban Marx mindenekelőtt az ottani németek között lábra kapott szédelgés ellen lépett

fel, mely a német munkásokat fegyveres légiókba akarta szervezni, hogy ily módon vigyék át a forradalmat és a köztársaságot Németországba. Egyfelől Németországnak magának kellett megcsinálnia a maga forradalmát, másfelől pedig az ideiglenes kormány Lamartine-jai minden Franciaországban alakuló forradalmi légiót eleve elárultak a megdöntendő kormánynak, amint az Belgiumban és Badenban meg is történt.

A márciusi forradalom után Marx Kölnbe ment és ott megalapította a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, amely 1848. június 1-től 1849. május 19-ig állt fenn — az egyetlen újságot, mely az akkori demokratikus mozgalmon belül a proletariátus álláspontját képviselte. Ez már abban is megnyilvánult, hogy fenntartás nélkül kiállt az 1848. júniusi párizsi felkelők mellett, ami miatt a laptól majdnem valamennyi részvényese elpártolt. Hiába utalt a „Kreuzzeitung"* „a szemtelenség csimborasszójára", mellyel a „Neue Rheinische Zeitung" mindent megtámad, ami szent, a királyon és a birodalmi kormányzón kezdve a zsandárig, s teszi ezt egy porosz erődítményben, melynek akkor 8000 főnyi helyőrsége volt; hiába háborgott a liberális, hirtelen reakcióssá lett rajnai nyárspolgárság; hiába függesztette fel hosszabb időre a lapot 1848 őszén a kölni ostromállapot; hiába denunciálta a frankfurti birodalmi igazságügy-minisztérium a kölni államügyésznek a lap egyik cikkét a másik után bírói eljárás megindí-

tása végett; a lapot, a főőrség szeme láttára, nyugodtan tovább szerkesztették és nyomtatták, a lap kelendősége és híre együtt növekedett a kormány és a burzsoázia elleni támadások hevességével. Amikor 1848 novemberében a porosz államcsíny bekövetkezett, a „Neue Rheinische Zeitung" minden szám elején felszólította a népet, hogy tagadja meg az adókat és az erőszakra erőszakkal válaszoljon. 1849 tavaszán emiatt és még egy másik cikk miatt esküdtszék elé állították, de mindkét ízben felmentették. Végül, amikor 1849 májusában a drezdai és a Rajna-tartományi felkelést leverték, s a badeni-pfalzi felkelés ellen szervezett porosz hadjáratot jelentékeny csapattestek összpontosításával és mozgósításával megindították, a kormány elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy a „Neue Rheinische Zeitung"-ot erőszakkal elhallgattassa. Az utolsó — vörös betűkkel nyomott — szám május 19-én jelent meg.

Marx ismét Párizsba ment, de alig néhány héttel az 1849. június 13-i tüntetés után a francia kormány az elé a választás elé állította, hogy vagy Bretagne-ba teszi át lakóhelyét, vagy pedig elhagyja Franciaországot. Marx az utóbbit választotta és Londonba költözött, ahol azóta megszakítás nélkül lakik.

Megkíséreltük a „Neue Rheinische Zeitung"-ot szemle formájában (Hamburgban) továbbra is megjelentetni (1850-ben), de tekintettel a mind hevesebben fellépő reakcióra, rövid idő múlva le

kellett róla mondanunk. Marx nyomban az 1851. decemberi franciaországi államcsíny után közzétette a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-t (New York 1852; második kiadás Hamburg 1869, rövid idővel a háború előtt). 1853-ban megírta a „Leleplezések a kölni kommunista-perről" című munkáját (először Bostonban, később Bázelban, újabban pedig Lipcsében nyomtatták ki).

Az után, hogy a Kommunisták Szövetségének tagjait Kölnben elítélték, Marx visszavonult a politikai agitációtól, s tíz esztendeig egyrészt arra fordította idejét, hogy áttanulmányozza azokat a gazdag kincseket, amelyeket a British Museum könyvtára a politikai gazdaságtan területén nyújtott, másfelől arra, hogy közreműködjék a „New York [Daily] Tribune"-ban, amely az amerikai polgárháború kitöréséig nemcsak az aláírásával ellátott tudósításokat közölte, hanem Marx tollából számos vezércikket is az európai és ázsiai viszonyokról. Az angol hivatalos okmányok tüzetes tanulmányozásán alapuló cikkeit, amelyekben Lord Palmerstont támadta, pamflet formájában Londonban újból kinyomtatták.

Sokévi közgazdasági tanulmányainak első gyümölcseként 1859-ben megjelent „A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet" (Berlin, Duncker). Ez az írás tartalmazza a marxi értékelmélet első összefüggő kifejtését a pénzelmélettel együtt. Az itáliai háború idején Marx a „Volk"

című, Londonban megjelenő német újságban harcot folytatott az akkor liberális színben és az elnyomott nemzetek felszabadítójaként fellépő bonapartizmus, valamint az akkori porosz politika ellen, amely a semlegesség leple alatt a zavarosban akart halászni. Ez alkalommal Karl Vogt urat is meg kellett támadni, aki akkoriban Napóleon herceg (Plon-Plon) megbízásából és Louis-Napoléon zsoldjában Németország semlegességéért, sőt rokonszenvéért agitált. Vogt a legaljasabb, tudatosan hazug rágalmakat szórta Marxra, aki „Vogt úr" (London 1860) című írásával felelt, amelyben leleplezte Vogtot és a császári áldemokrata banda többi urait, s Vogtra mind külső, mind belső okok alapján rábizonyította, hogy a decemberi császárság megvesztegette. Pontosan tíz évvel később előkerült a tárgyi bizonyíték is: a bonapartista bérencek listáján, amelyet 1870-ben a Tuileriákban* megtaláltak és a szeptemberi kormány nyilvánosságra hozott, a V betű alatt a következő volt olvasható: „Vogt — 1859 augusztusában kézhez kapott... 40 000 frankot."

Végre 1867-ben megjelent Hamburgban „A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet." — Marx főműve, amely szocialista közgazdasági nézeteinek alapjait és a fennálló társadalomra, a tőkés termelési módra és ennek következményeire vonatkozó bírálatának fő vonásait fejti ki. E korszakalkotó mű második kiadása 1872-ben

jelent meg; a második kötet kidolgozásán a szerző még munkálkodik.

Közben Európa különböző országaiban a munkásmozgalom ismét annyira megerősödött, hogy Marx egy régi vágyának a megvalósítására gondolhatott: olyan, Európa és Amerika leghaladottabb államait felölelő munkásszövetség alapítására, amely a szocialista mozgalom nemzetközi jellegének mintegy megtestesülése lenne, úgy a munkások, mint a burzsoák és a kormányok számára — a proletariátus bátorítására és erősítésére, a proletariátus ellenségeinek rémületére. Az Oroszország által újra leigázott Lengyelország érdekében 1864. szeptember 28-án nyilvános gyűlést rendeztek a londoni St. Martin's Hallban, és ez alkalmat nyújtott az ügy előterjesztésére, amelyet lelkesedéssel fogadtak. Megalakult a *Nemzetközi Munkásszövetség;* a gyűlésen ideiglenes Főtanácsot választottak, melynek London lett a székhelye, a Főtanács lelke pedig Marx, mint minden ezentúl következő Főtanácsnak is, egészen a hágai kongresszusig. Marx szerkesztett majdnem minden írást, melyet az Internacionálé Főtanácsa közzétett, az 1864-ben kibocsátott Alapító Üzenettől kezdve egészen az 1871-es franciaországi polgárháborúról szóló üzenetig. Ha Marxnak az Internacionáléban kifejtett tevékenységét akarnám vázolni, ez annyit jelentene, mint megírni magának a Szövetségnek a történetét, amely egyébként még elevenen él az európai munkások emlékezetében.

A Párizsi Kommün bukása lehetetlen helyzetbe hozta az Internacionálét. Az európai történelem előterébe nyomult olyan pillanatban, amikor a sikeres gyakorlati cselekvés minden lehetősége mindenhol bezárult előtte. Azok az események, amelyek a hetedik nagyhatalommá emelték, ugyanakkor lehetetlenné tették számára, hogy haderőit mozgósítsa s harcba vigye, ha nem akarta a biztos vereség veszélyét és a munkásmozgalomnak évtizedekre szóló visszavetését előidézni. Ehhez járult, hogy különböző oldalakról olyan elemek nyomultak előre, amelyek a Szövetség hirtelen megnövekedett hírnevét személyi hiúság vagy személyi becsvágy céljaira próbálták kiaknázni anélkül, hogy az Internacionálé valódi helyzetét felmérték volna, vagy tekintettel lettek volna rá. Hősi elhatározásra kellett jutni, s megint csak Marx volt az, aki erre rászánta magát és a hágai kongresszuson keresztül is vitte. Az Internacionálé ünnepélyes határozatot hozott, melyben minden felelősséget elhárított magáról a bakunyinisták üzelmeiért, akik az említett értetlen és tisztátalan elemek középpontját alkották; azután, tekintettel arra, hogy az általános reakcióval szemben az Internacionálé az irányában is támasztott, fokozott követelményeknek képtelen lett volna eleget tenni és egész működését sem folytathatta volna másként, csak egy sor olyan áldozat árán, melyekben a munkásmozgalom elvérzett volna — tekintettel erre a helyzetre az Inter-

nacionálé egyelőre visszavonult a színtérről és a Főtanácsot Amerikába helyezte át. A következmények megmutatták, mennyire helyes volt ez az akkoriban és azóta is gyakran hibáztatott határozat. Egyfelől vége szakadt minden olyan kísérletnek, hogy az Internacionálé nevében hiábavaló puccsokat rendezzenek, másfelől pedig a különböző országok szocialista munkáspártjai között továbbra is folytatódó bensőséges érintkezés azt bizonyította, hogy a világ proletariátusában az érdekközösség és szolidaritás tudata, amelyet az Internacionálé ébresztett fel, érvényesülni tud egy formális nemzetközi szövetség pillanatnyilag béklyóvá vált köteléke nélkül is.

A hágai kongresszus után Marx végre-valahára ismét nyugalmat és időt lelt arra, hogy elméleti munkáit újra folytassa, és remélhetőleg nem túlságosan hosszú idő múlva nyomdába adhatja a „Tőke" második kötetét.

A sok fontos felfedezés közül, melyekkel Marx a tudomány történetében megörökítette a nevét, itt csak kettőt emelhetünk ki.

Az elsővel Marx a világtörténelem egész eddigi felfogását felforgatta. A történelem egész eddigi szemlélete azon az elképzelésen alapult, hogy minden történelmi változás végső okai az emberek változó eszméiben keresendők, és hogy minden történelmi változás közül viszont a politikai változások a legfontosabbak, ezek uralkodnak az egész történelemben. De azt a kérdést,

hogy honnan erednek az emberek eszméi és melyek a politikai változások hajtóokai, nem vetették fel. Csak a francia és részben az angol történetírók újabb iskolájában tört magának utat az a meggyőződés, hogy az európai történelem hajtóereje, legalábbis a középkor óta, a fejlődő polgárság harca a feudális nemességgel a társadalmi és politikai uralomért. Marx most kimutatta, hogy az egész eddigi történelem osztályharcok története, hogy mindezekben a változatos és bonyolult politikai harcokban csak társadalmi osztályok társadalmi és politikai uralmáról van szó, arról, hogy régebbi osztályok meg akarják tartani az uralmat, új, feltörekvő osztályok pedig ki akarják vívni az uralmat. De hogyan keletkeznek ezek az osztályok és hogyan maradnak fenn? Azoknak a mindenkori anyagi, nyersen érzéki feltételeknek az alapján, melyek között a társadalom az adott korban létfenntartását termeli és kicseréli. A középkor feudális uralma kis parasztközségek önellátó gazdaságán nyugodott, mely majdnem mindent megtermelt, amire szüksége volt és cserét alig ismert; e községeknek a harcias nemesség védelmet nyújtott kifelé és nemzeti vagy legalábbis politikai vonatkozásban összekapcsolta őket. Amikor megjelentek a városok és nyomukban a külön kézműipar, s először belföldi, később pedig nemzetközi kereskedelmi forgalom jött étre, kifejlődött a városi polgárság, amely a nemességgel vívott harcban már a középkorban

kicsikarta, hogy szintén kiváltságos osztályként illesszék a feudális rendszerbe. De az Európán kívül fekvő földrészek felfedezésével, a XV. század közepétől kezdve, ez a polgárság sokkal kiterjedtebb kereskedelmi területhez jutott, ami iparának fejlesztésére sarkallta. A kézművességet a legfontosabb iparágakból kiszorította az immár gyárszerű manufaktúra, ezt megint a nagyipar, mely a múlt század találmányai, főleg a gőzgép feltalálása folytán vált lehetővé; ez megint visszahatott a kereskedelemre, amennyiben elmaradt országokban a régi kézi munkát kiszorította, a fejlettebb országokban pedig a jelenlegi új közlekedési eszközöket, gőzgépeket, vasutakat, villamos távírókat hozta létre. Így a polgárság mindinkább a maga kezében egyesítette a társadalmi vagyont és a társadalmi hatalmat, míg a nemesség és a nemességre támaszkodó királyság kezében levő politikai hatalomból még sokáig ki volt rekesztve. De bizonyos fokot elérve — Franciaországban a nagy forradalom óta — ezt is meghódította, s most a maga részéről uralkodó osztállyá lett a proletariátussal és a kisparasztsággal szemben. Ebből a szempontból kiindulva a legegyszerűbben megmagyarázható minden történelmi jelenség — ha a társadalom mindenkori gazdasági helyzetéről kielégítő ismereteink vannak, amelyek szaktörténetíróinknál persze tökéletesen hiányoznak —, s éppígy fölöttébb egyszerűen megmagyarázhatók minden történelmi

korszak képzetei és eszméi az illető korszak gazdasági életfeltételeiből és az ezek által megint csak megszabott társadalmi és politikai viszonyokból. Most először helyezték a történelmet valóságos alapzatára; az a kézzelfogható, de eddig teljesen mellőzött tény, hogy az embereknek mindenekelőtt enniök, inniok, lakniok és ruházkodniok, tehát *dolgozniok* kell, mielőtt a hatalomért harcolhatnak, politikával, vallással, filozófiával stb. foglalkozhatnak — ez a kézzelfogható tény most végre történelmi igazához jutott.

A szocialista szemléletre nézve azonban ennek az új történelemfelfogásnak egészen nagy jelentősége volt. Bebizonyította, hogy minden eddigi történelmet osztályellentétek és osztályharcok mozgattak, hogy mindig voltak uralkodó és elnyomott, kizsákmányoló és kizsákmányolt osztályok és hogy az emberek nagy többsége mindig kemény munkára és csekély élvezetre volt ítélve. Vajon miért? Egyszerűen azért, mert az emberiség minden megelőző fejlődési fokán a termelés még oly kevéssé volt fejlett, hogy a történelmi fejlődés csak ebben az ellentétes formában mehetett végbe, hogy a történelmi haladás nagyjában és egészében egy kicsiny, kiváltságos kisebbség tevékenységére szorítkozott, míg a nagy tömeg arra volt kárhoztatva, hogy a maga szűkös létfenntartásáért megdolgozzék és tetejében még a kiváltságosak egyre bőségesebbé váló létfenntartását is előteremtse. De ugyanaz a történelmi

vizsgálat, amely ekképpen az eddigi — különben csak az emberek gonoszságával magyarázható — osztályuralomnak természetes és értelmes magyarázatát adja, egyben arra a belátásra is vezet, hogy a jelenkor oly roppant mértékben fokozódott termelőerői következtében még az utolsó ürügye is eltűnt — legalábbis a leghaladottabb országokban — az emberek megoszlásának uralkodókra és elnyomottakra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra; hogy az uralkodó nagypolgárság betöltötte történelmi hivatását, hogy a társadalom vezetésére nem alkalmas többé, sőt, a termelés fejlődésének akadályává lett, mint ezt a kereskedelmi válságok, főképp a legutóbbi nagy „krach" * és az ipar nyomott helyzete minden országban bizonyítja; hogy a történelmi vezetés a proletariátusra hárult át, arra az osztályra, amely egész társadalmi helyzeténél fogva csak úgy szabadíthatja fel magát, hogy egyáltalán minden osztályuralmat, minden szolgaságot és minden kizsákmányolást megszüntet. A társadalmi termelőerők, amelyek túlnőttek a burzsoázián, csak arra várnak, hogy a szövetkezett proletariátus birtokába vegye őket, s oly állapotot fognak teremteni, amely a társadalom minden tagjának lehetővé teszi a részvételt a társadalmi javaknak nemcsak a termelésében, hanem az elosztásában és kezelésében is, és az egész termelés tervszerű szervezésével annyira növeli a társadalmi termelőerőket és azok hozadékát, hogy minden ésszerű szükséglet kielé-

gítését egyre növekvő mértékben mindenki számára biztosítani lehet.

Marx második fontos felfedezése a tőke és a munka közötti viszony végleges felderítése, más szóval annak a kimutatása, hogy miként zsákmányolja ki a mai társadalomban, a fennálló tőkés termelési módban a munkást a tőkés. Amióta a politikai gazdaságtan felállította azt a tételt, hogy a munka minden gazdagság és minden érték forrása, azóta elkerülhetetlenné vált a kérdés: hogyan egyeztethető ezzel össze az, hogy a bérmunkás nem kapja meg a munkájával termelt egész értékösszeget, hanem annak egy részét le kell adnia a tőkésnek? Mind a polgári közgazdászok, mind a szocialisták azon fáradoztak, hogy erre a kérdésre tudományosan helytálló feleletet adjanak, de hasztalanul, míg végre Marx megoldotta a kérdést. Ez a megoldás a következő: a mai tőkés termelési módnak két társadalmi osztály léte az előfeltétele; egyrészt a tőkésosztályé, amelynek birtokában vannak a termelési és létfenntartási eszközök, másrészt a proletároké, akik ebből a birtoklásból ki vannak rekesztve, akiknek csak egyetlen eladható árujuk van: a munkaerejük; akik ennélfogva kénytelenek ezt a munkaerejüket eladni, hogy létfenntartási eszközök birtokába juthassanak. De egy áru értékét a termelésben — tehát az újratermelésben is — megtestesült társadalmilag szükséges munkamennyiség határozza meg; egy átlagember napi,

havi, évi munkaerejének értékét tehát az a munkamennyiség határozza meg, amely e munkaerő fenntartásához egy napig, egy hónapig, egy évig szükséges létfenntartási eszközök mennyiségében testesül meg. Tegyük fel, hogy egy munkás napi létfenntartási eszközeinek termelése hat munkaórát igényel, vagy ami ugyanaz, hogy a bennük foglalt munka hat órai munkamennyiséget képvisel. Akkor a munkaerő napi értéke olyan pénzösszegben fog kifejeződni, amelyben szintén hat munkaóra testesül meg. Tegyük fel továbbá, hogy a tőkés, aki munkásunkat foglalkoztatja, megfizeti neki ezért ezt az összeget, tehát munkaereje teljes értékét. Ha mármost a munkás napi hat órát dolgozik a tőkésnek, akkor teljesen megtérítette neki a kiadásait — hat órai munkát hat órai munkáért. Ebben az esetben persze a tőkés mit sem nyerne, s ezért egészen másképp fogja is fel a dolgot. Én, mondja, ennek a munkásnak a munkaerejét nem hat órára, hanem egész napra vettem meg. Eszerint a munkást a körülményekhez képest 8, 10, 12, 14 és még több órán át dolgoztatja, úgyhogy a hetedik, nyolcadik és következő órák terméke meg nem fizetett munka terméke és közvetlenül a tőkés zsebébe vándorol. Így a munkás a tőkés szolgálatában újra megtermeli nemcsak munkaereje értékét, amelyet megfizetnek, de ezenfelül még *értéktöbbletet* is termel, amelyet először is a tőkés sajátít el, s amely a további folyamatban, meghatározott gazdasági

törvények szerint, eloszlik az egész tőkésosztályra; ez az az alap, amelyből földjáradék, profit, tőkefelhalmozás, szóval a nem-dolgozó osztályok által felemésztett vagy felhalmozott minden gazdagság ered. Így azonban bebizonyosodott, hogy a mai tőkések gazdagságukat éppen úgy idegen, meg nem fizetett munka elsajátításával szerzik, mint a rabszolgatartók vagy a robotmunkát kizsákmányoló hűbérurak, s hogy a kizsákmányolásnak mindezek a formái csak a meg nem fizetett munka elsajátításának különféle módjában különböznek. Ezzel azonban végleg elvesztették a talajt a birtokos osztályok összes képmutató szólamai, amelyek szerint a mai társadalmi rendben jog és igazságosság, a jogok és kötelességek egyenlősége és az érdekek általános összhangja uralkodik, a mai polgári társadalomról pedig kiderült, hogy ez, nem kevésbé mint elődei, nagyszabású szervezet a nép óriási többségének kizsákmányolására egy kicsiny és mind kisebbé zsugorodó kisebbség által.

Ezen a két fontos tényen alapszik a modern, tudományos szocializmus. A „Tőke" második kötetében Marx továbbfejleszti ezeket és más, nem kevésbé fontos tudományos felfedezéseit a tőkés társadalmi rendszerről, s ezáltal a politikai gazdaságtannak az első kötetben még nem érintett oldalait is gyökeresen felforgatja. Kívánjuk, hogy Marxnak módjában álljon ezt a kötetet mielőbb nyomdába adni.

Március 14-én, délután háromnegyed háromkor, korunk legnagyobb gondolkodója megszűnt gondolkodni. Alig két percre maradt magára, s amikor beléptünk, láttuk, hogy karosszékében nyugodtan elszenderült — de örökre.

Fel nem mérhető, mit vesztett ebben a férfiúban az európai és amerikai harcos proletariátus, mit vesztett benne a történelem tudománya. Nagyon is hamar érezhetővé lesz az űr, amelyet ennek az óriásnak a halála hátrahagyott.

Darwin a szerves természet fejlődési törvényét fedezte fel — Marx az emberi történelem fejlődési törvényét; azt az eddig ideológiai burjántól ellepett egyszerű tényt, hogy az embereknek előbb enniök, inniok, lakniok és ruházkodniok kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak; hogy tehát a közvetlen anyagi létfenntartási eszközök termelése s ezzel egy nép vagy korszak mindenkori gazdasági fejlődési foka az az alap, amelyből az illető emberek állami berendezései, jogi nézetei, művészete, sőt vallási képzetei kifejlődtek, és így ebből az alapból kell ezeket magyarázni is — nem pedig, ahogy eddig történt, megfordítva.

De ez nem minden. Marx felfedezte a mai tőkés termelési mód s az általa létrehívott polgári társadalom sajátos mozgástörvényét is. Az értéktöbblet felfedezése itt egyszerre világosságot te-

remtett, míg minden előbbi vizsgálat, a polgári közgazdászoké csakúgy, mint a szocialista kritikusoké, a sötétben tévelygett.

Két ilyen felfedezés elég volna egy életre. Szerencsés már az is, akinek megadatott, hogy csak egy ilyen felfedezést tegyen. De Marx minden területen, ahol kutatott — s nagyon sok ilyen terület volt és egyiket sem érintette pusztán felületesen —, minden területen, még a matematikában is, önálló felfedezéseket tett.

Ilyen volt Marx, a tudomány embere. De ez még a fele sem volt az egész embernek. A tudományban Marx történelmet mozgató, forradalmi erőt látott. Bármilyen nagy öröme telt is valamely elméleti tudomány új felfedezésében, amelynek gyakorlati alkalmazhatóságát talán még nem is lehetett előre látni — még nagyobb örömet érzett, ha olyan felfedezésről volt szó, amely azonnal forradalmasítóan hatott az iparra, a történelmi fejlődésre egyáltalában. Így az elektromosság terén tett felfedezéseket, s az utolsó időben még Marcel Deprez felfedezéseit is élénk figyelemmel kísérte.

Mert Marx mindenekelőtt forradalmár volt. Igazi élethivatása az volt, hogy valamilyen módon közreműködjék a tőkés társadalom és az e társadalom által létrehozott állami berendezések megdöntésén, hogy közreműködjék a modern proletariátus felszabadításán, amelyet elsőként ő ébresztett helyzetének és szükségleteinek tudatára, felszabadulása feltételeinek tudatára. A harc volt az

eleme. S harcolt olyan szenvedéllyel, olyan kitartással, olyan sikerrel, mint kevesen. Az első „Rheinische Zeitung" 1842-ben, a párizsi „Vorwärts!" 1844-ben, a „Deutsche Brüsseler Zeitung" 1847-ben, a „Neue Rheinische Zeitung" 1848—1849-ben, a „New York [Daily] Tribune" 1852—1861-ben — ezenkívül harcos brosúrák tömege, munka a párizsi, brüsszeli és londoni szervezetekben, míg végül az egészet megkoronázta a nagy Nemzetközi Munkásszövetség. Valóban, ez megint olyan eredmény volt, amelyre megalkotója büszke lehetett, még ha semmi egyebet nem is tett volna.

S ezért volt Marx kora leggyűlöltebb és legtöbbet rágalmazott embere. Kormányok — önkényuralmiak meg köztársaságiak is — kiutasították, burzsoák — konzervatívok meg szélső demokraták is — versenyeztek abban, hogy megrágalmazzák. Mindezt könnyedén félretolta, nem is hederített rá, s csak végső kényszer esetén válaszolt. És halálakor a szibériai bányáktól egész Európán és Amerikán át Kaliforniáig a forradalmár munkatársak milliói tisztelik, szeretik, gyászolják, s bátran mondhatom: lehetett még sok ellenfele, de aligha volt személyes ellensége.

Neve és műve élni fog századokon át!

Jenny Marx

JENNY MARX

(Jenny von Westphalen)

Megint áldozatot szedett a halál a proletár, forradalmi szocializmus régi gárdájának soraiból.

Ez év december 2-án Londonban hosszú, fájdalmas betegség után meghalt Karl Marx hitvese.

Jenny Marx Salzwedelben született. Apja, akit röviddel ezután kormánytanácsosként Trierbe helyeztek át, ott szoros barátságba került a Marx családdal. A gyermekek együtt nőttek fel. A két nagytehetségű teremtés egymásra talált. Amikor Marx az egyetemre ment, már eldöntötték, hogy jövőjüket egybekapcsolják.

1843-ban, az első, egy ideig Marx által szerkesztett „Rheinische Zeitung" betiltása után tartották meg az esküvőt. Ettől kezdve Jenny Marx nemcsak osztozott férje sorsában, munkájában, harcaiban, hanem a legnagyobb megértéssel, a legizzóbb szenvedéllyel vett részt bennük.

A fiatal pár Párizsba ment önkéntes száműzetésbe, amely azonban csakhamar igazi száműzetéssé vált. A porosz kormány ott is üldözte Marxot. Alexander von Humboldt nem átallott közreműködni a Marx elleni kiutasító parancs kieszközlésében. A család Brüsszelbe kényszerült.

Jött a februári forradalom. Az ezt követő, Brüsszelben is kitört zavargások idején nem csupán Marxot tartóztatták le. A belga rendőrség nem mulasztotta el, hogy minden ok nélkül feleségét is börtönbe vesse.

Az 1848-as forradalmi fellendülés már a következő évben összeomlott. Ismét számkivetés kezdődött, először Párizsban, majd a francia kormány újabb beavatkozása következtében Londonban. És ezúttal ez valóban számkivetés volt Jenny Marx számára, annak minden szörnyűségével. Az anyagi nyomást, amelynek súlya alatt mindkét kisfia meg egy leánykája a szeme láttára pusztult el, még csak elviselte volna. De az, hogy a kormány és a polgári ellenzék, a vulgáris liberálisoktól a demokratákig, egyetlen nagy összeesküvésben egyesült férje ellen, a legnyomorultabb, legalávalóbb rágalmakat szórta rá, hogy az egész sajtó elzárta előle hasábjait és minden védekezésben megakadályozta, úgy, hogy volt idő, amikor fegyvertelenül állott ellenfeleivel szemben, akik iránt Marx és felesége nem érezhetett mást, mint megvetést — ez mélyen lesújtotta Jenny Marxot. És ez nagyon sokáig tartott.

De nem örökké. Az európai proletariátus ismét olyan létfeltételek közé került, hogy némi lehetősége nyílt önálló megmozdulásra. Megalakult az Internacionálé. Országról országra terjedt a proletariátus osztályharca, s az első sorokban is legelsőként harcolt férje. Olyan időszak kezdődött

Jenny Marx számára, amely kárpótolta súlyos szenvedéseiért. Megérte, hogy a rágalmak, amelyek sűrű áradatként zúdultak Marxra, semmivé váltak, eltűntek, mint pelyva a szélben, hogy tanait, amelyeknek elnyomására valamennyi reakciós párt, feudálisok és demokraták egyaránt, oly rettenetes erőfeszítéseket tettek, most minden civilizált országban és minden művelt nép nyelvén nyíltan hirdették. Megérte, hogy a proletár mozgalom, amellyel teljesen egybeforrott, alapjaiban rázkódtatta meg a régi világot Oroszországtól egészen Amerikáig s minden ellenállással dacolva haladt előre a győzelem egyre szilárdabb tudatában. *S utolsó örömének egyike volt még az elpusztíthatatlan életerőnek az a döntő bizonyítéka, amelyet német munkásaink szolgáltattak az utolsó birodalmi gyűlési választásokon.**

Az, hogy mi mindent tett a mozgalomban ez az éles kritikus elmével és politikai érzékkel megáldott, erős és szenvedélyes jellemű, harcostársai iránt annyira odaadó asszony csaknem negyven éven át, nem jutott nyilvánosságra, nincs feljegyezve a kor sajtójának évkönyveiben. Ezt csak azok tudják, akik maguk tapasztalták. De azt tudom, hogy a Kommün menekültjeinek feleségei még sokat gondolnak majd rá, s hogy mi mind gyakran fogjuk nélkülözni bátor és okos tanácsait — mert Jenny Marx bátor volt, de sohasem kérkedő, okos, de sohasem a becsület rovására.

London, 1881. december 4.

Személyi tulajdonságairól nem kell beszélnem. Barátai ismerik és sohasem fogják elfeledni azokat. Ha volt valaha asszony, aki abban lelte legnagyobb boldogságát, hogy másokat boldoggá tegyen, ez az asszony ilyen volt.

Jenny Lind

JENNY LONGUET

(Jenny Marx)

Január 11-én a Párizs melletti Argenteuilben meghalt Karl Marx legidősebb leánya, Jenny, körülbelül nyolc év óta *Charles Longuet-nak*, a Párizsi Kommün egykori tagjának, a *„Justice"* jelenlegi társszerkesztőjének felesége.

1844. május 1-én született, a nemzetközi proletármozgalomban nőtt fel és ezzel a legszorosabban összeforrt. Olyan tartózkodó volt, hogy szinte félénknek hatott, de ha szükség volt rá, olyan lélekjelenlétet és energiát tanúsított, amelyért akárhány férfi megirigyelhette volna.

Amikor az ír sajtó napvilágra hozta, milyen gyalázatos bánásmódot kellett a fegyházban elszenvedniök az 1866-ban és később elítélt fénieknek,* és az angol sajtó makacsul agyonhallgatta e szégyenletes tényeket; amikor a Gladstone-kormány a választásokon tett ígéretek ellenére megtagadta az amnesztiát és még az elítéltek helyzetét sem enyhítette, akkor Jenny Marx megtalálta a módját, hogy a jámbor Gladstone urat kicsit megnógassa. Két cikket írt Rochefort „Marseillaise"-ébe és izzó színekkel ecsetelte, hogyan bánnak a szabad Angliában a politikai foglyokkal. Ez segített. A leleplezést, minthogy egy nagy

párizsi lapban jelent meg, nem lehetett elviselni. Néhány héttel ezután O'Donovan Rossa és a foglyok többsége szabadlábra került és máris úton volt Amerika felé.

1871 nyarán Jenny legfiatalabb testvérével Bordeaux-ban meglátogatta sógorát, Lafargue-ot. Lafargue, felesége, beteg gyermeke és a két leány onnan Bagnères-de-Luchonba, egy pireneusi fürdőhelyre ment. Egyszer korán reggel egy úr kereste fel Lafargue-ot. „Rendőrtisztviselő vagyok, de republikánus, parancs érkezett az Ön letartóztatására, tudják, hogy Ön irányította a kapcsolatokat Bordeaux és a Párizsi Kommün között. Egy órányi ideje van, hogy átjusson a határon."

Lafargue feleségével és gyermekével a szoroson át szerencsésen eljutott Spanyolországba, s ezért a rendőrség a két leányon állt bosszút és letartóztatta őket. Jenny zsebében volt a Kommün egyik vezetőjének, a Párizs előtt elesett Gustave Flourens-nak egy levele; ha megtalálják, ez mindkettőjük számára biztos útlevél Új-Kaledóniába.* Jenny, amikor egy pillanatra egyedül hagyták az irodahelyiségben, felnyitott egy régi, porlepte iktatókönyvet, betette a levelet, majd újra becsukta a könyvet. A levél talán még most is ott van. A két leányt elvezették a prefektus székhelyére, s a prefektus, a bonapartista emlékezetű nemes Kératry gróf, szigorú kihallgatásnak vetette alá őket. De az egykori diplomata agyafúrtsága és az egykori lovastiszt brutalitása csődöt mondott

Jenny higgadt megfontoltságával szemben. Kératry dühösen kifakadt azon „az energián, amely e család nőtagjainak láthatóan sajátja" és Párizzsal folytatott hosszabb táviratváltás után végül kénytelen volt kiengedni a két lányt a fogságból, ahol valódi porosz bánásmódban volt részük.

Ez a Jenny életéből kiragadott két epizód jellemző rá. A proletariátus hősies harcost veszített el benne. Gyászoló apjának azonban legalább az a vigasza, hogy Európában és Amerikában sok százezer munkás osztozik fájdalmában.

London, 1883. január 13.

J. Moll

JOSEPH MOLL

Joseph Moll, kölni órás, egy középtermetű Herkules* — hányszor védte meg Schapperral győzelmesen egy-egy terem bejáratát a rájuk törő ellenfelek százai ellen! —, egy férfi, aki tetterőben és elszántságban legalábbis felért két elvtársával, szellemileg pedig mindkettő fölött állott. Nemcsak született diplomata volt, mint számos kiküldetésének eredményei bizonyították; az elméleti belátás is hozzáférhetőbb volt számára. Mindhármukat 1843-ban ismertem meg Londonban. Ők voltak az első forradalmár proletárok, akiket láttam; és bármennyire eltértek is akkori nézeteink a részletekben — mert korlátolt egyenlőség-kommunizmusukkal[1] én akkor még jó adag éppoly korlátolt filozófiai gőgöt szegeztem szembe —, sohasem fogom elfelejteni, hogy ez a három igazi férfi milyen imponálóan hatott rám, aki csak akkor serdültem férfivá.*

[1] Egyenlőség-kommunizmuson, mint mondottam, csupán azt a kommunizmust értem, amely kizárólag vagy túlnyomórészt az egyenlőség követelésére támaszkodik. — *Engels jegyzete.*

Elég az hozzá: 1847 tavaszán Moll megjelent Brüsszelben Marxnál és rögtön utána Párizsban nálam, hogy elvtársai nevében ismételten felszólítson bennünket a Szövetségbe* való belépésre. Felfogásmódunk általános helyességéről éppúgy meg vannak győződve, mint annak szükségességéről, hogy a Szövetséget a régi konspirációs hagyományoktól és formáktól meg kell szabadítani. Ha be akarunk lépni, alkalmat adnak nekünk arra, hogy kritikai kommunizmusunkat a Szövetség egy kongresszusán kiáltványban kifejtsük, amelyet azután a Szövetség kiáltványaként közzétesznek; s ugyanígy lehetőségünk lesz közreműködni abban, hogy a Szövetség elavult szervezete helyébe új, korszerű és célirányos szervezet lépjen.

Hogy valamilyen szervezetre a német munkásosztályon belül már csak a propaganda végett is szükség van, és hogy ez a szervezet, amennyiben nem pusztán helyi természetű, Németországon kívül is csak titkos lehet, afelől nem voltak kétségeink. De éppen a Szövetség alakjában már fennállott egy ilyen szervezet. Amit eddig kifogásoltunk ezen a Szövetségen, azt most a Szövetség képviselői maguk ejtették el mint hibásat; bennünket pedig felszólítottak, hogy működjünk közre az átszervezésben. Mondhattunk-e nemet? Semmi esetre sem. Beléptünk tehát a Szövetségbe. Marx Brüsszelben közelebbi barátainkból megalakított egy szövetségi csoportot, én pedig a három párizsi csoportot látogattam.

Moll [. . .] Németországból évekkel előbb távozott, és Franciaországban, Belgiumban és Angliában minden nyilvános és titkos forradalmi társaságban részt vett. A londoni német Munkásegyletnek* 1840-ben alapító tagja volt. A februári forradalom után visszajött Németországba és barátjával, Schapperral együtt csakhamar átvette a Kölni Munkásegylet* vezetését. Az 1848. szeptemberi kölni kravál* után Londonba menekült, majd nemsokára álnéven visszatért Németországba, a legkülönbözőbb vidékeken agitált és olyan küldetéseket vállalt, amelyeknek veszélyessége mindenki mást visszariasztott. Kaiserslauternban találkoztam vele újból. Itt is olyan poroszországi kiküldetéseket vállalt, amelyekért, ha felfedezik, azonnal főbelőtték volna. A második kiküldetéséről visszatérve az összes ellenséges hadseregeken keresztül szerencsésen eljutott Rastattig, ahol rögtön belépett alakulatunk besançoni munkászázadába. Három nappal később elesett. Én régi barátomat, a párt egyik legfáradhatatlanabb, legrettenthetetlenebb és legmegbízhatóbb élharcosát veszítette el benne.

A proletariátus pártja elég erősen volt képviselve a badeni-pfalzi hadseregben, különösen a szabadcsapatokban, így a miénkben, az emigránslégióban stb., s nyugodtan kihívhatja valamennyi többi pártot, felhozhatják-e a legcsekélyebb kifogást akár csak egyetlen tagja ellen is. A leghatározottabb kommunisták voltak a legbátrabb katonák.

Másnap, 27-én, áthelyeztek bennünket Rothenfelsbe. [...]

Mi — a hadosztálytörzs és alakulatunk törzse, valamint Moll, Kinkel és más szabadcsapatosok — 28-án ebben a szállóban ültünk ebéd után, és éppen kávéztunk, amikor jött a hír, hogy előhadunkat Michelbachnál a poroszok megtámadták. Azonnal felkerekedtünk, jóllehet minden okunk megvolt arra a feltevésre, hogy az ellenségnek csak felderítési szándéka van. Valóban semmi egyébről nem volt szó. [...]

Másnap megindult az általános támadás az egész vonalon. [...]

Csatárainkat heves tűz fogadta. Porosz lövészek álltak velük szemben, s a mi munkásaink a hegyes lövedékű puskákkal csak muskétákat állíthattak szembe. De lövészeink hozzájuk csatlakozott jobbszárnyának támogatásával olyan határozottan nyomultak előre, hogy a rövid távolság, kivált a jobbszárnyon, igen hamarosan kiegyenlítette a fegyver rosszabb minőségét, és a poroszokat visszavetették. A két harcvonal meglehetős szorosan a csatárlánc mögött maradt. Időközben tőlünk balra, a Murg völgyében két badeni löveg is felvonult, s tüzet nyitott az úton álló porosz gyalogságra és tüzérségre.

Körülbelül egy órát tarthatott itt a csata, igen élénk puska- és ágyútűz közepette, a poroszok folytonos hátrálásával — néhány lövészünk már Bischweierig jutott —, amikor a poroszok erősítést

kaptak és zászlóaljaikat előretolták. A mi csatáraink visszavonultak; az első harcvonal sortüzet adott le, a második némileg balra, egy szurdokba húzódott és ugyancsak tüzelt. De a poroszok sűrű tömegben az egész vonalon követték őket; a két badeni löveg, amely balszárnyunkat fedezte, már visszament, a jobbszárnyon a poroszok lejöttek a hegységből, s nekünk vissza kellett vonulnunk.

Mihelyt az ellenséges keresztűzből kijutottunk, új állást foglaltunk el a hegy peremén. Azelőtt arcvonalunk a Rajna-síksággal, Bischweierrel és Niederweierrel fordult szembe, most pedig a hegységgel, amelyet a poroszok Oberweier felől megszálltak. Most végre beérkeztek a csatavonalba a sorkatona-zászlóaljak is, és felvették a harcot, a mi alakulatunk két századával együtt, amelyeket ismét előreküldtünk csatárláncban.

Nagy veszteségeink voltak. Mintegy harmincan hiányoztak, köztük Kinkel és Moll — a szétugrasztott lövészeket nem számítva. Kinkel és Moll századunk jobbszárnyával és néhány lövésszel túl messzire ment előre. A lövészkapitány, Emmermann főerdész a Porosz-Rajna-tartománybeli Throneckenből, aki úgy masírozott a poroszok ellen, mintha nyúlvadászatra menne, olyan pontra vezette őket, ahonnan belelőttek egy porosz tüzérosztagba és azt gyors visszavonulásra késztették. De tüstént kibontakozott a szurdokból egy porosz század és lőni kezdte őket.

Kinkel fejsebbel lerogyott, s cipelték magukkal mindaddig, amíg ismét lábra tudott állni; de csakhamar kereszttűzbe kerültek és a saját menekülésükkel kellett törődniük. Kinkel nem tudott velük lépést tartani és bement egy parasztházba, ahol a poroszok foglyul ejtették és bántalmazták; Moll haslövést kapott, őt ugyancsak elfogták, majd belehalt sebébe.

A badeni felkelés* többé-kevésbé művelt áldozatainak minden oldalról emléket állítottak a sajtóban, a demokrata egyesületekben, versben és prózában. A munkások százairól és ezreiről, akik a harcokat megvívták, akik a csatatereken elestek, akik a rastatti kazamatákban élve elrohadtak, illetve akiknek most külföldön — az összes menekültek közül csakis nekik — a legvégső nyomorig meg kell ízlelniök a számkivetést, róluk nem beszél senki. A munkások kizsákmányolása hagyományos, túlságosan megszokott dolog, semhogy hivatalos „demokratáink" a munkásokban valami egyebet látnának, mint agitálható, kizsákmányolható és robbantható nyersanyagot, merő ágyútölteléket. Hogy a proletariátus forradalmi helyzetét, a munkásosztály jövőjét megértsék, ehhez a mi „demokratáink" túlságosan tudatlanok és polgáriak. Ennélfogva azok a valódi proletár jellemek is gyűlöletesek a szemükben, akik túl büszkék, semhogy nekik hízelegjenek, túl éleslátók, semhogy tőlük felhasználni hagyják

magukat, mégis minden alkalommal fegyvert ragadnak, ha egy fennálló hatalom megdöntéséről van szó, s akik minden forradalmi megmozdulásban közvetlenül képviselik a proletariátus pártját. De ha az úgynevezett demokratáknak nem érdekük az ilyen munkások elismerése, a proletariátus pártjának kötelessége, hogy őket érdemük szerint tisztelje. És ezeknek a munkásoknak a legjobbjaihoz tartozott a *kölni Joseph Moll.*

W. Wolff

WILHELM WOLFF

Ha nem tévedek, 1846 április vége felé jártunk. Marx és én akkor Brüsszel egyik elővárosában laktunk; éppen valamilyen közös munkán dolgoztunk,* amikor közölték velünk, hogy egy németországi úr óhajt velünk beszélni. Kicsi, de igen zömök termetű férfit ismertünk meg; arckifejezése jóindulatot és egyszersmind nyugodt határozottságot árult el; egy keletnémet paraszt alakja egy keletnémet kisvárosi polgár öltözetében. Ez volt Wilhelm Wolff. Sajtóvétség miatt eljárás folyt ellene, de szerencsésen kikerülte a porosz börtönöket. Amikor először láttuk, nem sejtettük, milyen kivételes ember rejlik a jelentéktelen külső mögött. Néhány nap elegendő volt ahhoz, hogy szívélyes baráti kapcsolatba kerüljünk új társunkkal a számkivetésben és meggyőződjünk arról, hogy nem mindennapi emberrel van dolgunk. A klasszikus ókor iskolájában finomra csiszolt szelleme, gazdag humora, képessége a bonyolult elméleti kérdések világos megértésére, izzó gyűlölete a néptömegek minden elnyomója iránt, energikus és mégis nyugodt lénye igen hamar feltárult előttünk; de a harcban, győzelemben és vereségben, jó és rossz időkben való együtt-

működés és baráti érintkezés hosszú éveire volt szükség ahhoz, hogy teljességében kipróbáljuk rendíthetetlen jellemszilárdságát, feltétlen, minden kétséget kizáró megbízhatóságát, ellenséggel, baráttal és önmagával szemben egyformán szigorú, rendíthetetlen kötelességérzetét.

*

Wilhelm Wolff 1809. június 21-én született Tarnauban, a sziléziai Frankenstein vidékén.* Apja örökös jobbágyparaszt volt és egyszersmind vezette a bírósági kocsmát (kretschamot — lengyelül karczma —, ahol a falusi bírósági üléseket tartották), ami nem képezte akadályát annak, hogy feleségével és gyermekeivel együtt robotmunkát kelljen végeznie a nagyságos úr számára. Ilyenformán Wilhelm gyermekkorától kezdve nemcsak megismerte, hanem személyesen el is szenvedte a keletnémet jobbágyparaszt gyalázatos helyzetét. De ennél többet is megtanult. Anyja, akiről mindig különös ragaszkodással beszélt, és aki társadalmi helyzetét meghaladó műveltséggel rendelkezett, felkeltette és táplálta benne a haragot az arcátlan kizsákmányolás és aljas bánásmód miatt, amelyben a feudális urak a parasztokat részesítették. S hogy mennyire erjedt és forrt benne ez a düh egy életen át, azt látni fogjuk, ha majd életének ahhoz a szakaszához érünk, amikor azt végre nyilvánosan szabadjára engedhette.

A parasztfiú képességei és tanulási kedve hamar megmutatkozott; azt akarták, hogy lehetőleg gimnáziumba kerüljön, de micsoda akadályokat kellett legyőzni addig, amíg ez sikerült! Eltekintve az anyagi nehézségektől, ott volt a nagyságos úr és intézője, s nélkülük nem történhetett semmi. Az örökös jobbágyságot ugyan 1810-ben névleg megszüntették, de a feudális szolgáltatások, a robot, a patrimoniális bíráskodás*, a földesúri rendőrség továbbra is fennmaradt, és lényegében az örökös jobbágyságot is meghagyták. És a nagyságos úr és hivatalnokai sokkal szívesebben csináltak a parasztfiúkból disznópásztort, mint diákot. Ám minden akadályt legyőztek. Wolff Schweidnitzbe került a gimnáziumba és azután Boroszlóba az egyetemre. Létfenntartási költségeinek nagyobb részét mindkét iskolán magánórákkal kellett megkeresnie. Az egyetemen különös kedvteléssel vetette bele magát a klasszika-filológiába; de nem a régi iskolából való szőrszálhasogató filológus volt; a görögök és rómaiak nagy költői és prózaírói tökéletes megértésre találtak nála és élete végéig kedvenc olvasmányai maradtak.

Már majdnem befejezte egyetemi tanulmányait, amikor a szövetségi gyűlés* és az osztrák és a porosz kormány demagóg-ellenes hajszája*, amely a húszas években végre elcsendesedett, újból megindult. Mint a Burschenschaft* tagját 1834-ben Wolffot is letartóztatták, éveken át vizsgálati fogságban börtönből börtönbe hurcol-

ták, míg végre elítélték. Mire? Nem hiszem, hogy Wolff valaha is érdemesnek tartotta, hogy ezt megmondja. Elég az hozzá, hogy a silberbergi várbörtönbe került. Ott sorstársakra akadt, többek közt Fritz Reuterra. — Wolffnak néhány hónappal a halála előtt kezébe került Reuter „Várfogságom idejéből" című műve, s mihelyt felfedezte a szerzőben egykori sorstársát, a könyvkiadó útján azonnal írt neki. Reuter mindjárt hosszú, igen szívélyes levélben válaszolt, amely itt van előttem és amely azt bizonyítja, hogy a régi demagóg, legalábbis 1864. január 12-én, minden volt, csak nem kezes csúszó-mászó.

„Itt ülök — írja — már lassacskán harminc éve, hajam is fehér lett, és várok egy jó alapos forradalomra, amelyben a népakarat végre erőteljesen megnyilvánulna, de mi haszna?... Ha a porosz nép legalább az adómegtagadáshoz folyamodna, ez az egyetlen mód arra, hogy megszabaduljon Bismarcktól és társaitól, és halálra bosszantsa az öreg királyt."

Silberbergben Wolff átélte a várbörtönökbe zárt demagógoknak mindazt a sok szenvedését és kevés örömét, amelyet Fritz Reuter a fent említett könyvben olyan elevenen és annyi humorral írt le. A nyirkos kazamatákért és a kegyetlenül hideg telekért gyatra kárpótlás volt, hogy az öreg sziklafészekben az őrség öreg hadirokkantakból, úgynevezett helyőrségiekből állt, akik azonban nem tűntek ki szigorúságukkal és olykor elfogad-

tak egy pohár pálinkát vagy egy négykrajcárost. Elég az hozzá, hogy Wolff egészségileg 1839-ben annyira leromlott, hogy kegyelemben részesítették.

Boroszlóba ment és tanítóként igyekezett elhelyezkedni. De gazda nélkül csinálta a számítást, s a gazda a porosz kormány volt. Minthogy tanulmányait a fogság megszakította, nem végezhette el az előírt három egyetemi évet, még kevésbé tudta letenni a vizsgát. És a porosz Kínában csak *az* számított céhbeli tudósnak, aki mindezt előírásosan lebonyolította. Mindenki más, ha még olyan tudós volt is a szakmájában, mint Wolff a klasszika-filológiában, kívül állt a céhen, kirekesztették ismereteinek nyilvános értékesítéséből. Maradt az a remény, hogy mint magánoktató boldoguljon. De ehhez a kormány engedélyére volt szükség, s ezt, amikor Wolff folyamodott érte, *megtagadták* tőle. A demagóg éhen halhatott vagy arra kényszerült volna, hogy szülőfalujában ismét robotmunkát végezzen, ha Poroszországban nincsenek lengyelek. Egy poseni földbirtokos felfogadta őt házitanítónak; Wolff több esztendőt töltött nála, s erről az időről mindig különös örömmel beszélt.

Boroszlóba visszatérve sok viszontagság és perlekedés után végre megkapta a dicső királyi kormány engedélyét arra, hogy magánórákat adhasson, s így most legalább szerény megélhetést teremthetett magának. Ennél többet ez a szinte telje-

sen igénytelen ember nem is kívánt. Egyidejűleg ismét felvette a harcot a fennálló elnyomás ellen, már amennyire ez az akkori siralmas viszonyok között lehetséges volt. Arra kellett szorítkoznia, hogy a hivatalnoki, földesúri vagy gyártulajdonosi önkény egyes tényeit nyilvánosságra hozza, és a cenzúra miatt még itt is akadályokba ütközött. De Wolff nem zavartatta magát. Az akkoriban újonnan létesített főcenzori bíróságnak nem volt makacsabb, mindig újból visszatérő törzsvendége, mint Wolff boroszlói magánoktató. Semmi sem mulattatta jobban, mint ha a cenzúrát becsaphatta, ami a legtöbb cenzor ostobaságát tekintve, nem volt nagyon nehéz, ha az ember valamennyire is ismerte a gyengéiket. Így ő volt az, aki a jámbor lelkeket a végsőkig megbotránkoztatta, amikor egy régi templomi énekeskönyvben, amely egyes helyeken még használatban volt, felfedezte és a sziléziai vidéki lapokban közzétette a bűnbánó vétkes alábbi „egyházi énekét":

Szörnyeteg vagyok, ó Uram,
Rútul bűnös, aljas lélek.
Bűnöm halmát megszámoltam,
S elteltem vele, én féreg.
Nagy, Uram, a Te kegyelmed,
Vess egy csontot gaz ebednek,
Fogj fülön és rántsál be
A kegyelemdús mennyekbe.

Futótűzként terjedt a dal egész Németországban, az istenteleneket harsány nevetésre, „az ország jámborait" * pedig felháborodásra késztetve. A cenzor durva szidást kapott, és a kormány idővel ismét elkezdte éberen figyelni ezt a Wolff magánoktatót, e nyugtalan kerge alakot, akit öt évi várbörtön sem tudott megzabolázni. Nem is tartott soká, és megint ürügyet találtak perbefogására. Hiszen az ósdi porosz törvényhozás úgy terpeszkedett rá az országra, mint csapdák, hurkok, farkasvermek és vadászhálók művészien megalkotott rendszere, melyből még a hűséges alattvalók sem mindig tudtak menekülni, melynek azonban a hűtlenek annál biztosabban áldozatul estek.

A sajtóvétség, amely miatt Wolffot 1845 végén vagy 1846 elején vád alá helyezték, olyan jelentéktelen volt, hogy ma már egyikünk sem tud visszaemlékezni a közelebbi körülményekre. Az üldözés azonban olyan méreteket öltött, hogy Wolff, akinek elege volt a porosz fogházakból és várbörtönökből, kikerülte a fenyegető letartóztatást és Mecklenburgba ment.[1] Itt biztos menedéket talált barátainál, amíg sikerült elintézni, hogy Hamburgban akadálytalanul hajóra szállhasson. Londonban, ahol először szólalt fel nyilvános

[1] Wermuth—Stieber szerint („A tizenkilencedik század kommunista összeesküvései", II. 141. old.) Wolffot a boroszlói tartományi főbíróság „sajtóvétség" miatt háromhavi várbörtönre ítélte. — *Engels jegyzete 1886-ban.*

egyesületben — az akkor még létező német kommunista Munkás Művelődési Egyletben —, nem maradt sokáig, és aztán, mint már említettük, Brüsszelbe ment.

*

Brüsszelben nemsokára elfoglaltságot talált egy ott alapított sajtótudósító irodában, amely német lapokat francia, angol és belga hírekkel látott el, és amelyet, amennyire azt a körülmények engedték, szociáldemokrata szellemben szerkesztettek. Amikor a „Deutsche Brüsseler Zeitung" pártunk rendelkezésére bocsátotta hasábjait, Wolff is dolgozott a lapnál. A brüsszeli Német Munkásegyletben, amelyet ez idő tájt alapítottunk, Wolff csakhamar az egyik legkedveltebb szónok lett. Itt hetenként elkészítette a napi események szemléjét, amely mindenkor a népszerű, humoros és egyben erőteljes ábrázolás remeke volt és különösen a németországi urak és alattvalók kicsinyességeit és aljasságait ostorozta illendően. E politikai szemlék olyannyira kedvenc témájává lettek, hogy minden egyesületben, melynek munkájában részt vett, előadta őket, és a népszerű ábrázolásnak mindig ugyanazon a mesteri fokán.

Kitört a februári forradalom, és azonnal visszhangra talált Brüsszelben. Minden este seregestül gyűltek össze az emberek a városháza előtti nagy piactéren, amelyet megszállt a polgárőrség és a

csendőrség; a piactér körüli sok söröző és pálinkakimérés zsúfolásig megtelt. „Vive la République!" *, kiáltozták az emberek, a Marseillaise-t * énekelték, lökdöstek és lökdösődtek. A kormány látszólag meg se mukkant, de a tartományokban behívta a tartalékosokat és szabadságoltakat. Jottrand úrnak, a legtekintélyesebb belga republikánusnak titokban tudomására hozta, hogy a király hajlandó lemondani, ha a nép úgy kívánja, és Jottrand ezt magától a királytól is meghallhatja, mihelyt akarja. Jottrand valóban meghallgatta Lipót nyilatkozatát, hogy szíve mélyén ő maga is republikánus és sohasem fogja útját állni, ha Belgium köztársasággá kívánna alakulni; csupán az az óhaja, hogy minden rendben és vérontás nélkül menjen végbe, egyébként pedig reméli, hogy tisztességes nyugdíjat kap. A hír titokban gyorsan elterjedt és annyira lecsillapította a kedélyeket, hogy nem került sor felkelési kísérletre. De alighogy együtt voltak a tartalékosok, és megtörtént a csapatok többségének összevonása Brüsszel körül — ehhez három-négy nap elegendő volt e kis országban —, szó sem volt többé lemondásról; a csendőrök egyik este hirtelen kardlappal támadtak a piacon egybesereglett emberekre és mindenfelé folyt a letartóztatás. Az első ekként bántalmazottak és letartóztatottak sorában volt Wolff is, aki nyugodtan ment hazafelé. A városházára hurcolták, ahol a dühöngő és részeg polgárőrök még utólag is bántalmazták, majd több napi

fogság után a határon át Franciaországba toloncolták.

Párizsban Wolff nem sokáig tartózkodott. A berlini márciusi forradalom és a frankfurti parlament, meg a berlini gyűlés előkészületei arra késztették, hogy legelőbb Sziléziába menjen és ott a radikális választások érdekében tevékenykedjék. Az volt a szándéka, hogy mihelyt Kölnben vagy Berlinben lapot alapítunk, hozzánk jön. Hála közkedveltségének és népszerű, erőteljes ékesszólásának, sikerült megválasztatni, különösen vidéki választókörzetekben, olyan radikális jelölteket, akiknek helyzete nélküle kilátástalan volt.

Közben június 1-én Kölnben, Marx főszerkesztésében megjelent a „Neue Rheinische Zeitung", és hamarosan megérkezett Wolff, hogy elfoglalja helyét a szerkesztőségben. Fáradhatatlan szorgalma, kínos, tántoríthatatlan lelkiismeretessége a csupa fiatalból álló szerkesztőségben számára azzal a hátránnyal járt, hogy a többiek néha egy-egy soronkívüli szabad órát engedélyeztek maguknak, abban a biztos tudatban, hogy „Lupus majd gondoskodik róla, hogy a lap elkészüljön"; jómagamat sem akarom ez alól felmenteni. Így történt, hogy Wolff a lap első korszakában nem annyira vezércikkekkel, mint inkább folyó munkákkal foglalkozott. De nemsokára módot talált arra, hogy ezt a munkát is önálló tevékenységre használja fel. A „Birodalomból" című állandó

rovat a német kisállamokból érkező híreket foglalta össze, a kormányon levők és a kormányzottak kisállami és kisvárosi korlátoltságát és nyárspolgáriasságát tárgyalta páratlan humorral. Wolff egyidejűleg a Demokrata Társaságban* tartotta hetenként a napi események szemléjét, és ez csakhamar itt is a legkedveltebb és leghatásosabb szónokok egyikévé avatta.

A polgárság ostobasága és gyávasága, amely a párizsi júniusi csata óta egyre fokozódott, megint lehetővé tette a reakció megerősödését. Bécs, Berlin, München stb. kamarillái együttműködtek a nemes kormányzóval*, a kulisszák mögött pedig ott állt az orosz diplomácia és rángatta a drótokat, amelyeken azok a bábok táncoltak. Ekkor, 1848 szeptemberében ezen urak számára elérkezett a cselekvés pillanata. Közvetlen és közvetett (Lord Palmerston által biztosított) orosz nyomásra az első schleswig-holsteini hadjárat a szégyenletes malmői fegyverszünettel* ért véget. A frankfurti parlament odáig süllyedt, hogy jóváhagyta a fegyverszünetet és ezzel nyilvánvalóan és kétségbevonhatatlanul szakított a forradalommal. A szeptember 18-i frankfurti felkelés volt a válasz; a felkelést leverték. Majdnem egyidejűleg kitört Berlinben a válság az alkotmányozókiegyező gyűlés* és a Korona között. Augusztus 9-én a nemzetgyűlés egy igen szelíd, sőt félénk határozatban arra kérte a kormányt, tenne már valamit, hogy a reakciós tisztek szégyentelen

üzelmei ne folyjanak többé ilyen nyíltan és botrányosan. Amikor a nemzetgyűlés szeptemberben e határozat végrehajtását kérte, a válasz a nyíltan reakciós Pfuel-kormány beiktatása volt, élén egy tábornokkal (szeptember 19.) és a közismert Wrangel kinevezése főparancsnokká a keleti határtartományokban: két vaskos figyelmeztetés a berlini egyezkedőknek, hogy vagy meghunyászkodnak vagy várhatják szétkergetésüket. Az izgalom általánossá vált. Kölnben is tartottak népgyűléseket és kineveztek egy biztonsági bizottságot. A kormány elhatározta, hogy Kölnre méri az első csapást. Ennek megfelelően szeptember 25-én több demokratát letartóztattak, köztük a mostani főpolgármestert is, aki akkor „vörös Becker" néven volt közismert. Az izgalom fokozódott. Délután a régi piactéren népgyűlést tartottak. Wolff elnökölt. Körös-körül ott állt a polgárőrség: nem viseltetett ellenszenvvel a demokratikus mozgalom iránt, de elsősorban a saját javát képviselte. A feltett kérdésre kijelentette: azért van ott, hogy védje a népet. Egyszer csak emberek nyomultak a piactérre, „Jönnek a poroszok!" kiáltással. Joseph Moll, akit reggel szintén letartóztattak, de a nép kiszabadította — éppen ő volt a szónok —, felkiáltott: „Polgárok, meg akartok futamodni a poroszok elől?" — „Nem, nem!", volt a válasz. — „Akkor barikádokat kell emelnünk!", és máris nekiláttak a munkának. — A kölni barikádok napjának kimenetele ismeretes. Az egész

megmozdulást vaklárma okozta, és minthogy ellenállásba nem ütközött, fegyverek használata nélkül — a polgárőrség elővigyázatosan hazament — vértelenül elsikkadt; a kormány elérte célját: Kölnben kihirdették az ostromállapotot, a polgárőrséget lefegyverezték, a „Neue Rheinische Zeitung"-ot felfüggesztették, szerkesztőit pedig arra kényszerítették, hogy külföldre menjenek.

*

A kölni ostromállapot nem tartott sokáig. Október 4-én megszűnt. 12-én újból megjelent a „Neue Rheinische Zeitung". Wolff a pfalzi Dürkheimbe ment, ahol nyugton hagyták. Őt és több más szerkesztőt összeesküvés stb. miatt körözték. De a mi Wolffunknak nem soká volt maradása Pfalzban, és amikor véget ért a szüret, egyszer csak ismét megjelent a szerkesztőségi szobában az Unter Hutmacher 17-ben.* Sikerült a szomszédban lakást találnia, ahonnan az udvaron át juthatott a szerkesztőségi szobába anélkül, hogy az utcára lépett volna. De csakhamar megunta a fogságot; hosszú felöltőben és előrenyúló ellenzőjű sapkában, dohányvásárlás ürügyén, majdnem minden este, mihelyt besötétedett, elment hazulról. Azt hitte, nem ismerik fel, jóllehet sajátosan darabos alakja és határozott járása teljesen leplezhetetlen volt; akárhogyan is, nem árulta el senki. Így élt több hónapon át, miközben

ellenünk lassan beszüntették az eljárást. Végül 1849. március 1-én értesítettek bennünket, hogy nincs már veszély, és ekkor Wolff megjelent a vizsgálóbíró előtt, aki szintén kijelentette, hogy az egész eljárást, mint eltúlzott rendőri jelentéseken alapulót, beszüntették.

Időközben december elején szétkergették a berlini nemzetgyűlést, és megkezdődött a Manteuffel-féle reakciós korszak. Az új kormány egyik első intézkedése az volt, hogy a keleti tartományok feudális urait a meg nem fizetett paraszti munkára való vitatott joguk tekintetében megnyugtatta. A márciusi napok után a keleti tartományok parasztjai mindenütt beszüntették a robotmunkát, sőt helyenként az ilyen munkáról való írásbeli lemondást is kierőszakolták a nagyságos uraktól. Arról volt tehát csak szó, hogy a fennálló állapotot törvényesnek nyilvánítsák, és az éppen elég sokáig nyúzott elbántúli paraszt szabad emberré válik. De a berlini nemzetgyűlés, kerek 59 esztendővel 1789. augusztus 4-e után, amikor a francia nemzetgyűlés *minden* feudális terhet kártalanítás nélkül megszüntetett, még mindig nem tudta hasonló lépésre rászánni magát. Némileg megkönnyítették a robotmegváltás feltételeit; de csak a leggyalázatosabb és legfelháborítóbb feudális jogok egyikét-másikát szándékoztak kártalanítás nélkül eltörölni; azonban még mielőtt végleg elfogadták volna ezt a törvénytervezetet, bekövetkezett a robbantás, és Manteuffel úr ki-

jelentette, hogy *ezt* a tervezetet a kormány nem fogja törvényerőre emelni. Ezzel meghiúsultak az ósdi-porosz robotköteles parasztok reményei, és most helyzetük feltárásával hatni kellett rájuk. Erre pedig Wolff volt a legalkalmasabb ember. Nemcsak azért, mert eredetileg jómaga is jobbágyparaszt fia volt és gyermekkorában neki magának is robotmunkát kellett végeznie; nemcsak azért, mert teljesen megőrizte azt az izzó gyűlöletet a feudális elnyomók ellen, amelyet ez a gyermekkor támasztott benne; hanem azért is, mert senki sem ismerte nálánál jobban a feudális leigázás módjának minden részletét, és éppen abban a tartományban, amely e leigázás sokféle változatának teljes mintagyűjteményét szolgáltatta — Sziléziában.

Így indította meg Wolff a feudális urak elleni hadjáratot, amely a „Sziléziai milliárd"-ban érte el csúcspontját és amelyre később visszatérek. E hadjárat lefolytatása igazság szerint a burzsoázia kötelessége lett volna. Hiszen éppen a feudalizmus elleni harc volt ennek az osztálynak a világtörténelmi feladata. De amint láttuk, a burzsoázia nem vívta ezt a harcot, vagy csak látszatképpen vívta. A német burzsoázia Németország társadalmi és politikai elmaradottsága miatt mindenütt cserbenhagyta legsajátabb politikai érdekeit, mert mögötte már fenyegetően emelkedett a magasba a proletariátus. A párizsi munkások bizonytalan reményei és kívánságai 1848 februárjában

— de még inkább négy napon át tartó elkeseredett harcuk 1848 júniusában — megrémítették nemcsak Franciaország, hanem egész Európa burzsoáziáját. És Németországban a nyúlszívű polgárok még az olyan egyszerű demokratikus követelésekben is, amilyeneket még Svájcban is már régen törvényes úton megvalósítottak, tulajdonuk, biztonságuk, életük elleni támadást láttak. A német burzsoák, gyáván, mint mindig, feláldozták közös, vagyis politikai érdekeiket, hogy mindegyikük saját magánérdekét, tőkéjét mentse. Inkább visszatérést a régi bürokratikus-feudális abszolutizmushoz, mint a burzsoá osztály győzelmét, mint egy modern burzsoá államot, amelyet forradalmi úton, a forradalmi osztály, a proletariátus megerősödésével vívnak ki! Ez volt a német burzsoázia félelemkiáltása, amelynek jegyében a reakció az egész vonalon győzött.

Így a proletariátus pártjának ott kellett felvennie a harcot, ahol a burzsoázia megfutamodott a csatatérről. És így Wolff a „Neue Rheinische Zeitung"-ban felvette a harcot a feudalizmus ellen. De nem úgy, hogy a burzsoáziának öröme telt volna benne; nem — igazi forradalmi módon, úgy, hogy a burzsoázia éppúgy megrémült a nagy francia forradalom szellemét árasztó cikkektől, mint a feudális urak és maga a kormány. A „Neue Rheinische Zeitung" sok lelkesítő cikke közül kevésnek volt olyan hatása, mint ennek a nyolcnak, amelyek március 22-től április 25-ig jelen-

tek meg. Az újságra Sziléziából és a többi keleti tartományból érkező előfizetések száma rohamosan nőtt; az egyes számokat utólag is kérték, és végül, minthogy a kivételes sajtószabadság, amelyet a rajnai törvény nekünk biztosított, a többi tartományban nem volt meg, és újranyomásra az országban hatályos nemes törvény alapján gondolni sem lehetett, felmerült az az ötlet, hogy ezt a teljes nyolc számot az eredetihez lehető leghasonlatosabb külalakban Sziléziában titkon utánanyomják és több ezer példányban elterjesszék — amely eljárás ellen természetesen senkinek sem volt kevesebb kivetnivalója, mint a szerkesztőségnek.

De térjünk vissza a mi Wolffunkhoz. 1849. május 19-én betiltották a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, miután az utolsó, vörösnyomású szám megjelent. A porosz rendőrség, a 23 még függőben levő sajtóperen kívül, annyi más ürügyet talált minden egyes szerkesztő megtámadására, hogy valamennyien azonnal elhagyták Kölnt és Poroszországot. A legtöbben Frankfurtba mentünk, ahol a jelek szerint a döntés készülőben volt. A magyarok győzelmei kiváltották az oroszok bevonulását; a kormányok és a frankfurti parlament között a birodalmi alkotmány miatt támadt konfliktus különböző felkeléseket idézett elő, amelyek közül a drezdait, az iserlohnit és az elberfeldit leverték, a pfalzi és a badeni azonban még tovább haladt. Wolffnak, mint a törté-

nelemhamisító Stenzel helyettesének, egy régi boroszlói mandátum volt a zsebében; Stenzelt, az üvöltőt, csak úgy tudták megválasztani, hogy helyetteseként vele küldték Wolffot, a felforgatót*. Stenzel, mint minden jó porosz, természetesen engedelmeskedett a porosz kormány Frankfurtból visszahívó parancsának. Wolff került tehát a helyére.

A frankfurti parlament, amely a Németországban valaha létrejött nemzetgyűlések leghatalmasabbikának pozíciójából saját tunyasága és ostobasága folytán végső tehetetlenségbe süllyedt — és ez most valamennyi kormány, még az őáltala beiktatott birodalmi kormány és maga e parlament előtt is nyilvánvalóvá lett —, tanácstalanul állt a haderőiket összegyűjtő kormányok és a birodalmi alkotmányért felkelt nép között. Még mindent meg lehetett volna nyerni, ha a parlamentben és a délnémet mozgalom vezetőiben van bátorság és határozottság. Elegendő lett volna egy parlamenti határozat, amely a badeni és a pfalzi hadsereget a nemzetgyűlés védelmére Frankfurtba hívja. A nemzetgyűlés ezzel egy csapásra visszahódította volna a nép bizalmát. Akkor bizonyosra lehetett volna venni a hessen-darmstadti csapatok elszakadását, Württemberg és Bajorország csatlakozását a mozgalomhoz; a középnémet kisállamok hasonlóképpen odasodródtak volna; Poroszországnak elég tennivalója lett volna a maga területén, és Oroszország, egy ilyen hatalmas német-

országi mozgalommal szembekerülve, kénytelen lett volna az azóta Magyarországon sikeresen bevetett csapatok egy részét Lengyelországban visszatartani. Magyarországot tehát Frankfurtban meg lehetett volna menteni, másrészt minden valószínűség amellett szól, hogy egy Németországban győzelmesen előrehaladó forradalom esetén a Párizsban naponta várható kitörés nem végződik a radikális nyárspolgárok harc nélküli vereségével, amely 1849. június 13-án következett be.

Az esélyek a lehető legkedvezőbbek voltak. A badeni-pfalzi véderő behívására vonatkozó tanács Frankfurtban valamennyiünk részéről, az pedig, hogy hívás nélkül is vonuljanak Frankfurtba, Mannheimban hangzott el Marx részéről és az én részemről. De sem a badeni vezetőknek, sem a frankfurti parlamenti tagoknak nem volt sem bátorságuk, sem energiájuk, eszük vagy kezdeményező készségük.

*

Cselekvés helyett a parlament, mintha nem beszélt volna máris túlontúl sokat, elhatározta, hogy még egyszer beszél, mégpedig egy „proklamációban a német néphez". Bizottságot alakítottak, és ez két tervezetet nyújtott be, amelyek közül a többség tervezetét Uhland szerkesztette. Mindkettő lanyha, ízetlen és erőtlen volt, és csak

a nemzetgyűlés saját tanácstalanságát, bátortalanságát és rossz lelkiismeretét fejezték ki. Amikor május 26-án vitára bocsátották őket, Wolffnak alkalmat adtak arra, hogy a képviselő uraknak egyszer s mindenkorra megmondja a véleményét. A beszédről készült gyorsírói tudósítás így hangzik:

„Wolff Boroszlóból:

»Uraim! Felszólalásra jelentkeztem a néphez intézett proklamáció ellen, mert ezt a proklamációt, amelyet a többség fogalmazott meg és itt felolvastak, egyáltalán nem tartom a jelenlegi állapotokhoz illőnek; túlságosan gyengének találom — csupán arra tartom alkalmasnak, hogy mint újságcikk megjelenjék azokban a napilapokban, amelyek azt a pártot képviselik, ahonnan ez a proklamáció ered, arra azonban nem tartom alkalmasnak, hogy a német néphez intézzék mint proklamációt. Minthogy most még egy másodikat is felolvastak, csak úgy mellesleg megjegyzem, hogy e második ellen még határozottabban állást foglalnék, olyan okokból, amelyeket nem szükséges felsorolnom.« (Hang a centrumból: „Miért nem?") »Én csak a többségi proklamációról beszélek; igaz, ez annyira mérsékelt, hogy maga Buss úr sem sokat szólalhatna ellene, és ez bizonyára a legrosszabb ajánlás egy proklamációnak. Nem, uraim, ha Önök még egyáltalában befolyást akarnak gyakorolni a népre, akkor nem szabad úgy beszélniök a néphez, mint azt a proklamációban

teszik; nem szabad törvényességről, a törvényesség talajáról és hasonlókról beszélniök, hanem a törvénytelenségről, ugyanolyan módon, mint a kormányok, mint az *oroszok*, és oroszokon a poroszokat, az osztrákokat, a bajorokat, a hannoveriakat értem.« (Nyugtalanság és nevetés.) »Ezeket mind közös néven mint oroszokat foglalom össze.« (Nagy derültség.) »Igen, uraim, ebben a gyülekezetben is képviselve vannak az oroszok. Mondják nekik: Ahogyan ti a törvényes álláspontra helyezkedtek, úgy mi is arra helyezkedünk. Az *erőszak* álláspontja ez, és mellesleg értelmezzék a törvényességet úgy, hogy az oroszok ágyújával az erőszakot, jól szervezett rohamoszlopokat állítanak szembe. Ha egyáltalán szükség van proklamáció kibocsátására, akkor olyat bocsássanak ki, amelyben *az első számú népárulót, a kormányzót*, már eleve *törvényen kívül helyezettnek* nyilvánítják.« („Rendet!" Élénk helyeslés a karzatokon.) »*És vele együtt valamennyi minisztert!*« (Újabb nyugtalanság.) »Ó, én nem zavartatom magam. *Igenis*, ő az első számú népáruló.«

Reh elnök: »Úgy vélem, Wolff úr túllépte a tapintat összes határait. Őfőhercegségét a kormányzót e ház előtt nem nevezheti népárulónak és ezért rendre kell őt utasítanom...«

Wolff: »A magam részéről elfogadom a rendreutasítást és kijelentem, hogy *szándékosan* sértettem meg a rendet, és hogy ő és miniszterei *árulók*«.

(A házban minden oldalról: „Rendet, ez durvaság!")

Elnök: »Meg kell vonnom Öntől a szót.«

Wolff: »Jól van, *tiltakozom:* én itt a nép nevében akartam beszélni és meg akartam mondani, hogyan gondolkodnak a nép soraiban. Tiltakozom minden proklamáció ellen, amelyet ebben a szellemben fogalmaznak meg.«"

E néhány szó mennydörgésként csapott a megrémült gyülekezetbe. Az urak előtt első ízben tárták fel világosan és leplezetlenül a tényleges helyzetet. A kormányzó és minisztereinek árulása nyílt titok volt; a jelenlevők mindegyikének a saját szeme előtt játszódott le; de senki sem merte kimondani azt, amit látott. És erre jön ez a kíméletlen kis sziléziai és egy csapásra halomra dönti konvencióik egész kártyavárát! Még a „határozott bal" sem tudta megállni, hogy méltó képviselője, Karl Vogt úr útján ne tiltakozzék erélyesen minden parlamenti illendőség e megbocsáthatatlan megsértése ellen, amelyet az igazság egyszerű megállapításával követtek el (ami Vogtot illeti — 1859 augusztusában 40 000 frankot juttattak neki; ezt tanúsítják a Louis-Napoléon ügynökeinek kifizetett összegek 1870-ben nyilvánosságra hozott jegyzékei*). Vogt úr a következő, gyalázatosan zavarodott és zavarodottan hazug tiltakozással gazdagította a vitát:

„Uraim, azért jelentkeztem szólásra, hogy megvédjem azt a kristálytiszta folyamot, amely

egy költő lelkéből áradt ebbe a proklamációba, a belevetett vagy (!) feléje (!) hajított méltatlan mocsokkal szemben, hogy megvédjem e szavakat a sár ellen, amely ebben a legutóbbi megmozdulásban felhalmozódott és azzal fenyeget, hogy ott mindent eláraszt és bemocskol. Igen, uraim! Sár és mocsok ez, amelyet ilyen (!) módon hajítanak minden elképzelhető tiszta dologra, és én a legmélyebb felháborodásomat fejezem ki, amiért ilyesmi (!) megtörténhetett."

Minthogy Wolff a proklamációval kapcsolatban Uhland *szerkesztői ténykedéséről* nem is beszélt, csupán a proklamáció tartalmát találta gyengének, az ember nem is érti, hogy tulajdonképpen honnan veszi Vogt úr a felháborodását, meg a „mocskát" és „sarát". De egyrészt emlékezett arra, milyen kíméletlenül bánt a „Neue Rheinische Zeitung" mindig a Vogt-féle hamis fickókkal, másrészt dühöngött Wolff egyenes beszéde miatt, amely ugyanezen hamis fickóknak lehetetlenné tette eddigi kétszínű játékuk folytatását.

Vogt úr, választásra kényszerülvén az igazi forradalom és a reakció között, a reakció, valamint a kormányzó és miniszterei, vagyis — „minden elképzelhető tiszta dolog" mellett foglal állást. De sajnos, a reakció nem akart tudni Vogt úrról.

Wolff még aznap Würth sigmaringeni képviselő útján pisztolypárbajra hívta ki Vogt urat, és amikor Vogt úr a kihívást visszautasította,

Wolff testi fenyítést helyezett neki kilátásba. Vogt úr, noha Wolffhoz képest termetre óriás volt, ekkor nővére oltalma alá menekült és nélküle többé sehol sem mutatkozott. Wolff futni hagyta a szájhőst.

Mindenki tudja, hogy néhány nappal e jelenet után a nemzetgyűlés maga is elismerte Wolff kijelentéseinek helyességét azzal, hogy saját kormányzója és annak kormánya elől Stuttgartba menekült.

*

A végére értünk. Wolff Stuttgartban maradt a helyén, amikor a württembergi csapatok szétkergették a nemzetgyűlést, azután Badenba és végül a többi menekülttel együtt Svájcba ment. Zürichet választotta tartózkodási helyéül, ahol nemsokára ismét mint magánoktató rendezkedett be, de természetesen az ottani sok tanult menekült erős konkurrenciát jelentett neki. Wolff ebből adódó nyomorúságos helyzete ellenére is Svájcban maradt volna. De egyre világosabbá vált, hogy a svájci szövetségi tanács, az európai reakció parancsának engedelmeskedve, eltökélte, hogy Wolff szavaival élve, az összes menekülteket sorjában kinyaggatja Svájcból. A nagy többség számára ez Amerikába való kivándorlást jelentett, és a kormányok éppen ezt akarták. Ha a menekültek túl vannak az óceánon, nyugtuk van tőlük.

Wolff is gyakran foglalkozott azzal a gondo-

lattal, hogy kivándorol Amerikába, ahová sok, már oda kijutott barátja hívta. 1851 júniusában, amikor már ő is megsokallotta a „nyaggatást", féligmeddig ezzel az elhatározással érkezett Londonba, és mi egyelőre ott tartottuk. Itt is igen erős volt a magánoktatók konkurrenciája. Wolff a legnagyobb erőfeszítés ellenére alig tudta a legszűkösebbet előteremteni. Barátai előtt, mint mindig, ha rosszul ment sora, lehetőleg eltitkolta helyzetét. Mégis kénytelen volt 1853 végéig körülbelül 37 font sterling (750 márka) adósságot csinálni, amely erősen nyomasztotta; ugyanez év nyarán ezt írta naplójába:

„1853. június 21-én születésnapomat szinte szörnyű distressben (ínségben) kellett megélnem."

Szándékát, hogy Amerikába menjen, ezúttal bizonyára megvalósította volna, ha egy Manchesterben élő, ugyancsak menekült német orvos, aki Wolffal már Boroszlóban is barátságban volt, összeköttetései révén nem szerez neki Manchesterben annyi magánórát, amennyiből legalább meg tudott élni. Így aztán 1854 elején átjött ide.* Eleinte persze elég szűkösen élt. De létfenntartása mégis biztosítva volt, és azonkívül Wolff, aki rendkívül ügyesen tudott gyermekekkel bánni és elnyerte rokonszenvüket, számíthatott tevékenységi körének fokozatos kibővülésére, mihelyt az ottani németek körében ismertté válik. Ez így is történt. Néhány év múltán Wolff igényeihez képest egészen kellemes anyagi helyzetben volt;

tanítványai istenítették, öregek és fiatalok, angolok és németek pedig egyaránt tisztelték és szerették egyenességéért, kötelességtudásáért és derűs szívélyességéért. A dolog természeténél fogva túlnyomóan polgári, tehát politikailag többé-kevésbé ellenséges elemekkel került érintkezésbe; de noha sem jelleméből, sem meggyőződéséből soha egy jottányit sem engedett, csak egészen ritkán kellett konfliktusokban helytállnia és becsülettel helyt is állt. A nyilvános politikai tevékenység akkor mindannyiunk elől el volt zárva; a reakciós törvényhozás némaságra kárhoztatott, a napisajtó agyonhallgatott minket, a kiadók elutasító válaszra is alig méltatták esetleges ajánlatainkat; úgy látszott, hogy a bonapartizmus végérvényesen győzött a szocializmus fölött. Éveken át Wolff volt az egyetlen elvbarátom Manchesterben; nem csoda, hogy majdnem naponta találkoztunk és hogy még itt is elég alkalmam volt arra, hogy a napi eseményekről alkotott szinte ösztönösen helyes ítéletét megcsodáljam.

Hadd szóljon csak egyetlen bizonyíték arról, hogy milyen lelkiismeretes volt Wolff. Egyik tanítványának egy számtanpéldát adott fel egy tankönyvből. A megoldást összehasonlította az úgynevezett kulcsban megadottal és a tanítványét hibásnak minősítette. De amikor a fiú többszöri megoldás után mindig ugyanazt az eredményt kapta, Wolff maga számolt utána és meggyőző-

dött arról, hogy a fiúnak igaza van; a kulcsban e helyütt sajtóhiba volt. Wolff azonnal nekiült, és utánaszámolta a könyv valamennyi példáját, hogy lássa, nincs-e még több ilyen hiba a kulcsban: „Ez ne forduljon elő velem még egyszer!"

És lelkiismeretessége miatt is halt meg, nem egészen 55 éves korában. 1864 tavaszán túlerőltetés következtében erős fejfájások jelentkeztek nála, melyek fokozatosan csaknem teljes álmatlanságot idéztek elő. Orvosa éppen távol volt; máshoz nem akart fordulni. Mindennemű kérés, hogy egy időre szüntesse be vagy korlátozza óráit, hasztalan volt; amit elvállalt, azt végre is akarta hajtani. Csak amikor már egyáltalán nem bírta, hagyta abba néhanapján a tanítást. De ekkor már késő volt. Az agyi vérbőség okozta fejfájások egyre hevesebbek, az álmatlanság egyre szakadatlanabb lett. A nagyagyban megpattant egy véredény, és többszöri agyvérzés után 1864. május 9-én bekövetkezett a halál. Benne Marx és én a leghűségesebb barátot, a német forradalom pedig egy pótolhatatlan értékű férfiút veszített el.

Cseresznyevirágzáskor

Cseresznyevirágzáskor
Frankfurti szálloda:
Cseresznyevirágzáskor
Két vándor szállt oda.

És szólt a fogadós: „Ej,
Ruhátok csupa rongy!"
„Te tetves fogadós, hej,
Ilyet nekünk ne mondj!

Korsódban inni bort hozz,
A sört is hozhatod,
S a sörhöz és a borhoz,
Sült húst, egy adagot."

Csap csordul, a sör itt áll,
Iszunk nagyot, ugye?
De ha belőle ittál,
Azt kérdezed, húgy-e?

Jött oszt' egy ócska nyúlból
Egy zöldséges szelet,
E döglött ócska nyúltól
Irtóztunk szerfelett.

S midőn aludni tértünk,
S megvolt az estima,
Poloska szívta vérünk,
Míg volt mit szívnia;

Frankfurt szép városáról
Rajzoltatott e kép,
Megérti, aki ott élt
És szenvedett ekép.

(Gáspár Endre fordítása)

Weerth barátunknak ezt a költeményét Marx hátrahagyott írásai között találtam meg újból. Weerth, a német proletariátus első és legjelentősebb költője, rajnai családból született Detmoldban, ahol apja egyházi szuperintendens volt. Mikor 1843-ban Manchesterben tartózkodtam, Weerth egy német cég alkalmazottjaként Bradfordba jött, és sok derűs vasárnapot töltöttünk együtt. 1845-ben, mikor Marx és én Brüsszelben laktunk, Weerth átvette cége kontinentális ügynökségét és úgy intézte a dolgot, hogy ugyancsak Brüsszelben legyen a főhadiszállása. Az 1848-as márciusi forradalom után valamennyien találkoztunk Kölnben, ahol megalapítottuk a „Neue

Rheinische Zeitung"-ot. Weerth vállalta a tárcarovatot, és kétlem, hogy akármelyik más újságnak volt valaha ilyen vidám és karakán tárcarovata. Egyik fő munkája: „A híres Schnapphahnski lovag élete és tettei", a Heinétől az „Atta Troll"-ban így elnevezett Lichnowski herceg kalandjainak leírása.* A tények mind igazak; hogy hogyan jutottak tudomásunkra, arról talán egy más alkalommal. Ezek a Schnapphahnski-tárcák 1849-ben könyv alakban összegyűjtve is megjelentek Hoffmann és Campénál, s még ma is módfelett mulattatóak. Mivel azonban Schnapphahnski-Lichnowski 1848. szeptember 18-án von Auerswald porosz tábornokkal (aki szintén tagja volt a parlamentnek*) kilovagolt, hogy kikémlelje a frankfurti barikádharcosok segítségére induló parasztcsapatokat, s a parasztok őt és Auerswaldot mint kémeket érdemük szerint agyonverték, a német birodalmi kormányzóság vádat emelt Weerth ellen a halott Lichnowski megsértése miatt, Weerth pedig, aki már régen Angliában volt, háromhavi fogházat kapott, jóval azután, hogy a reakció megfojtotta a „Neue Rheinische Zeitung"-ot. Ezt a három hónapot aztán csakugyan leülte, mert üzleti ügyei arra kényszerítették, hogy időnként ellátogasson Németországba.

1850—51-ben egy másik bradfordi cég képviseletében Spanyolországba utazott, aztán Nyugat-Indiába és bejárta szinte egész Dél-Amerikát. Rövid európai látogatása után visszatért szeretett

Nyugat-Indiájába. Ott nem akarta magát megfosztani attól az élvezettől, hogy szemügyre vegye Louis-Napoléon igazi eredetijét, Soulouque-ot, Haiti szigetének néger királyát. De — mint W. Wolff 1856. augusztus 28-án Marxnak írta — „nehézségei támadtak a vesztegzár-hatóságokkal, kénytelen volt feladni tervét és útközben felszedte a sárgaláz csíráit, amelyeket magával vitt Havannába. Ágynak esett, betegségéhez még agyhártyagyulladás járult, és — július 30-án — a mi Weerthünk meghalt Havannában."

A német proletariátus első és *legjelentősebb* költőjének neveztem. Valóban, szocialista és politikai versei eredetiségben, elmésségben és főként érzéki izzásban messze felülmúlják Freiligrath költeményeit. Gyakran használt heinei formákat, de csak azért, hogy egészen eredeti, önálló tartalommal töltse meg őket. Amellett abban különbözött a legtöbb költőtől, hogy költeményei, mihelyt leírta őket, teljességgel közömbösek voltak neki. Ha egy példányt elküldött Marxnak vagy nekem, nem törődött többet velük, és sokszor csak nagy nehezen lehetett rávenni, hogy valahol kinyomassa őket. Csak a „Neue Rheinische Zeitung" idejében volt ez másképp. Hogy miért, az kiderült Weerthnek 1851. április 28-án Hamburgból Marxhoz írt leveléből, melyből az alábbiakat idézem:

„Különben remélem, hogy július elején viszontláthatlak Londonban, mert nem bírom tovább ezeket a hamburgi grasshoppereket (szöcskéket).

Itt ragyogó egzisztencia fenyeget, de én visszariadok tőle. Mindenki más két kézzel kapna utána. De én túl öreg vagyok ahhoz, hogy filiszter legyen belőlem, és túl a tengeren ott van a távol Nyugat...

Az utóbbi időben sok mindenfélét írtam, de semmit sem fejeztem be, mert nem látom az íróskodásnak semmi okát-célját. Ha *te* írsz valamit nemzetgazdaságtanról, annak van célja és értelme. De *én?* Sovány élceket, rossz tréfákat gyártani, hogy bárgyú mosolyt csaljak a hazai ábrázatokra — esküszöm, nem ismerek ennél szánalmasabb valamit! Írói tevékenységem kétségtelenül elpusztult a »Neue Rheinische Zeitung«-gal.

Meg kell vallanom: amennyire sajnálom, hogy az utolsó három évet hiábavalóan elvesztegettem, annyira örülök, ha kölni tartózkodásunkra gondolok. *Nem* kompromittáltuk magunkat. Ez a fő! Nagy Frigyes óta senki sem kezelte a német népet olyannyira en canaille,* mint a »Neue Rheinische Zeitung«.

Nem akarom evvel azt mondani, hogy ez az én érdemem volt; de én is benne voltam...

Ó, Portugália! Ó, Spanyolhon!" (W. éppen onnan jött.) „Ha legalább szép eged, borod, narancsaid és mirtuszaid a mieink volnának! De még az sincs! Mindig csak eső és lógó orrok és füstölt hús!

Esőben, hosszú orral

híved *G. Weerth*"

Aminek Weerth mestere volt, amiben túltett Heinén (mert egészségesebb és mesterkéletlenebb volt), és amiben német nyelven csak Goethe múlta fölül, az a természetes, robusztus érzékiség és testi gyönyör kifejezése. A „Sozialdemokrat" sok olvasója elszörnyedne, ha a „Neue Rheinische Zeitung" némely tárcáját itt leközölném. De ilyesmi eszem ágában sincs. Nem hallgathatom el azonban azt a megjegyzést, hogy a német szocialisták számára is el kell egyszer jönnie annak a pillanatnak, amikor nyíltan sutba dobják ezt az utolsó német filiszter-előítéletet, a hazug nyárspolgári morális prüdériát, amely úgyis csak a titkos trágárkodás leplezésére szolgál. Ha pl. Freiligrath verseit olvassa valaki, igazán azt hihetné, hogy az embereknek egyáltalán nincsenek nemi szerveik. Pedig senki sem tudott úgy örülni egy halk kis disznóságnak, mint éppen a költészetben oly módfelett szende Freiligrath. Legfőbb ideje már, hogy legalább a német munkások megszokják, hogy dolgokról, amelyeket naponként vagy éjenként ők is gyakorolnak, természetes, nélkülözhetetlen és igen kellemetes dolgokról ugyanúgy elfogódottság nélkül beszéljenek, mint a latin népek, mint Homérosz és Platón, mint Horatius és Juvenalis, mint az Ótestamentum és a „Neue Rheinische Zeitung".

Egyébként Weerth kevésbé megbotránkoztató dolgokat is írt, és ezek közül időnként szívesen küldök egyet-mást a „Sozialdemokrat" tárcarovatának.

A rajnai vincellérek

Értek a Rajna-tájon
A szőlők fényesen.
S azt hitte a bamba parasztja,
Már túl van mindenen.

De jobbról-balról áradt
A kalmár társaság:
„Mi visszük el kamatban
A termés harmadát!"

S jöttek Koblenzből, Kölnből
A hivatalnokok:
„Elvisszük adóba, vámba
A másik harmadot!"

A paraszt az Úrhoz esengett,
Enyhítsen helyzetén —
S az jégesővel dörgött:
„A többi az enyém!"

Sok bánat van a földön,
Sok gúnyos, bús eset,
Kit nem kínoz meg az ördög,
Azt Isten gyötri meg.

(Fodor András fordítása)

Joh. Th. Baker

JOHANN PHILIPP BECKER

A halál ismét rést ütött a proletárforradalom előharcosainak soraiban. *Johann Philipp Becker* december 7-én Genfben meghalt.

1809-ben Frankenthalban, a bajor Pfalzban született; alig nőtt ki a gyermekcipőből, már a húszas években részt vett hazája politikai mozgalmában. Amikor a júliusi forradalom után, a harmincas évek elején, ez a mozgalom republikánus jelleget öltött, Becker volt az egyik legtevékenyebb és legelszántabb résztvevője. Többször letartóztatták, esküdtszék elé állították, felmentették, végül is menekülnie kellett a győztes reakció elől. Svájcba ment, Bielben telepedett le, elnyerte a svájci állampolgárságot. Itt sem maradt tétlen; egyfelől a német munkásegyletek ügyei és a német, olasz, egyáltalában az európai menekültek forradalmi kísérletei foglalkoztatták; másfelől a svájci demokrácia harca az egyes kantonokban az uralomért. Tudjuk, hogyan folyt ez a harc, kivált a negyvenes évek elején, amikor számos fegyveres betörést hajtottak végre az arisztokratikus és klerikális kantonokba. Becker e „puccsok" többségébe többé-kevésbé belebonyolódott, s ezért végül ítélettel tíz évre száműzték tartózkodási

helyéről, Bern kantonból. E kis hadjáratok végül 1847-ben a Sonderbund-háborúban* érték el tetőpontjukat; Becker, aki tiszti rangban a svájci hadsereghez tartozott, elfoglalta posztját és a luzerni menetelés során ő vezette az előhadát annak a hadosztálynak, amelybe beosztották.

Kitört az 1848. évi februári forradalom; ezt követték az arra irányuló kísérletek, hogy Badent szabadcsapatos hadjáratokkal republikanizálják. Hecker hadjárata* idején Becker menekült-légiót alakított, de csak akkor tudott megjelenni a határon, amikor Heckert már visszaverték. Ez a később nagyrészt Franciaországba internált légió szolgáltatta 1849-ben a pfalzi és badeni hadsereg néhány legjobb csapatrészlegének a magját.

Amikor 1849 tavaszán Rómában kikiáltották a köztársaságot, Becker e légióból segélyhadat akart szervezni Róma részére. Marseille-be ment, megalakította a káderekét és lépéseket tett a legénység összeszedésére. De mint ismeretes, a francia kormány arra készült, hogy megfojtsa a római köztársaságot és visszahelyezze a pápát.* Magától értetődő volt számára megakadályozni, hogy római ellenfeleinek segédcsapatokat szállítsanak. Beckernek, aki már hajót bérelt, kategorikusan tudtára adták, hogy hajóját elsüllyesztik, ha el akarja hagyni a kikötőt.

Ekkor Németországban kitört a forradalom.* Becker azonnal Karlsruhéba sietett, a légió követte és később Böning vezetésével részt vett a harcban,

a régi 1848-as légió egy másik része pedig, amelyet Willich Besançonban képezett ki, a Willich-féle szabadcsapatnak lett a magja. Beckert kinevezték az egész badeni népvédelem, tehát az összes sorhadon kívüli csapatok főnökévé, s ő rögtön nekilátott a szervezésnek. Itt mindjárt beleütközött a reakciós burzsoázia uralma alatt álló kormány és vezetője, Brentano ellenállásába. Parancsait keresztezték, fegyverre és felszerelési tárgyakra irányuló követelését figyelmen kívül hagyták, vagy kereken elutasították. A június 6-i kísérlet, hogy a kormányt a forradalmi fegyveres erővel megfélemlítsék — e kísérletben Beckernek igen nagy része volt — döntetlenül végződött;* Beckert és csapatait azonban most Karlsruhéból gyorsan a Neckarhoz küldték az ellenség ellen.

Itt a harc kicsiben már megkezdődött, és közeledett a döntés. Becker szabadcsapataival és népvédelmi alakulataival megszállta az Odenwaldot. Ágyú és lovasság hiányában csekély számú csapatát a kiterjedt és nehéz terep megszállása végett szét kellett forgácsolnia, és nem tartott magánál annyit, hogy támadóan léphessen fel. Ennek ellenére június 15-én ragyogó ütközetben felszabadította a hirschhorni kastélyban Peucker birodalmi csapatai által körülzárt hanaui tornászokat.*

Amikor Mierosławski átvette a forradalmi sereg főparancsnokságát, Becker megkapta az 5. hadosztály — teljes egészében népvédelem és

gyalogság — parancsnoki tisztét, azzal a megbízással, hogy fejtsen ki ellenállást Peucker hadtestével szemben, amely legalább hatszoros túlerőben volt. De ezt mindjárt követte az első porosz hadtest átkelése a Rajnán Germersheimnél, vele szemben Mierosławski felvonulása és a waghäuseli vereség június 21-én. Becker megszállva tartotta Heidelberget; északról Gröben második porosz hadteste, északkeletről Peucker hadteste nyomult előre, mindegyik több mint 20 000 fő, délnyugaton Hirschfeld poroszai álltak, ugyancsak 20 000-nél többen. S most a waghäuseli menekültek, vagyis a badeni sereg — sorhad és népvédelem — egész hatalmas tömege Heidelberg felé özönlött, hogy a hegyeken át, óriási kerülővel, meglelje a Karlsruhe és Rastatt felé vezető utat, melyet a síkságon eltorlaszoltak előle.

Ezt a visszavonulást kellett Beckernek fedeznie — frissen besorozott gyakorlatlan embereivel és — mint mindig — lovasság és ágyú nélkül. Miután a menekülőknek elegendő előnyt hagyott, 22-én este 8 órakor Heidelbergből Neckargemündbe vonult, ahol egy pár órát pihent, 23-án Sinsheimbe érkezett, ahol az ellenséggel szemben állva, csatarendben megint egy pár órai pihenőt engedélyezett, majd aznap este Eppingenbe és 24-én Brettenen át este 8-kor Durlachba, hogy újra belekeveredjék az éppen egyesült pfalzi-badeni sereg rendezetlen visszavonulásába. Itt Becker megkapta a pfalzi csapatok roncsai feletti

parancsnokságot is és most már nemcsak Mierosławski visszavonulását kellett fedeznie, hanem Durlachot is tartania kellett, amíg Karlsruhét ki nem ürítik. Mint mindig, ezúttal is tüzérség nélkül hagyták, minthogy a hozzá beosztott tüzérség már elvonult.

Becker, amennyire a sietségben lehetett, elsáncolta Durlachot, s mindjárt másnap reggel (június 25-én) két porosz hadosztály és Peucker birodalmi csapatai három oldalról támadást indítottak ellene. Ő nemcsak visszavert minden támadást, hanem ismételten maga ment át támadásba, jóllehet az ellenség ágyútüzét csak puskatűzzel viszonozhatta, és négyórai harc után, anélkül, hogy a kivezényelt bekerítő oszlopok háborgatták volna, csak akkor vonult el a legnagyobb rendben, amikor már megkapta a hírt, hogy Karlsruhét kiürítették és megbízatását teljesítette.

Ez minden bizonnyal a badeni-pfalzi hadjárat legragyogóbb epizódja. Olyan emberekkel, akiket többségükben alig 2—3 hét után állítottak csatasorba, akiket egészen friss újoncokként rögtönzött tisztek és altisztek alig hogy valamelyest kiképeztek, s akik közt a fegyelemnek alig volt nyoma, Becker a megvert és félig felbomlott hadseregek utóvédjeként 48 óra alatt több mint 80 kilométeres, vagyis 11 német mérföldes menetelést hajtott végre, amely mindjárt éjszakai meneteléssel kezdődött, és az ellenség sorain át Durlachba vezette őket, mégpedig olyan állapot-

ban, hogy másnap reggel meg tudták vívni a poroszokkal a hadjárat azon csekély számú csatáinak egyikét, amelyekben a forradalmi hadsereg teljesen elérte az ütközet célját. Olyan teljesítmény ez, amely öreg csapatoknak is becsületére válnék, ilyen fiatal katonák esetében pedig a legnagyobb mértékben ritka és tiszteletre méltó.

A Murghoz érve, Becker a hadosztályával Rastatt-tól keletre helyezkedett el és becsülettel részt vett a június 29-i és 30-i harcokban. Az eredmény ismeretes; a hatszor akkora létszámú ellenség württembergi területen megkerülte az állást, majd a jobbszárny felől felgöngyölte. A hadjárat most formailag is eldőlt és szükségképp azzal végződött, hogy a forradalmi sereg svájci területre lépett.

Addig Becker főként úgy lépett fel, mint egyszerű demokrata republikánus; de ettől fogva jelentős lépéssel tovább megy. Közelebbi megismerkedése a német „tiszta republikánusokkal", nevezetesen a délnémetekkel, valamint az 1849-es forradalomban szerzett tapasztalatai bebizonyították neki, hogy a jövőben a dolgot másképp kell megfogni. A proletariátus iránti erős rokonszenv, amelyet Becker ifjú kora óta érzett, most szilárdabb alakot öltött; világossá vált előtte, hogy ha a burzsoázia mindenütt a reakciós pártok magját alkotja, akkor csak a proletariátus alkothatja egy valóban forradalmi hatalom magját. Az érzelmi kommunista tudatos kommunista lett.

Még egyszer megpróbált szabadcsapatot alakítani; 1860-ban volt ez, Garibaldi győzelmes szicíliai hadjárata után. Genfből Genovába ment, hogy Garibaldival egyetértésben megtegye az előkészületeket. De Garibaldi gyors előnyomulása és az itáliai hadsereg beavatkozása, amely a győzelem gyümölcsét azután a monarchia javára takarította be, véget vetett a hadjáratnak. Közben általánosan arra számítottak, hogy a következő évben újabb háborúra kerül sor Ausztria ellen. Ismeretes, miként akarta Oroszország Louis-Napoléont és Itáliát arra felhasználni, hogy az 1859-ben be nem fejezett orosz bosszúművet Ausztriával szemben teljessé tegye. Az olasz kormány egy magasrangú vezérkari tisztet küldött Beckerhez Genovába és az olasz hadseregben ezredesi rangot, ragyogó fizetést és javadalmazásokat ajánlott fel neki, továbbá egy általa megalakítandó légió parancsnokságát a várható háborúban, amennyiben hajlandó Németországban propagandát folytatni Itália mellett és Ausztria ellen. A proletár Becker azonban ezt kereken elutasította; fejedelmek szolgálatát nem akarta vállalni.

Ez volt az utolsó szabadcsapatos kísérlete. Nem sokkal ezután megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, ennek egyik alapítója Becker volt; jelen volt a híres St. Martin's Hall-i gyűlésen, amelytől az Internacionálé kelteződik.* Ő szervezte Francia-Svájc német és ottani születésű munkásait, e csoport sajtóorgánumaként

megalapította a „Vorboté"-t, jelen volt az Internacionálé minden kongresszusán, és élvonalában állt az Alliance de la Démocratie Socialiste* meg a svájci Jura bakunyinista anarchistái ellen folytatott harcnak.

Az Internacionálé széthullása után Beckernek kevesebb alkalma nyílt a nyilvános fellépésre. Mindamellett állandóan a munkásmozgalom kellős közepében maradt és kiterjedt levelezése s a gyakori látogatások révén, amelyekben Genfben része volt, szüntelenül befolyásolta annak menetét. 1882-ben egy napig vendégül látta Marxot, és a hetvenhét éves férfi még ugyanazon év szeptemberében utazást tett a Pfalzon és Belgiumon át Londonba és Párizsba, amikor is abban az örömben volt részem, hogy tizennégy napig nálam tartózkodott és beszélgethettem vele a régi meg az új időkről. S alig két hónappal utóbb halálát jelenti a távíró!

Becker ritka ember volt. Egyetlen szó jellemzi tökéletesen — ez a szó: *makkegészséges;* testben és szellemben az utolsó percig makkegészséges volt. Ez a daliás termetű, hatalmas testi erejű és amellett szép férfi ugyanolyan harmonikusan fejlesztette ki tanulatlan, de korántsem kiműveletlen szellemét, hála szerencsés adottságainak és egészséges tevékenységének, mint a testét. Ama kevesek közé tartozott, akiknek csak saját ösztönös természetüket kellett követniök, hogy helyes úton járjanak. Ezért is tudott olyan könnyen

lépést tartani a forradalmi mozgalom minden fejlődésével, és hetvennyolcadik életévében ugyanolyan frissen az első sorban állni, mint a tizennyolcadikban. Az a fiú, aki már 1814-ben az átvonuló kozákokkal játszott és 1820-ban látta Sandnak, Kotzebue ledöfőjének kivégzését, a húszas évek határozatlan ellenzékiségéből egyre tovább fejlődött és 1886-ban még teljesen a mozgalom magaslatán állott. Amellett nem volt olyan komor érzületfitogtató, mint a legtöbb 1848-as „komoly" republikánus, hanem a derűs Pfalz igazi fia, életvidám ember, aki szerette a bort, az asszonyt és a dalt, a fenébe is. A „Nibelungének" földjén, Worms környékén nőtt fel és még öreg napjaiban is úgy festett, mint régi hőskölteményünk valamely alakja: vidám és csúfondáros, aki a kardcsapások közben jól odamondogat ellenfelének, népdalokat költ, ha nincs verekednivalója — ilyen, csakis ilyen lehetett a hegedős Volker. *

A legjelentősebb azonban feltétlenül katonai képessége volt. Badenban határozottan többet végzett, mint bárki más. Míg az állandó hadseregek iskolájában nevelkedett többi tiszt is vadidegen, számukra szinte irányíthatatlan katonaanyagot talált, Becker egész szervezőművészetét, taktikáját és stratégiáját a svájci milícia tohonya iskolájában tanulta. Tehát a néphadsereg nem volt számára idegen, annak szükségszerű fogyatékosságai nem voltak szokatlanok. Amikor a többiek elcsügged-

tek vagy feldühödtek, Becker nyugodt maradt és kiutat, és újabb kiutat talált, jól tudott bánni az embereivel, egy-egy tréfás szóval lelket öntött beléjük és végül is kézben tartotta őket. Azért a menetelésért Heidelbergből Durlachba — olyan hadosztállyal, mely szinte csupa gyakorlatlan újoncból állt, akik azonban mégis képesek maradtak arra, hogy azonnal jól vívott harcba bocsátkozzanak — jónéhány 1870-es porosz tábornok megirigyelheti. És ugyanebben az ütközetben csatába, sőt szabad terepen támadásba vitte a hozzá beosztott pfalziakat, akikkel senki sem tudott mit kezdeni. Beckerrel az egyetlen német forradalmi tábornokunkat vesztettük el.

Ő volt az a férfi, aki becsülettel részt vett három nemzedék szabadságharcaiban.

A munkásság híven megőrzi majd emlékét, mint olyan emberét, aki legjobbjainak egyike volt!

London, 1886. december 9.

SIGISMUND BORKHEIM

Az alábbi brosúra* szerzője, Sigismund Borkheim, 1825. március 29-én született Glogauban. Miután 1844-ben Berlinben elvégezte a gimnáziumot, előbb Boroszlóban, majd Greifswaldban és Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. Katonakötelezettségének teljesítésére, az egyéves szolgálat költségeinek viseléséhez túlságosan szegény lévén, 1874-ben hároméves önkéntesnek vonult be a glogaui tüzérekhez. Az 1848-as forradalom után demokratikus gyűléseken vett részt és ezért hadbírósági eljárás indult ellene, amely elől úgy menekült meg, hogy Berlinbe szökött. Berlinben, eleinte háborítatlanul, tovább tevékenykedett a mozgalomban és kimagasló szerepet játszott a hadszertár ostromában*. Az emiatt fenyegető letartóztatás elől újabb szökéssel menekült meg, ezúttal Svájcba szökött. Amikor ott 1848 szeptemberében Struve a badeni Feketeerdőbe induló szabadcsapatait szervezte,* Borkheim csatlakozott hozzájuk, majd fogságba esett és börtönben maradt mindaddig, amíg az 1849. májusi badeni forradalom* ki nem szabadította a foglyokat.

Borkheim Karlsruhéba ment, hogy mint katona

felajánlja szolgálatait a forradalomnak. Amikor Johann Philipp Beckert kinevezték az egész népvédelem főparancsnokává, Borkheimre bízta egy üteg megszervezését, amelyhez azonban a kormány egyelőre csak fogat nélküli lövegeket bocsátott rendelkezésére. A fogatokat még nem sikerült beszereznie, amikor kitört a június 6-i mozgalom *, amellyel a határozottabb elemek a lagymatag, részben pedig nyílt árulókból álló ideiglenes kormányt nagyobb erélyre akarták ösztökélni. Beckerrel együtt Borkheim is részt vett a tüntetésben, amelynek azonban csak annyi volt a közvetlen eredménye, hogy Beckert összes szabadcsapataival és népfelkelőivel együtt eltávolították Karlsruhéból és a Neckarhoz, a hadszíntérre küldték. Borkheim nem követhette ütegével, amíg lovakat nem kapott ágyúihoz. Amikor végre megkapta a lovakat — mert Brentano úrnak, a kormány vezetőjének most már nagyon is érdeke volt, hogy lerázza nyakáról a forradalmi üteget —, a poroszok már elfoglalták a Pfalzot, és Borkheim ütegének első ténykedése az volt, hogy felállt a knielingeni hídnál és fedezte a pfalzi hadseregnek badeni területre való átlépését.

A pfalziakkal és a még Karlsruhe körzetében levő badeni csapatokkal Borkheim ütege most megindult északi irányban. Június 21-én Blankenlochnál ütközetbe került és becsülettel kivette részét az ubstadti csatából (június 25.). Amikor a hadsereget a Murg melletti felvonuláshoz újjá-

szervezték, Borkheimet lövegeivel Oborski hadosztályához osztották be, és Borkheim ütege kitüntette magát a Kuppenheimért vívott harcokban.

A forradalmi hadseregnek svájci területre való visszavonulása után Borkheim Genfbe ment. Itt találkozott régi fölöttesével és barátjával, J. Ph. Beckerrel, valamint néhány fiatalabb háborús bajtársával, akik az emigráns-élet nyomorúságában a lehetőségekhez képest derűs társasággá verődtek össze. 1849 őszén átutazóban néhány vidám napot töltöttem közöttük. Ez az a társaság, amely „Kénesbanda" néven Karl Vogt úr kolosszális hazugságai révén, fölöttébb meg nem érdemelt módon, posztumusz hírnévre tett szert.*

A mulatság azonban nem tartott sokáig. 1850 nyarán a szigorú szövetségi tanács keze elérte az ártalmatlan „Kénesbandát" is, és a vidám fiatalurak legtöbbjének el kellett hagynia Svájcot, mivel a menekültek kiutasítandó kategóriájához tartoztak. Borkheim előbb Párizsba, majd Strasbourg-ba ment. De itt sem volt maradása. 1851 februárjában letartóztatták és Calais-ba toloncolták, hogy hajón Angliába szállítsák. Három hónapon át hurcolták egyik helyről a másikra, többnyire megláncolva, 25 különféle börtönön keresztül. De bárhová került is, az érkezéséről előre értesülő republikánusok fogadták a toloncot, bőségesen ellátták mindennel, etették-itatták és megvesztegették a csendőröket és tisztviselőket,

és ahol csak lehetett, úti alkalmatosságot is szereztek neki. Így jutott el végül Angliába.

Londonban persze sokkal nagyobb menekültnyomort talált, mint Genfben, vagy akár Franciaországban is, de talpraesettsége itt sem hagyta el. Munkát keresett — amilyen akadt — s először egy liverpooli kivándorlási cégnél helyezkedett el, amelynek tolmácsként működő német alkalmazottakra volt szüksége, hogy a szerencsésen ismét lecsendesített óhazának búcsút mondó rengeteg német kivándorlónak segítségére legyenek. Mellesleg azonban más üzleti kapcsolatok után is nézett, mégpedig olyan eredménnyel, hogy a krími háború kitörése után sikerült egy gőzhajóval mindenféle árut Balaklavába szállítania, s rakományát ott hallatlanul magas áron adta el részben a hadsereg intézőségének, részben az angol tiszteknek. 15 000 font sterling (300 000 márka) tiszta nyereséggel tért vissza. Ez az eredmény azonban további spekulációkra serkentette. Újabb szállítási megbízást vállalt az angol kormánytól. Mivel közben már megindultak a béketárgyalások, a kormány a szerződésben kikötötte, hogy megtagadhatja az áruk átvételét, ha megérkezésekor már aláírták az előzetes békefeltételeket. Borkheim elfogadta ezt a feltételt. Amikor gőzösével a Boszporuszba érkezett, már megkötötték a békét. A csak odafelé bérelt hajó kapitánya, aki most már bőven kaphatott kifizetődő rakományt visszafelé, azonnali kirakodást követelt, s mivel

Borkheim a túlzsúfolt kikötőben sehol sem talált raktárt a nyakán maradt szállítmánynak, a kapitány az első kínálkozó helyen partra tette a rakományt. Borkheim ott állt hát hasznavehetetlen ládáival, báláival és hordóival, és tehetetlenül kellett néznie, hogyan hurcolja szét áruit a Törökország minden sarkából és egész Európából a Boszporuszhoz sereglett gyülevész népség. Amikor visszatért Angliába, ismét a régi szegény ördög volt — a tizenötezer font mind odaveszett. De nem veszett oda elpusztíthatatlan talpraesettsége. Pénzét elspekulálta, de üzleti tapasztalatokat szerzett és ismeretségeket kötött az üzleti világban. Még azt is felfedezte, hogy kifinomult borkóstolói ízléssel rendelkezik és eredményesen működött különböző bordeaux-i exportcégek képviselőjeként.

Emellett azonban, amennyire tudott, továbbra is részt vett a politikai mozgalomban. Liebknechtet még Karlsruhéból és Genfből ismerte. Marxszal a Vogt-botrány révén került kapcsolatba,* és így találkoztam vele én is újra. Anélkül, hogy valamilyen határozott programhoz kötötte volna magát, Borkheim mindig a legszélsőbb forradalmi párthoz csatlakozott. Politikai tevékenysége elsősorban az európai reakció fő támasza, az orosz abszolutizmus elleni harcra irányult. Hogy a Balkán országainak leigázására és a Nyugat-Európa fölötti közvetett uralom megszerzésére irányuló orosz intrikákat jobban figyelemmel kísérhesse,

megtanult oroszul és éveken át tanulmányozta az orosz napisajtót és emigráns-irodalmat. Többek között lefordította Szerno—Szolovjevics „Orosz ügyeink" című brosúráját, amelyben a szerző az orosz emigránsoknak azt a Herzen által bevezetett (és később Bakunyin által folytatott) képmutatását ostorozta, hogy Nyugat-Európában Oroszországról nem az előttük ismeretes igazságot terjesztik, hanem egy konvencionális legendát, amely beleillett nacionális és pánszlávista limlomjukba. Sok cikket írt Oroszországról a berlini „Zukunft"-ba, a „Volksstaat"-ba stb.

1876 nyarán egy németországi utazása során Badenweilerben szélhűdés érte, s ennek folytán élete hátralevő részére egész bal oldala megbénult. Fel kellett hagynia az üzlettel. Néhány évvel később meghalt a felesége. Neki tüdőbaja miatt át kellett költöznie Hastingsbe, Anglia enyhe tengeri levegőjű déli partjára. Sem bénasága, sem betegsége, sem szűkös, korántsem mindig biztosított megélhetése nem törhették le elpusztíthatatlan szellemi rugalmasságát. Leveleiből áradt a szinte szertelen vidámság, s látogatóira mindig átragadt jókedve. Kedvenc olvasmánya a zürichi „Sozialdemokrat" volt. Tüdőgyulladásban halt meg 1885. december 16-án.

A „Hurrahazafiak" nyomban a francia háború után jelent meg a „Volksstaat"-ban és hamarosan különlenyomatként is. Igen hatásos ellenméreg-

nek bizonyult a túláradó hazafias győzelmi mámor ellen, amelyben a hivatalos és polgári Németország tobzódott és még ma is tobzódik. Csakugyan nem volt jobb kijózanító szer, mint emlékeztetni az akkori időkre, amikor a most egekig magasztalt Poroszország csúnyán és csúfosan összeomlott azoknak a franciáknak támadása előtt, akiket most mint legyőzötteket megvetnek. S ennek a szernek a hátását szükségképpen még csak fokozta, hogy a végzetes tényeket olyan könyvből lehetett meríteni, amelyben egy porosz tábornok, ráadásul az általános hadiiskola parancsnoka, hivatalos porosz okmányok alapján írta le a gyalázat korát — és el kell ismernünk, hogy pártatlanul és kendőzetlenül.* Egy nagy hadsereg, mint minden más nagy társadalmi szervezet is, éppen akkor a legjobb, amikor egy nagy vereség után magába száll és vezekel múltbeli bűneiért. Ez történt a poroszokkal Jéna után, majd újra 1850 után, amikor nem szenvedtek ugyan vereséget, de számos kisebb — dániai és dél-németországi — hadjáratban és az 1850-es első nagy mozgósításkor előttük és a világ előtt teljesen nyilvánvalóvá vált egész katonai hanyatlásuk, s amikor a valódi vereséget csak Varsó és Olmütz politikai szégyene árán kerülték el.* Kénytelenek voltak saját múltjukat kíméletlenül bírálni, hogy megtanulják, hogyan javítsanak a helyzeten. Katonai irodalmuk, amely Clausewitz személyében elsőrendű csillagot produkált, de azóta végtelenül mélyre süly-

lyedt, ez által az elkerülhetetlen önvizsgálat által ismét felfelé ívelt. S ennek az önvizsgálatnak egyik gyümölcse volt Höpfner könyve, amelyből Borkheim a brosúrája anyagát merítette.

Most is szükséges lesz újra meg újra visszaemlékezni az elbizakodottságnak és a vereségeknek, a királyi tehetetlenségnek, a saját kétkulacsossága csapdájába esett ostobán-ravasz porosz diplomáciának, a tiszti nemesség leggyávább árulásba torkolló szájhősködésének, a néptől elidegenült, hazugságra és csalásra alapozott államiság általános összeomlásának erre a korszakára. A német nyárspolgár (nemességet és fejedelmeket is ideértve), ha lehet, még felfuvalkodottabb és még sovinisztább, mint akkor; a diplomáciai akció jóval pimaszabb lett, de megőrizte régi kétkulacsosságát; a tiszti nemesség természetes és mesterséges úton eléggé elszaporodott, hogy nagyjából megint a régi uralmat gyakorolja a hadseregben, és az állam egyre inkább elidegenül a nép nagy tömegeinek érdekeitől, hogy a nagybirtokosoknak, tőzsdéseknek és nagyiparosoknak a nép kizsákmányolását szolgáló konzorciumává váljék. Persze, ha megint háborúra kerülne sor, a porosz-német hadseregnek — már csak azért is, mert valamennyi hadsereg szervezeti példaképe volt — jelentős előnyei volnának mind ellenfeleivel, mind szövetségeseivel szemben. De soha többé nem lesznek olyan előnyei, mint a két legutóbbi háborúban.* A legfelsőbb parancsnok-

ság, például, akkoriban a körülmények szerencsés összejátszása folytán egységes volt, de ez és az alhadvezérek ennek megfelelő feltétlen engedelmessége aligha érhető el újra ugyanígy. Az az üzleti atyafiság, amely most egyrészt a földbirtokos és katonai nemesség — egészen a császári hadsegédi hivatalig —, másrészt a tőzsdespekulánsok között fennáll, a hadsereg harctéri ellátása szempontjából könnyen végzetessé válhat. Németországnak lesznek szövetségesei, de Németország őket és ők Németországot az első adandó alkalommal cserben fogják hagyni. S végül Poroszország számára nem lehetséges többé másféle háború, mint világháború, mégpedig egy eddig soha nem sejtett kiterjedésű és hevességű világháború. Nyolc-tíz millió katona esik majd egymás torkának és közben úgy letarolja egész Európát, mint eleddig egyetlen sáskaraj sem. A harmincéves háború pusztításai három-négy esztendőre összesűrítve és az egész kontinensre kiterjesztve; éhínség, járványok, a hadseregeknek és a néptömegeknek az égető ínség előidézte általános elvadulása; kereskedelmünk, iparunk és hitelrendszerünk mesterséges üzemének menthetetlen szétzilálódása, amely általános csődbe torkollik; a régi államoknak és hagyományos állambölcsességüknek olyan mérvű összeomlása, hogy a koronák tucatszám gurulnak az utcák kövezetére, és senki sem akad, aki felvenné őket; teljességgel lehetetlen előre látni, hogy mindez

mivel végződik majd, és ki kerül ki győztesként ebből a harcból; csak egy eredmény bizonyos teljesen: az általános kimerültség és az, hogy létrejönnek a munkásosztály végső győzelmének feltételei. — Ez a távlata az egymást túllicitáló fegyverkezés e végsőkig hajtott rendszerének, amikor végül is meghozza elmaradhatatlan gyümölcseit. Ez az, fejedelem és államférfi urak, ahova Önök bölcsességükben a vén Európát juttatták. S ha nem marad már más választásuk, mint hogy megkezdjék az utolsó nagy haditáncot — felőlünk ám tegyék. A háború időlegesen talán háttérbe szorít bennünket, esetleg megfoszt bennünket egyik-másik mát kivívott pozíciótól. De ha Önök szabadjára engedtek olyan hatalmakat, amelyeket azután már nem tudnak megzabolázni. hát akkor menjen minden a maga útján: a tragédia vége az Önök összeomlását jelenti, a proletariátus győzelme pedig már elért bizonyosság, vagy legalábbis elkerülhetetlenné vált.

London, 1887. december 15.

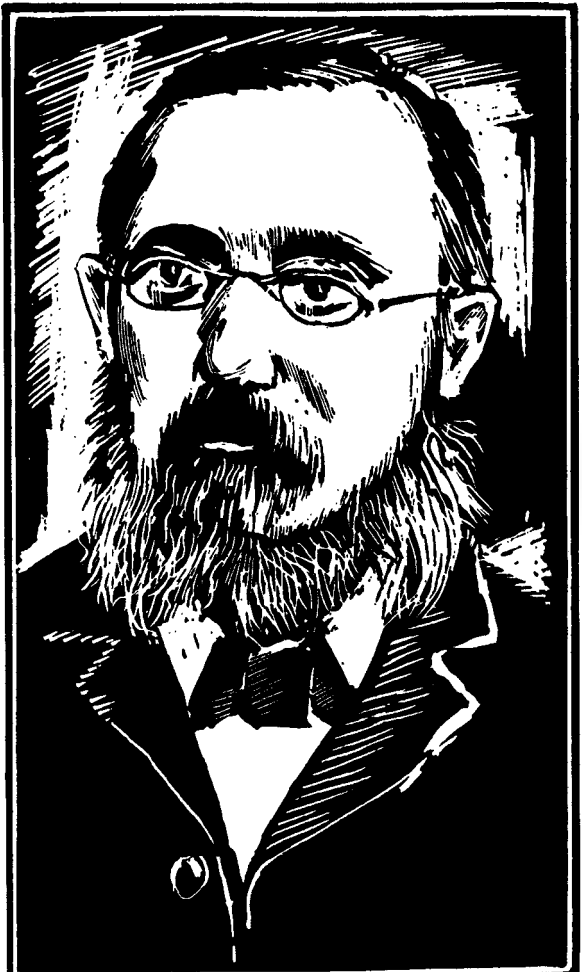

C. Schorlemmer

CARL SCHORLEMMER

Nemcsak minden ország tudománya, hanem a német szociáldemokrácia is gyászol a koporsónál, amely ma Manchester déli városi temetőjében bezárult. A nagy vegyész, aki ott nyugszik, kommunista volt, még mielőtt Lassalle fellépett Németországban; meggyőződéséből a legkevésbé sem csinált titkot, sőt haláláig aktív és rendszeres tagdíjat fizető tagja volt Németország szocialista pártjának.

Carl Schorlemmer 1834. szeptember 30-án született Darmstadtban, szülővárosában járt gimnáziumba, majd Giessenben és Heidelbergben tanult vegyészetet. Tanulmányainak befejezése után 1858-ban Angliába ment, ahol akkor a Liebig-iskola tehetséges vegyészei számára kecsegtető lehetőségek kínálkoztak. Míg fiatal pályatársainak legtöbbje az ipar felé fordult, ő hű maradt a tudományhoz, először asszisztens lett Angus Smith magánvegyésznél, azután Roscoenál, akit röviddel azelőtt neveztek ki a vegyészet professzorává az akkoriban alapított Owens College-ben*. 1861-ben, miután addig Roscoe magán-asszisztense volt, az Owens College kinevezett laboratóriumi asszisztense lett.

Ezekre a hatvanas évekre estek korszakalkotó vegyészeti felfedezései. A szerves kémia végre ott tartott, hogy a szerves testek összetételére vonatkozó különálló, többé-kevésbé tökéletlen adatok sokaságából igazi tudománnyá válhatott. Schorlemmer a testek legegyszerűbbjeit választotta vizsgálata tárgyául, abban a meggyőződésben, hogy itt kell megalapozni az új tudományt: olyan testek vizsgálatát, amelyek eredetileg csak szénből és hidrogénből állnak, amelyek azonban, ha hidrogénjük egy részét más, egyszerű vagy összetett anyagokkal helyettesítik, a legváltozatosabb és legkülönfélébb testekké alakulnak át; ezek voltak a paraffinok, amelyek közül a legismertebbek a kőolajban találhatók és amelyekből alkoholokat, zsírsavakat, étert stb. nyernek. Amit ma ezekről a paraffinokról tudunk, azt főleg Schorlemmernek köszönhetjük. Megvizsgálta a paraffinok sorába tartozó meglevő testeket, elválasztotta egyiket a másiktól és sokat közülük először állított elő tisztán; másokat, amelyeknek az elmélet szerint létezniök kellett, de ténylegesen még nem voltak ismeretesek, felfedezett és szintén előállított. Így lett Schorlemmer a mai tudományos szerves kémia egyik megalapítója.

E speciális területen kívül azonban behatóan foglalkozott az úgynevezett elméleti kémiával, vagyis tudományának alapelveivel és azzal az összefüggéssel, amelyben ez a tudomány a határtudományokkal, tehát a fizikával és a fiziológiával

áll. És e téren különösen tehetséges volt. Korának alighanem ő volt az egyetlen jelentős természetbúvára, aki nem riadt vissza attól, hogy az akkor sokak által lenézett, de általa nagyra becsült Hegeltől tanuljon. És joggal. Aki az elméleti, összefoglaló természettudomány területén teljesíteni akar valamit, az a természeti jelenségeket nem tekintheti változhatatlan nagyságoknak, ahogyan azt a legtöbben teszik, hanem változóknak, folyamatban levőknek kell tekintenie ezeket. És manapság ezt még mindig Hegeltől tanulja meg az ember a legkönnyebben.

Amikor a hatvanas évek elején megismerkedtem Schorlemmerrel — Marx és én rövid idő alatt szoros barátságot kötöttünk vele —, gyakran összezúzódott, szétroncsolt arccal érkezett hozzám. A paraffinokkal bizony nem lehetett tréfálni, ezek a többnyire még ismeretlen testek pillanatonként felrobbantak a keze alatt, és így jónéhány tiszteletre méltó sebet szerzett magának. Csak a szemüvegének köszönhette, hogy nem vesztette el közben a szemevilágát.

Akkor már kiforrott kommunista volt, akinek már csak régen kialakult meggyőződése gazdasági megalapozását kellett elsajátítania tőlünk. Attól fogva, hogy megismertettük a különböző országok munkásmozgalmának eredményeivel, mindig nagy érdeklődéssel kísérte ezeket; de különösen érdekelte a németországi mozgalom, annak első, tisztán lassalleánus fokának meghaladása

után. Élénk levelezésünk legnagyobb részét akkor is természettudományos kérdések és pártügyek megvitatása tette ki, amikor 1870 végén Londonba költöztem.

Manchesterben Schorlemmer — akkor már általánosan elismert világhíre ellenére — addig igen szerény állásban maradt. Ettől kezdve ez másképp lett. 1871-ben javasolták a Royal Society, az angol tudományos akadémia tagságára, és ami nem történik meg gyakran, azonnal meg is választották; végül 1874-ben az Owens College személy szerint az ő számára új szerves kémiai professzori állást létesített, nem sokkal ezután pedig a glasgow-i egyetem díszdoktorává avatta. De a külső elismerések egyáltalában nem változtatták meg. Schorlemmer a világ legszerényebb embere volt, éppen, mert szerénysége a saját értékének helyes felismerésén alapult. Éppen ezért is fogadta ezeket az elismeréseket úgy, mint ami magától értetődik, ennélfogva közömbösen.

Szabadságát rendszerint Londonban töltötte Marxnál és nálam, kivéve azt az időt, amikor Németországban volt. Négy évvel ezelőtt még elkísért engem egy amerikai „villámlátogatásra".* De egészsége akkor már megrendült; 1890-ben még el tudtunk utazni Norvégiába és az Északi-fokra, de 1891-ben egészsége egy megkísérelt közös utazás elején már felmondta a szolgálatot,* és ettől fogva nem jött többé Londonba. Ez év februárja óta alig hagyhatta el a házat, május óta

pedig az ágyat, és június 27-én tüdődaganat következtében meghalt.

Még neki, a tudomány emberének is a saját személyén kellett tapasztalnia a szocialista-törvény* kihatásait. Hat vagy hét évvel ezelőtt Svájcból Darmstadtba ment. Ebben az időben valahol a rendőrség kezébe került egy láda, tele zürichi kiadású „Sozialdemokrat"-tal. Ki más bonyolíthatta le a csempészést, mint a szociáldemokrata professzor? Hiszen a rendőrség fogalmai szerint egy vegyész minden bizonnyal tudományosan képzett csempész. Egyszóval — házkutatást tartottak anyjánál s fivérénél; a professzor azonban Höchstben volt. Nyomban táviratoztak; ott is házkutatást tartottak, de ennek során valami egészen váratlan dolgot találtak, mégpedig egy angol útlevelet. Schorlemmer ugyanis a szocialista-törvény kibocsátása után Angliában honosíttatta magát. Az angol útlevél előtt megtorpant a rendőrség; diplomáciai bonyodalmakba keveredni Angliával — hát ez azért mégiscsak zavarta volna őket. És így az lett a dal vége, hogy nagy botrány tört ki Darmstadtban, amely legalább 500 szavazatot hozott nekünk a következő választáskor.

A pártvezetőség nevében a hűséges barát és elvtárs sírjára koszorút helyeztem el vörös szalaggal és a következő felirattal: „From the Executive of the Social-Democratic Party of Germany".*

London, 1892. július 1.

FÜGGELÉK

JEGYZETEK

12. Friedrich Engels: „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia vége". Marx és Engels Művei, 21. köt. 279. old.

13. Friedrich Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez". Marx és Engels Művei, 21. köt. 201. old.
Karl Marx: „Vogt úr". Marx és Engels Művei, 14. köt. 385. old. — Hővér Percy (Percy Hotspur) Shakespeare „II. Richárd" és „IV. Henrik" (I. rész) c. drámáiban szerepel; szenvedélyes, bátor és nemes lovag.
Karl Marx Amalie Danielshez, 1855. szeptember 6-án. Marx és Engels Művei, 28. köt. 587—588. old.

14. Friedrich Engels: „Marx és a »Neue Rheinische Zeitung«, 1848—1849." Marx és Engels Művei, 21. köt. 16. old.

15. Georg Weerth: „Fragment einer Warnung vor der »Neuen Rheinischen Zeitung«. Georg Weerth: „Sämtliche Werke", 4. köt. 105. old., Berlin 1957.

19. Jenny Marx Frankel Leóhoz. A levél feltételezhetően 1875-ben íródott; keltezése hiányzik. Magyarul megjelent a „Népszava" 1906. június 17-i számában, ill. Aranyossy Magda „Frankel Leó" c. könyvében, Szikra 1952, 80. old.

20. Friedrich Engels J. Ph. Beckerhez, 1883. március 15-én. Marx—Engels Werke, 35. köt. 458. old.

22. Friedrich Engels J. Ph. Beckerhez, 1885. december 5-én. Marx—Engels Werke, 36. köt. 400. old.
Karl Marx és Friedrich Engels: „Recenziók a »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« negye-

dik, 1850 áprilisi számából". Marx és Engels Művei, 7. köt. 257. old.

31. A brüsszeli Német Munkásegyletet (Deutscher Arbeiterverein) 1847 augusztusában alapította Marx és Engels; célja a Belgiumban élő német munkások politikai felvilágosítása és a tudományos szocializmussal való megismertetése volt. Az egylet a német forradalmi munkások legális központjává vált és közvetlen kapcsolatot tartott fenn a flamand és vallon munkásegyletekkel. Leghaladottabb elemei utóbb a Kommunisták Szövetségének tagjai lettek. Nem sokkal az 1848-as francia forradalom után, amikor tagjainak többségét a belga rendőrség letartóztatta és kiutasította, az egylet tényleges működése lehetetlenné vált.

33. A „Neue Preussische Zeitung"-ról van szó, amelyet „Kreuzzeitung"-nak is neveztek a címlapján ábrázolt Landwehr-vaskereszt után.

36. Tuileriák (Palais des Tuileries) — egykori francia királyi palota Párizsban. Építését 1564-ben kezdték el. A francia forradalom idején itt ülésezett a Konvent. I. Napóleon óta a francia uralkodók lakhelye. A Párizsi Kommün idején leégett, azóta két szárnyát helyreállították.

43. Az 1873-as mélyreható gazdasági válság egyebek között Ausztriát, Németországot, az Egyesült Államokat, Angliát, Franciaországot, Hollandiát, Belgiumot, Olaszországot és Oroszországot sújtotta.

55. Az 1881. okt. 27-i németországi választásokon a szociáldemokraták több mint 300 000 szavazatot kaptak.

59. Az 50-es évek végén az amerikai ír emigránsok körében, később pedig magában Írországban létrejött a féniek titkos szervezete, amely ír forradalmi (vagy republikánus) testvériségnek nevezte magát. A féniek valójában az ír parasztság érdekeit képviselték, de főképpen a városi kispolgárság és a demokratikus értelmiség soraiból kerültek ki. Összeesküvő taktikájuk és szektás, polgári-nacionalista hibáik

elszigetelték őket az ír tömegektől. 1867 februárjában és márciusában a féniek régóta előkészített fegyveres felkelését leverték, a mozgalom számos vezetőjét letartóztatták és bíróság elé állították.

60. Az egészségtelen éghajlatú melanéziai Új-Kaledónia 1853-ban lett francia gyarmat; 1863-tól 1896-ig büntető kolónia, 1871 után elsősorban a Párizsi Kommün részvevőit száműzték a szigetre.

65. Herkules (Héraklész) — a görög—római mondavilágban szereplő félisten, az erő és a kitartás megszemélyesítője.
Friedrich Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez". Marx és Engels Művei, 21. köt. 202. old.

66. Az Igazak Szövetségéről (Bund der Gerechten) van szó, amelyet az 1834 óta működő titkos német demokrata-republikánus emigráns-szervezetből, a Számkivetettek Szövetségéből (Bund der Geächtete) kilépett baloldali elemek alapítottak 1836-ban Párizsban. A szövetségnek voltak csoportjai Németországban, Franciaországban, Angliában és Svájcban. Tagjainak politikai nézeteire nagy hatással volt a weitlingi egyenlősítő kommunizmus, később az „igazi szocializmus" és a proudhonizmus. A szövetség történetét 1839—46-ig állandó belső ideológiai harcok jellemezték. 1847 január végén a szövetség londoni vezetősége meghívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a szövetséghez. Az 1847. június elején Londonban megtartott kongresszuson a szövetség átalakult a Kommunisták Szövetségévé. Marx és Engels részvételével kidolgozták a szövetség szervezeti szabályzatát, melyben szabatosan megfogalmazták a kommunista mozgalom végcéljait, kiküszöbölték a régi szövetség összeesküvő vonásait és a szövetséget demokratikus elvekre alapozták.

67. A londoni Német Munkás Művelődési Egylet 1840. febr. 7-én létesült. Megalapítói K. Schapper, J. Moll, H. Bauer, valamint az Igazak Szövetségének más tagjai. Az egyletben az Igazak Szövetségének, ill. a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet. Az egylet

munkájában bizonyos időszakokban Marx és Engels is tevékenyen részt vettek. Az egylet 1918-ig állt fenn, amikor az angol kormány feloszlatta.

A Kölni Munkásegyletet 1848. ápr. 13-án alapították a Kommunisták Szövetségének tagjai. Kezdetben az egylet A. Gottschalk befolyása alatt állt, aki — az „igazi szocialisták" szellemében — szektás taktikát folytatott és egyidejűleg a mérsékelt harci módszerek híve volt. Marx és Engels hatására 1848 nyarán változás állt be az egylet tevékenységében, s 1848 őszén kiterjedt agitációs munkát folytattak még a parasztok között is. Az 1849. febr. 25-én elfogadott új szervezeti szabályzat fő feladatul a munkások politikai, szociális és tudományos képzését tűzte ki. A németországi ellenforradalom győzelme után a Kölni Munkásegylet mindinkább elvesztette politikai jellegét.

1848. szept. 25-én a kölni hatóságok a burzsoázia támogatásával a munkásmozgalom több vezetőjét letartóztatták, hogy ezáltal felkelést provokáljanak, amely ürügy lett volna a munkásmozgalommal való leszámolásra. A Marx és Engels vezette munkások azonban nem hagyták elhamarkodott felkelésbe belelovalni magukat. Szept. 26-án a hatóságok ostromállapotot hirdettek ki Kölnben és átmenetileg betiltották a „Neue Rheinische Zeitung" és más demokratikus lapok megjelenését. Engels, Dronke, Moll és mások kénytelenek voltak külföldre menekülni.

70. 1848. ápr. 12-én Badenban a kispolgári demokrata F. F. K. Hecker és G. von Struve vezetésével republikánus felkelés robbant ki. A felfegyverzett republikánusok Svájc felől törtek be; április végén a kezdettől fogva rosszul szervezett felkelést leverték.

75. „A német ideológia" c. műről van szó, amelyen Marx és Engels 1845—46-ban együtt dolgozott.

76. A legújabb kutatások kiderítették, hogy Wolff nem a Frankenstein (Zabkowice Śląskie) melletti Tarnauban (Tarnów), hanem Tarnau (Tarnawa) faluban, Schweidnitz (Świdnica) kerületben született, továbbá, hogy 1838. júl. 30-án szabadult a várfogságból.

77. A foldesúr feudális joga a parasztok fölötti törvénykezésre.

A szövetségi gyűlés (Bundestag) a bécsi kongresszuson 1815. jún. 8-án létesített Német Szövetség (Deutscher Bund) tagállamainak képviselőiből állt; az Ausztia elnökletével Majna-Frankfurtban ülésező Bundestag a reakció fellegvára volt.

Demagógoknak nevezte Németországban a reakció 1848 előtt a haladó eszmék képviselőit. Metternich osztrák kancellár szorgalmazására több határozatot hoztak (karlsbadi határozatok) a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódás és a nemzeti és demokratikus mozgalmak felszámolására. A határozatok előírták az egyetemek legszigorúbb felügyeletét, a diákegyesületek betiltását, fokozott cenzúrát vezettek be stb. Hasonló szellemben rendelkezett az 1832-es demagóg-törvény (Demagogengesetz).

A napóleoni háborúk idején keletkezett diákszervezet.

81. Vö. Biblia, Zsolt. 35,20. A kifejezés Németországban az elmaradott, provinciális klerikális rétegek közkeletű megjelölésévé vált.

83. *„Vive la République!"* — (fr.) „Éljen a köztársaság!"

A „Marseillaise" francia forradalmi dal, szövegét és zenéjét 1792-ben írta Rouget de Lisle.

85. A kölni Demokrata Társaság (Demokratische Gesellschaft in Köln), amely üléseit F. Stollwerk „Német Kávéház"-ában tartotta, 1848 áprilisában alakult. Tagjai között kispolgárok mellett munkások is voltak. Marx részt vett a társaság vezetésében és Engelsszel, valamint a „Neue Rheinische Zeitung" más szerkesztőivel együtt igyekezett azt határozott demokratikus állásfoglalásra késztetni. 1849 áprilisában Marx és harcostársai, proletárpárt megalakítására készülve, szervezetileg különváltak a kispolgári demokratáktól és kiléptek a Demokrata Társaságból.

János főherceg.

A malmői fegyverszünet Poroszország és Dánia között a schleswig-holsteini háborúban hosszas tárgyalások után 1848. aug. 26-án jött létre héthónapi időtartamra. A szerződés értelmében Poroszország és Dánia közösen iktat be

egy schleswig-holsteini kormányt, a schleswigi és holsteini csapatokat különválasztják stb. Ezzel Schleswig-Holstein népének úgyszólván minden addigi demokratikus vívmányát eltörölték és elfogadták Dánia tényleges uralmát Schleswig-Holstein fölött. A frankfurti nemzetgyűlés némi kezdeti vonakodás után, 1848. szept. 16-án jóváhagyta a fegyverszünetet.

Kiegyező gyűlésnek nevezték Marx és Engels az 1848. máj. 22-én Berlinben összeült porosz nemzetgyűlést, amelyet azért hívtak össze, hogy „a Koronával egy alkotmányban kiegyezzen". A gyűlés ennek a formulának az elfogadásával lemondott a népszuverenitás elvéről.

87. Unter Hutmacher — egy kölni utca neve.

92. Üvöltőknek (Heuler) nevezték 1848—49-ben a republikánus demokraták a polgári konstitucionalistákat, akik viszont felforgatóknak (Wühler) csúfolták ellenfeleiket.

96. Vö. „A császári család iratai és levelezése"; a gyűjteményt 1871-ben hozták nyilvánosságra.

99. Marx, Engels és Marxné levelezéséből kitűnik, hogy Wolff már 1853 szeptemberében Manchesterbe költözött.

107. Weerth pamfletja névtelenül, tárcasorozatként jelent meg a „Neue Rheinische Zeitung"-ban 1848 augusztus, szeptember, december és 1849 január folyamán.

A majna-frankfurti német nemzetgyűlésbe a különböző német államokban 589 képviselőt választottak, azzal a feladattal, hogy kidolgozzák az össznémet alkotmányt. A liberális többség megalkuvása és a kispolgári balszárny következetlensége miatt a gyűlés nem tudott Németország egységes központi politikai szervévé válni, hatalom nélküli vitaklubbá lett. 1849. jún. 18-án a württembergi ellenforradalmi csapatok szétkergették az időközben Stuttgartba költözött nemzetgyűlést.

109. *en canaille* — (fr.) csőcselékként.

116. Sonderbund (különszövetség) — a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége; célja a haladó polgári átalakulás megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezése volt. Amikor a polgári liberálisok és radikálisok a legtöbb kantonban és ennélfogva a Szövetségi Gyűlésben (Tagsatzung) is túlsúlyba kerültek, különféle reformokat fogadtak el, és végül 1847 júliusában a Szövetségi Gyűlés határozatot hozott a Sonderbund feloszlatásáról. Ezt a Sonderbund nem ismerte el, és november elején csapataival megtámadta a többi kantont. Nov. 23-án a szövetségi kormány csapatai megverték a Sonderbund csapatait. A győzelem után Svájc 1848-ban egy új alkotmány elfogadásával államszövetségből szövetségi állammá alakult át.

Lásd a 70. old.-hoz adott jegyzetet.

. . . *a pápát* — IX. Pius.

A „birodalmi alkotmány-hadjáratról" van szó, amelyet a frankfurti nemzetgyűlés által 1849. márc. 28-án elfogadott birodalmi alkotmány elismertetéséért indítottak. Az alkotmányt a legtöbb nagy német állam (így Poroszország, Szászország, Bajorország stb.) kormánya vonakodott elismerni. A tömegek viszont ebben látták a forradalom egyetlen, még meg nem semmisített vívmányát. 1849 májusában és júniusában a Rajna-tartományban, Drezdában, Badenban és a Pfalzban fegyveres harcok törtek ki. A felkelések élén kispolgári demokraták álltak. A felkelők nem kaptak támogatást a nemzetgyűléstől és a megmozdulások spontán és elszigetelt jellegűek maradtak. A mozgalmat július közepén kegyetlenül leverték.

117. 1849. jún. 5-én a Brentano-kormány kapitulációs politikájával szembeforduló badeni demokraták azt indítványozták Brentanónak, hogy terjessze ki a forradalmat Baden és a Pfalz határain túlra is, és egészítse ki a kormányt radikális tagokkal. Brentano elutasító válasza után jún. 6-án fegyveres demonstráció fenyegetésével kísérelték meg hatni a kormányra, a kormány azonban a polgárőrség és más fegyveres csapatok segítségével kapitulációra kényszerítette őket.

... *a hanaui tornászokat* — a Hanaui Tornászegylet tagjaiból alakult önkéntes osztag, amely részt vett az 1849-es badeni felkelésben.

121. 1864. szept. 28-án a londoni St. Martin's Hallban nagy nemzetközi munkásgyűlést tartottak; a gyűlést a londoni trade-unionok vezetősége és a párizsi proudhonista munkások egy csoportja készítette elő. Angol és francia munkásokon kívül részt vettek a gyűlésen a Londonban élő külföldi munkások képviselői, valamint a kispolgári és forradalmi demokrata emigráció vezető személyiségei is. A gyűlésen elhatározták a Nemzetközi Munkásszövetség megalakítását.

122. Az Alliance de la Démocratie Socialiste (A Szocialista Demokrácia Egyesülése) 1868 októberében Genfben alakult meg Bakunyin vezetésével, mint az anarchisták nemzetközi szervezete. Az osztályok egyenlővé tételét követelték és minden államforma megszüntetését, tagadták a munkásosztálynak a politikai hatalom meghódításáért vívandó harcát. Az anarchisták programja elsősorban Svájc, Olaszország és Spanyolország iparilag kevéssé fejlett vidékein talált támogatásra. — Az Alliance 1868-ban és 1869-ben felvételét kérte a Nemzetközi Munkásszövetségbe; 1869-ben a Főtanács bele is egyezett az Alliance befogadásába, azzal a feltétellel, hogy önálló nemzetközi szervezetként megszűnik létezni. Az Alliance vezetői ezt elfogadták, de továbbra is fenntartották önálló szervezetüket és harcot indítottak a Főtanács ellen az Internacionálé vezetésének megszerzéséért. Mindenekelőtt a marxi államelmélet, a proletárdiktatúra programja, az önálló politikai munkáspártok megteremtése és megszilárdítása, valamint a demokratikus centralizmus elve ellen léptek fel. Akcióikat a Párizsi Kommün bukása után még nagyobb mértékben folytatták. 1872-ben a hágai kongresszus nagy többséggel kizárta Bakunyint és az alliance-isták vezetőit az Internacionáléból.

123. A Nibelung-ének (Das Nibelungenlied) középfelnémet hősi eposz. Ma ismeretes formáját valószínűleg a XIII. sz.

elején nyerte. Első része germán mitológiai elemek feldolgozása: a sárkányölő Siegfried története, a Nibelungok (törpék nemzetsége) kincsének megszerzése, Siegfried házassága a burgund Kriemhilddel. A második rész Kriemhild Attilával kötött második házasságát és Siegfried haláláért a burgundokon állott véres bosszúját beszéli el. — Volker, az énekmondó, a rajnai frank mondavilág egyik alakja; a Nibelung-énekben is szerepel.

127. Az „Emlékeztetésül a német hurráhazafiaknak. 1806—1807." c. brosúráról van szó, amelyet Engels kezdeményezésére adtak ki a „Sozialdemokratische Bibliothek" XXIV. köteteként. A bevezetést Engels írta Borkheim brosúrájához.

A berlini munkások és kézművesek, felháborodva azon, hogy a porosz nemzetgyűlés megtagadta a forradalmat, 1848. jún. 14-én ostrommal elfoglalták a hadszertárat, hogy fegyveresen védhessék a kiharcolt vívmányokat. De a szervezetlen tömeget a katonaság és a polgárőrség hamarosan visszaszorította és lefegyverezte.

1848. szeptember végén republikánus felkelés tört ki Badenban a Svájcból odaérkezett G. von Struve vezetésével. A felfegyverzett badeni demokratákra és a helyi polgárőrségre támaszkodva Struve kikiáltotta a német köztársaságot. Néhány nap múlva a badeni kormánycsapatok leverték a felkelést, Struvét és sok társát pedig elfogták és bebörtönözték.

Lásd a 70. ill. 116. old.-hoz adott jegyzetet.

128. Lásd a 117. old.-hoz adott jegyzetet.

129. „Kénesbanda" — egy, az 1848—49-es forradalom veresége után Svájcba menekült német fiatalokból álló tréfás kis társaság neve. Vogt „Perem az »Allgemeine Zeitung« ellen" c. brosúrájában ezzel az ijesztő nevű — a proletár forradalmi mozgalomtól teljesen távol álló — társasággal azonosította a „Marx-pártot".

131. 1860 februárjában Marx információkat kért Borkheimtől a genfi „Kénesbandáról"; Borkheim febr. 12-i válaszlevelét Marx felhasználta „Vogt úr" c. művében.

133. E. von Höpfner „Az 1806-os és 1807-es háború. Adalék a porosz hadsereg történetéhez, a Hadiarchívum forrásai alapján feldolgozva" c. művéről van szó.

A Schleswig-Hosteinnak Dániától való elszakításáért vívott háború 1848 márciusában kezdődött és megszakításokkal 1850 júliusáig tartott.

134. Az 1866-os porosz—osztrák és az 1870—71-es porosz—francia háborúról van szó.

139. Owens College — J. Owens manchesteri kereskedő végrendeletének értelmében 1851-ben alapított főiskola, később az 1880 óta fennálló manchesteri Victoria-egyetem része.

142. Engels 1880 augusztusában és szeptemberében Edward Aveling, Eleanor Marx-Aveling és Schorlemmer társaságában utazást tett az Egyesült Államokban és Kanadában.

Engels és Schorlemmer 1891. július végén és augusztus elején néhány napot töltött Wight szigetén, ahonnan Skóciába és Írországba szándékoztak utazni. Schorlemmer megrendült egészségi állapota miatt azonban nem folytathatta az utazást. Engels 1891 szeptemberében titkárnőjével, Louise Kautskyval és unokahúgával, Mary Ellen Rosherral utazott el.

143. A szocialista-törvényt vagy kivételes törvényt Bismarck 1878 októberében fogadtatta el a Reichstaggal. A szociáldemokráciát törvényen kívül helyezték, a munkásújságokat (több mint ötvenet) beszüntették, a munkásegyleteket betiltották és pénzüket elkobozták, a gyűléseket a rendőrség feloszlatta; a törvény módot adott arra, hogy „ostromállapotot" hirdessenek. Tömeges letartóztatások történtek. A munkásosztály fokozódó nyomása végül kikényszerítette a törvény eltörlését 1890. okt. 1-én.

„From the Executive of the Social-Democratic Party of Germany" — (ang.) „A Németországi Szociáldemokrata Párt vezetőségétől".

MUTATÓ

Auerswald, Hans Adolf Erdmann von (1792—1848) — porosz tábornok; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobboldal). — 107

Bakunyin, Mihail Alekszandrovics (1814—1876) — orosz forradalmár; részt vett az 1848-as német forradalomban, később anarchista, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1872-ben kizárták az I. Internacionáléból. — 132

Becker, Hermann Heinrich (1820—1885) — német jogász és újságíró; 1848-ban a kölni Demokrata Társaság tagja, 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja, 1852-ben a kölni kommunista-per egyik vádlottja; később nemzeti liberális, Dortmund és Köln főpolgármestere. — 86

Becker, Johann Philipp (1809—1886) — német kefekötő; a 30—40-es években részt vesz a németországi és a svájci demokratikus mozgalmakban; 1847-ben a svájci hadsereg tisztjeként harcol a Sonderbund ellen; az 1848-as forradalomban a badeni népfölkelők parancsnoka; 1848-ban megalapítja és irányítja a „Hilf Dir" elnevezésű német republikánus védszövetséget; 1849-ben negyedévig kiadója a bieli „Revolution" c. lapnak. A forradalom leverése után 1849—56-ig Genfben, majd 1860-ig Párizsban él. 1862—63-tól szocialista agitációt fejt ki Svájcban. 1864-ben az Internacionálé svájci szekciójának egyik alapítója Genfben. 1866—71-ig a „Vorbote" kiadója és szerkesztője. — 115—124 128—129

Biblia. — 110

Bismarck, Otto, Fürst von (1815—1898) — porosz politikus; 1862—72 miniszterelnök, 1871—90 birodalmi kancellár. — 78

Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul (Plon-Plon) (1822—1891) — Jérôme Bonaparte fia, III. Napóleon unokafivére; a Második Köztársaság idején képviselő az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlésben, 1854-ben a krími háborúban hadosztályparancsnok, 1859-ben az itáliai háborúban hadtestparancsnok. — 36

Borkheim, Sigismund Ludwig (1825—1885) — gimnáziumi tanulmányai után filozófiát, történelmet és matematikát hallgat Boroszlóban, Greifswaldban és Berlinben. 1847-ben tüzérként katonai szolgálatot teljesít Glogauban. 1848-ban hadbíróság elé állítják felforgató eszmék terjesztése miatt; Berlinbe menekül. Itt részt vesz a hadszertár ostromában, majd a letartóztatás elől Svájcba menekül. 1849-ben egy tüzérosztag parancsnokaként részt vesz a badeni-pfalzi felkelésben. A felkelés leverése után Genfben él. 1850-ben sajtóvétség miatt kiutasítják Svájcból, Párizsba, majd Strassburgba megy. 1851-ben letartóztatják, majd kiutasítják. Ettől fogva Angliában él. Dokkmunkásként, majd könyvelőként dolgozik Liverpoolban. Később önálló vállalkozóként, utóbb bordeaux-i bor-exportcégek képviselőjeként sokat utazik. Az Internacionálé tagja. A Párizsi Kommün idején futárszolgálatot teljesít. Több német lap munkatársa; orosz forradalmárok írásait fordítja németre. — 127—134

— *„Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806—1807"* (Emlékeztetésül a német hurráhazafiaknak. 1806—1807), Fr. Engels bevezetésével, Zürich 1888. — 132

Böning, Georg (kb. 1788—1849) — német katonatiszt; részt vett a Napóleon elleni háborúkban, majd a görög szabadságharcban, 1849-ben a badeni-pfalzi felkelésben egy önkéntes-légió parancsnoka; a felkelés leverése után kivégezték. — 116

Brentano, Lorenz Peter (1813—1891) — német ügyvéd; kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés

tagja (baloldal), 1849-ben a badeni ideiglenes kormány elnöke, a badeni-pfalzi felkelés leverése után Svájcba, majd Amerikába emigrált. — 117 128

Buss, Franz Joseph, Ritter von (1803—1878) — német jogász és politikus, a porosz hegemónia ellenzője, fanatikus klerikális. — 94

Camphausen, Ludolf (1803—1890) — kölni bankár; a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az Egyesült Landtag tagja, 1848. márc.—jún. porosz miniszterelnök, az ellenforradalmi erőkkel való kiegyezés politikáját követte. — 29

Clausewitz, Karl von (1780—1831) — porosz tábornok, katonai író. — 133

Dante Alighieri (1265—1321) — olasz költő. — 29
— *La Divina Commedia* (Az isteni színjáték). — 29

Darwin, Charles Robert (1809—1882) — angol természetkutató. — 47

Deprez, Marcel (1843—1918) — francia mérnök és fizikus; elektrotechnikai kísérleteiről nevezetes. — 48

„Deutsch-Französische Jahrbücher" — Marx és A. Ruge szerkesztésében jelent meg Párizsban, német nyelven, csak első (kettős) száma látott napvilágot 1844 februárjában. — 30

„Deutsche Brüsseler Zeitung" — hetenként kétszer megjelenő német lap, 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brüsszelben a német demokrata politikai emigránsok. Szerkesztője, A. Bornstedt eleinte igyekezett a lapban közös nevezőre hozni valamennyi radikális és demokratikus irányzatot. Marx és Engels befolyására a lap egyre forradalmibb irányzatúvá vált, 1847 végén már gyakorlatilag ők irányították az újság szerkesztését, mely az alakuló forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Szövetsége lapja lett. — 32 49 82

Dolleschall, Laurenz (szül. 1790) — 1819—47 rendőrtisztviselő Kölnben; a „Rheinische Zeitung" cenzora. — 29

Duncker, Franz Gustav (1822—1888) — német könykiadó; a haladópárt tagja. — 35

Emmermann, Karl — Rajna-tartománybeli főerdész; 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben egy lövészosztag parancsnoka volt, utóbb Svájcba emigrált. — 69

Engels, Friedrich (1820—1895). — 29—30 32 75 81 93 101 106 141

Flocon, Ferdinand (1800—1866) — francia kispolgári radikális politikus és publicista, a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja. — 32

Flourens, Gustave (1838—1871) — francia természettudós és forradalmár; blanquista; a Kommün tagja. — 60

Freiligrath, Ferdinand (1810—1876) — német költő; 1848—49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; a Kommunisták Szövetségének tagja; az 50-es évektől kispolgári radikális. — 108 110

Frigyes, II. (Nagy) (1712—1786) — porosz király 1740—1786. — 109

Frigyes Vilmos, III. (1770—1840) — porosz király 1797—1840. — 29

Garibaldi, Giuseppe (1807—1882) — olasz forradalmi demokrata, az itáliai felszabadító mozgalmak és az Itália újraegyesítéséért folyó harcok szervezője és vezére. — 121

Gladstone, William Ewart (1809—1898) — angol politikus; tory, majd peelista, később a liberális párt vezetője, több ízben miniszter és miniszterelnök. — 59

Goethe, Johann Wolfgang von (1749—1832) — német költő. — 110

Grőben, Karl, Graf von der (1788—1876) — porosz tábornok, hadtestparancsnok; részt vett az 1849-es badeni felkelésben, 1854-től a porosz főrendiház tagja. — 118

Guizot, François-Pierre-Guillaume (1787—1874) — francia történész és politikus; orléanista, a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. — 31

Hansemann, David Justus Ludwig (1790—1864) — német nagytőkés; a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1848. márc.—szept. porosz pénzügyminiszter. — 29

Hecker, Friedrich Franz Karl (1811—1881) — német ügyvéd; kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament tagja; a badeni áprilisi felkelés vezetője; Svájcba, majd Amerikába emigrált és ezredesként az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. — 116

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — német filozófus. — 141

Heine, Heinrich (1797—1856) — német költő és író. — 107—108 110
— *Atta Troll. Ein Sommernachtstraum* (Atta Troll. Nyáréji álom). — 107

Herzen, Alekszandr Ivanovics (1812—1870) — orosz forradalmi demokrata filozófus, publicista és író; 1847-ben emigrált; a „Kolokol" és a „Poljarnaja Zvezda" szerkesztője és kiadója. — 132

Hirschfeld, Karl Ulrich Friedrich Wilhelm Moritz von (1791—1859) — porosz tábornok; a badeni-pfalzi felkelés ellen harcoló egyik hadtest parancsnoka. — 118

Homérosz — legendás görög költő, akinek többek között az „Iliasz" és az „Odüsszeia" c. eposzokat tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX—VII. sz.). — 110

Horatius Flaccus, Quintus (i. e. 65—8) — római költő. — 110

Höpfner, Friedrich Eduard Alexander von (1797—1858) — porosz tábornok, katonai szakíró. — 134

— *Der Krieg von 1806 und 1807. Ein Beitrag zur Geschichte der preussischen Armee nach den Quellen des Kriegsarchivs bearbeitet* (Az 1806-os és 1807-es háború. Adalék a porosz hadsereg történetéhez, a Hadiarchivum forrásai alapján feldolgozva), II. kiad., Berlin 1855. — 134

Humboldt, Alexander, Freiherr von (1769—1859) — német természettudós és felfedező. — 31 53

János (1782—1859) — osztrák főherceg, tábornagy; részt vett a Napóleon elleni háborúkban; 1848. júniustól decemberig a frankfurti nemzetgyűlés választása alapján német kormányzó. — 85 95—96

János (1801—1873) — szász herceg (Philaletes álnéven Dante fordítója); Szászország királya (1854—1873). — 29

Jottrand, Lucien-Léopold (1804—1877) — belga ügyvéd és publicista; kispolgári demokrata; 1847-ben az Association démocratique elnöke. — 83

„*La Justice*" — a francia radikális párt napilapja, 1880-tól 1930-ig adták ki Párizsban; 1880-tól 1897-ig, amíg Clémenceaunak, a lap alapítójának szerkesztésében jelent meg, a radikális párt ún. szélső balszárnyának orgánuma volt. — 59

Juvenalis, Decimus Junius (kb. 60—140) — római költő. — 110

Kératry, Émile, comte de (1832—1905) — francia reakciós politikus; orléanista; 1871 áprilisában Toulouse-ban jelentős szerepe volt a Kommün leverésében. — 60—61

Kinkel, Gottfried (1815—1882) — német költő és újságíró; kispolgári demokrata; részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, ezért a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte, de megszökött a fogságból és Londonba emigrált, idővel az ottani kispolgári emigráció egyik vezetője lett. — 68—70

Kotzebue, August Friedrich Ferdinand von (1761—1819) — német színműíró; az orosz cár ügynöke; politikai gyilkosság áldozata lett. — 123

„*Kölnische Zeitung*" — német napilap, e címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kölnben; a múlt század 30-as éveiben és a 40-es évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; 1842—43-ban dühödt ellenfele volt a „Rheinische Zeitung"-nak, 1848—49-ben a „Neue Rheinische Zeitung"-nak; a forradalom után a rajnai porosz burzsoázia megalkuvó politikájának kiszolgálója volt, a 70-es években pedig Bismarck szócsöve lett. — 29

„Kreuzzeitung" *lásd* „Neue Preussische Zeitung"

Lafargue, Laura (szül. Marx) (1845—1911) — Marx középső lánya; részt vett a francia munkásmozgalomban; 1868-tól P. Lafargue felesége. — 60

Lafargue, Paul (1842—1911) — francia szocialista; az Internacionálé Főtanácsának a tagja; a francia munkáspárt egyik alapítója; 1868-tól Marx veje. — 60

Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de (1790—1869) — francia költő, történész és politikus; a 40-es években a mérsékelt republikánusok egyik vezetője 1848-ban az ideiglenes kormány külügyminisztere és tulajdonképpeni feje. — 33

Lassalle, Ferdinand (1825—1869) — német író és politikus; részt vett az 1848—49-es forradalomban; 1863-ban megalapította az Általános Német Munkásegyletet; támogatta Németország „felülről" való egyesítését; a német szociál-

demokráciában az opportunista irányzat első képviselője. — 139 141

Lichnowski, Felix Maria, Fürst von (1814—1848) — porosz katonatiszt, sziléziai nagybirtokos; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobboldal). — 107

Liebig, Justus, Freiherr von (1803—1873) — német természetbúvár, kémikus, az agrokémia úttörője. — 139

Liebknecht, Wilhelm (1826—1900) — német szocialista; a Kommunisták Szövetségének a tagja; részt vett az 1848—49-es forradalomban, Svájcba, utóbb Londonba emigrált; 1862-ben visszatért Németországba; az I. Internacionálé tagja és a Német Szociáldemokrata Munkáspárt egyik megalapítója; a „Vorwärts!" szerkesztője; a II. Internacionálé egyik fő szervezője; Marx és Engels híve. — 131

Lipót, I. (1790—1865) — belga király 1831—1865. — 83

Longuet, Charles (1839—1903) — francia újságíró; proudhonista; az Internacionálé Főtanácsának a tagja; küldöttként több ízben részt vett az Internacionálé kongresszusain; a Párizsi Kommün tagja; utóbb Angliába emigrált; 1872-től Marx veje. — 59

Longuet, Jenny (szül. Marx) (1844—1883) — Marx legidősebb leánya; 1860-ig nyelveket, zenét, éneket és rajzot tanul; a 60-as évektől kezdve titkári teendőket lát el apja mellett, részt vesz az Internacionálé tevékenységében, újságoknak dolgozik; 1869—71 nevelőnő; 1871-ben Dél-Franciaországba utazik, itt rövid időre letartóztatják; részt vesz a Kommün menekültjei segélyezésére szervezett akciókban. 1872-ben házasságot köt Charles Longuet francia újságíróval, az Internacionálé Főtanácsának levelező titkárával (Belgium). 1873—82-ig hat gyermekük születik. 1881-től Argenteuilben élnek; mindvégig támogatja férje publicisztikai és politikai tevékenységét. — 59—61

Luois-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von (1805—1882) — porosz reakciós politikus; belügyminiszter, majd miniszterelnök és külügyminiszter. — 88

„La Marseillaise" — francia napilap, a baloldali republikánusok orgánuma, 1869 decemberétől 1870 szeptemberéig jelent meg Párizsban; beszámolókat közölt az Internacionálé tevékenységéről és a munkásmozgalomról. — 59

Marx-Aveling, Eleanor (Tussy) (1855—1898) — Marx legfiatalabb lánya; 1884-től részt vett az angol és a nemzetközi munkásmozgalomban; Dr. E. Aveling felesége. — 60—61

Marx, Jenny (szül. von Westphalen) (1814—1881) — Marx felesége és harcostársa. — 30 53—55

Marx, Karl Heinrich (1818—1883). — 29—40 44 46 47—49 53—55 59 66 75 84 93 101 106 108 122 131 141—142

— (Névtelenül:) *Address and Provisional Rules of the Workingmen's International Association, etc.* (A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete és ideiglenes szervezeti szabályzata), [London] 1864. — 37

— (Névtelenül:) *The Civil War in France. Address of the General Council of the International Workingmen's Association* (A polgárháború Franciaországban. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete), London 1871. — 37

— *Der 18te Brumaire des Louis Napoléon* (Louis-Napoléon brumaire tizennyolcadikája), New York 1852. — 35

— *Discours sur la question du libre échange* (Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről), Brüsszel 1848. — 31

— *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista-perről), Boston 1853. — 35

— *Herr Vogt* (Vogt úr), London 1860. — 36

— és Friedrich Engels: *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik, etc.* (A szent család vagy a kritikai kritika kritikája stb.), Majna-Frankfurt 1845. — 30

— *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), I. köt., Hamburg 1867. — 36

— *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), II. köt., Hamburg 1885 (Engels kiad.). — 39 46

— (Névtelenül:) *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. — 32

— *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiája"-ra), Párizs—Brüsszel 1847. — 31

— *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung.* (A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés), „Deutsch-Französische Jahrbücher" 1844. — 30

— *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (A politikai gazdaságtan bírálatához), Első füzet, Berlin 1859. — 35

Mierosławski, Ludwik (1814—1878) — lengyel forradalmár, történész; részt vett az 1830—31-es és az 1846-os lengyel felkelésben; katonai vezetője volt az 1848-as poseni és az 1849-es szicíliai felkelésnek; 1849-ben a badeni-pfalzi forradalmi hadsereg főparancsnoka; az 1863—64-es lengyel felkelés idején a nemzeti kormány diktátora; a felkelés leverése után Franciaországba emigrált. — 117—119

Moll, Joseph (1812—1849) — német órás; Svájcban csatlakozik az Ifjú Németország mozgalmához; 1836-ban kiutasítják, Párizsba megy; belép az Igazak Szövetségébe; részt vett az 1839-es blanquista felkelésben, ezért kiutasítják; 1840-ben a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapító tagja; 1845-ben a Testvéri Demokraták elnevezésű társaság alapításában vesz részt, majd a társaság titkára lesz. 1846-tól a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság tagja; 1848-tól Kölnben, majd Frankfurtban, utóbb Londonban dolgozik; 1849-ben részt vesz a badeni-pfalzi felkelésben. — 65—71 86

Napóleon, III. (Louis Bonaparte) (1808—1873) — I. Napóleon unokaöccse; 1848—1852 a Második Köztársaság elnöke; francia császár 1852—1870. — 36 96 108 121

Napóleon herceg *lásd* Bonaparte, Jérôme-Napoléon-Joseph-Charles-Paul

„Neue Preussische Zeitung" — német napilap, 1848-tól 1938-ig jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerok érdekeit képviselte; „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. — 33

„Neue Rheinische Zeitung, Organ der Demokratie" — német napilap, Marx szerkesztésében 1848. jún. 1-től 1849. máj. 19-ig adták ki Kölnben. A szerkesztőség tagjai voltak még Engels, W. Wolff, G. Weerth, F. Wolff, E. Dronke, F. Freiligrath és H. Bürgers. A lap mint a demokrácia proletár szárnyának harcos orgánuma a néptömegek nevelője lett. Elszánt és következetes magatartása, harcos internacionalizmusa és politikai leleplező cikkei miatt a porosz kormány üldözte a lapot és szerkesztőit, különösen az 1848. novemberi—decemberi ellenforradalmi fordulat után. 1849 májusában a porosz kormány eljárást indított a lap több szerkesztője ellen, Marxot pedig kiutasította az országból. A szerkesztőség kénytelen volt a lapot beszüntetni. — 33—34 49 84 87 90 91 97 106—110

„New York Daily Tribune" — amerikai polgári napilap, 1841-től 1924-ig jelent meg; H. Greeley alapította. Az 50-es évek közepéig az amerikai whigek balszárnyának, majd a Republikánus Párt lapja; a legtekintélyesebb és legelterjedtebb amerikai lapok egyike volt, munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró. A 40-es évektől az utópikus szocializmussal rokonszenvező Ch. Dana volt a lap egyik szerkesztője. Marx 1851—62 között dolgozott a „Tribune"-nak. Cikkeit több ízben önkényesen megváltoztatva, aláírás nélkül tették közzé. Az amerikai polgárháború kitörése után a szerkesztőség összetétele megváltozott, a lap irányzata egyre inkább a rabszolgatartó államokkal való kompromisszum felé közeledett. Marx ekkor beszüntette közreműködését a lapnál. — 35 49

„Das Nibelungenlied"-(A Nibelung-ének). — 123

Oborski, Ludwik (1787—1873) — lengyel katona, forradalmár; részt vett az 1830—31-es lengyel felkelésben, majd a felkelés leverése után Londonba emigrált; a Testvéri Demokraták elnevezésű szervezet tagja; 1848-ban vezető szerepe volt a poseni felkelésben; 1849-ben hadosztályparancsnok volt a badeni-pfalzi forradalmi hadseregben; később az I. Internacionálé Főtanácsának a tagja. — 129

O'Donovan Rossa, Jeremiah (1831—1915) — az írországi féni társaság egyik alapítója és vezére; 1865-ben életfogytiglani börtönre ítélték, 1870-ben amnesztiát kapott. — 60

Ótestamentum *lásd* Biblia.

Palmerston, Henry John Temple, Viscount (1784—1865) — angol államférfi; eleinte tory, majd a whigek jobbszárnyának egyik vezére; hadügy-, külügy- és belügyminiszter, majd miniszterelnök. — 35 85

Peucker, Eduard von (1791—1876) — porosz tábornok; 1848—49-ben a frankfurti birodalmi kormány hadügyminisztere; 1849-ben az ellenforradalmi csapatok parancsnoka. — 117—119

Pfuel, Ernst von (1779—1866) — porosz tábornok, a reakciós katonai kamarillához tartozott; 1848. szeptembertől októberig hadügyminiszter és miniszterelnök. — 86

Pius, IX. (1792—1878) — római pápa 1846—1878. — 116

Platón (i. e. kb. 427—kb. 347) — görög idealista filozófus. — 110

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — francia publicista, kispolgári szocialista; az anarchizmus egyik megalapítója. — 31

— *Système des centradictions économiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere, vagy a nyomorúság filozófiája), Párizs 1846. — 31

Reh, Theodor (1801—1868) — német ügyvéd: 1848—49-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). — 95—96

Reuter, Fritz (1810—1874) — német író; újalnémet nyelvjárásban írt. — 78

— *Ut mine Festungstid* (Várfogságom idejéből). — 78

„Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" — német napilap, 1842-től 1843-ig jelent meg Kölnben; Marx befolyása alatt egyre forradalmibb jelleget öltött. — 29—30 49 53

Rochefort, Victor-Henri, marquis de Rochefort-Luçay (1830—1913) — francia publicista és politikus; baloldali republikánus; a „Lanterne", majd a „Marseillaise" c. lapok kiadója; a Kommün leverése után Új-Kaledóniába deportálták; a 80-as évektől monarchista. — 59

Roscoe, Sir Henry Enfield (1833—1915) — angol kémikus. — 139

Ruge, Arnold (1802—1880) — német publicista; ifjúhegeliánus. — 30

Sand, Karl Ludwig (1795—1820) — német diák; részt vett a liberális mozgalomban; Kotzebue megölése miatt kivégezték. — 123

Schapper, Karl (kb. 1812—1870) — német forradalmár; az Igazak Szövetsége, és a Kommunisták Szövetségének vezető tagja, a Szövetség kettészakadásakor a Marx-ellenes frakció vezetője, majd újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának a tagja. — 65 67

Schorlemmer, Carl (1834—1892) — német kémikus; a manchesteri egyetem professzora; dialektikus materialista; a Német Szociáldemokrata Párt tagja. — 139—143

Smith, Robert Angus (1817—1884) — angol kémikus. — 139

Soulouque, Faustin (kb. 1782—1867) — 1847—1849 Haiti elnöke; I. Faustin néven császár 1849—1859. — 108

„Der Sozialdemokrat" — a német szociáldemokrácia központi lapja, a szocialista-törvény idején jelent meg, 1879 szeptemberétől 1888 szeptemberéig Zürichben, 1888 októberétől 1890 szeptemberéig Londonban, 1880-ig Vollmar, 1881-től E. Bernstein szerkesztésében. Marx és Engels kapcsolatot tartottak a lappal és nagy befolyásuk volt a szerkesztésére, Engels egy ideig a lap munkatársa volt. — 110 132 143

Stenzel, Gustav Adolf Harold (1792—1854) — német történész, liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (bal-, majd jobbközép). — 92

Stieber, Wilhelm (1818—1882) — német rendőrtanácsos; 1850—60 a porosz politikai rendőrség főnöke; a kölni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja; a porosz—francia háborúban a katonai rendőrség és a kémiroda főnöke. — 81

Struve, Gustav von (1805—1870) — német ügyvéd és publicista; kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban és az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben; a forradalom leverése után Angliába, majd Amerikába emigrált; később az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban. — 127

Szerno-Szolovjevics, Alekszandr Alekszandrovics (1838—1869) — orosz forradalmi demokrata, Csernisevszkij követője; a 60-as évek elején részt vett az oroszországi mozgalmakban, majd Genfbe emigrált; az Internacionálé tagja; részt vett a svájci munkásmozgalomban. — 132

— *Unsere russischen Angelegenheiten. Antwort auf den Artikel des Herrn Herzen etc.* (Orosz ügyeink. Válasz Herzen úr cikkére stb.), Lipcse 1871. — 132

Uhland, Ludwig (1787—1862) — német romantikus költő; 1848—49-ben a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). — 93 97

Vogt, Karl (1817—1895) — német természettudós, vulgáris materialista; kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal), 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrált; Genfben egyetemi tanár; III. Napóleon titkos ügynöke. — 36 96—98 129 131

„Das Volk" — német nyelvű hetilap, 1859. máj.—aug. jelent meg Londonban, E. Biscamp szerkesztésében; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet lapjaként alapították; utóbb Marx egyre inkább átvette a lap irányítását. A lapnak összesen 16 száma jelent meg, anyagi nehézségek miatt be kellett szüntetni megjelentetését. — 35

„Der Volksstaat, Organ der sozialdemokratischen Arbeiterpartei und der internationalen Gewerksgenossenschaften" — a Szociáldemokrata Munkáspárt (eisenachiak) lapja, 1869-től 1876-ig jelent meg Lipcsében (eleinte kétszer, utóbb háromszor hetenként); forradalmi irányzata miatt a kormány és a rendőrség üldözte; Marx és Engels kezdettől fogva a lap munkatársa volt. — 132

„Der Vorbote. Politische und sozialökonomische Monatsschrift" — svájci német havi folyóirat, 1866-tól 1871-ig jelent meg Genfben; az Internacionálé svájci német szekcióinak hivatalos folyóirata; J. Ph. Becker szerkesztette, rendszeresen közölte az Internacionálé dokumentumait és tudósított a különböző országok szekcióinak munkájáról. — 122

„Vorwärts!" — német nyelvű lap, hetenként kétszer jelent meg Párizsban, 1844-ben; Marx befolyása alatt egyre inkább kommunista jelleget öltött. — 49

Weerth, Georg Ludwig (1822—1856) — német proletárköltő és publicista; iskolai tanulmányai után kereskedőtanonc Elberfeldben, 1839-től egy kölni kereskedőcég könyvelője.

1942—43-ban egy bonni kereskedelmi vállalat tudósítója, vendéghallgatóként irodalmat, antropológiát és történelmet hallgat. 1843-ban Angliában egy bradfordi textilcég alkalmazottjaként dolgozik. 1843-ban jelennek meg első írásai. 1844-től szoros barátság fűzi Engelshez, 1845-ben megismerkedik Marxszal. 1846-ban egy holland kereskedőcég képviselőjeként Brüsszelben él, részt vesz a Brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság munkájában. Belép az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségébe. Az 1848-as forradalom kitörésekor visszatér Németországba. 1848—49-ben a „Neue Rheinische Zeitung" tárcarovatának vezetője. 1849 őszén letartóztatják. Kiszabadulása után üzleti utakat tesz Európába, majd Közép- és Dél-Amerikába, valamint Nyugat-Indiába. A 40-es években inkább verseket, utóbb inkább prózai műveket írt. — 105—111

— *Fragment einer Warnung vor der „Neue Rheinischen Zeitung"* (Töredék egy a „Neue Rheinische Zeitung"-tól való óvásból), Sämtliche Werke, 4. köt., Berlin 1957. — 15

— *Leben und Taten des berühmten Ritters Schnapphahnski* (A híres lovag Schnapphahnski élete és tettei), „Neue Rheinische Zeitung", 1848. aug.—szept. — 107

Wermuth — hannoveri rendőrfőnök, a kölni kommunista-perben a vád egyik tanúja. — 81

— és Stieber: *Die Kommunistenverschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts* (A tizenkilencedik század kommunista összeesküvései), Berlin 1853—54. — 81

Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799—1876) — porosz reakciós politikus; 1850—58 belügyminiszter; Marxné féltestvére. — 30

Westphalen, Ludwig von (1770—1842) — trieri titkos tanácsos; Marxné apja. — 53

Willich, August (1810—1878) — porosz hadnagy, politikai meggyőződése miatt kilépett a katonai szolgálatból; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben egy szabadcsapat parancsnoka a badeni-pfalzi felkelésben; a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Marx-ellenes frakció

vezetője; 1853-ban emigrált Amerikába; az amerikai polgárháborúban az északiak tábornoka. — 117

Wolff, Wilhelm (Lupus) (1809—1864) — gimnáziumi tanulmányainak befejezése után klasszika-filológiát hallgat Boroszlóban; radikális-demokrata politikai tevékenysége miatt 1834-ben 8 év várfogságra ítélik, amnesztia után 1838—42 nevelő Posenban és Ratiborban; 1842-től publicisztikai tevékenységet folytat szocialista lapoknál; 1845-ben Belgiumba emigrált, 1846-tól a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság aktív tagja; 1847-ben belép az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségébe; a Központi Vezetőség tagja; 1848—49-ben a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak, majd a frankfurti nemzetgyűlésnek a tagja; a forradalom után Svájcba, majd Angliába emigrált; támogatta Marx és Engels harcát a kispolgári emigráns-szervezkedések ellen. — 75—101 108

— *Nachträgliches „aus dem Reich"* (Utólagos megjegyzés „a birodalomból"), „Neue Rheinische Zeitung". Politisch-ökonomische Revue", 4. füz., 1850. ápr. — 84—85

— *Die schlesische Milliarde* (A sziléziai milliárd), „Neue Rheinische Zeitung", 1849. márc. 22., 25., 27., 29. és ápr. 5., 12., 13., 14., 25. számában. — 89—90

Wrangel, Friedrich Ernst, Graf von (1784—1877) — porosz tábornok; a reakciós katonai kamarilla egyik vezetője; 1848 novemberében részt vett a berlini ellenforradalmi államcsínyben. — 86

„Die Zukunft" — német napilap, a Néppárt lapja, 1867-ben Königsbergben, 1868-tól 1871-ig Berlinben jelent meg; polgári demokrata irányzatú. — 132

FORRÁSJEGYZÉK

29—46. „Karl Marx", Marx és Engels Művei (a továbbiakban: MEM) 19. köt. 98—107. old.

47—49. „Karl Marx temetése", MEM 19. köt. 461—462. old.

53—56. „Jenny Marx, szül. von Westphalen", MEM 19. köt. 326—327. ill. 329. old.

59—61. „Jenny Longuet, szül. Marx", MEM 19. köt. 457—458. old.

65—71. „A Kommunisták Szövetsége történetéhez", MEM 21. köt. 202. és 208. old., ill. „A német birodalmi alkotmány-hadjárat", MEM 7. köt. 177—180. old.

75—101. „Wilhelm Wolff", MEM 19. köt. 49—58., 63. és 81—86. old.

105—111. [„Georg Weerth"], MEM 21. köt. 3—6. old.

115—124. „Johann Philipp Becker", MEM 21. köt. 304—309. old.

127—136. „Bevezetés [S. Borkheim »Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten«-jához]", MEM 21. köt. 329—324. old.

139—143. „Carl Schorlemmer", MEM 22. köt. 293—295. old.

TARTALOM

Előszó	5
Karl Marx	29
Karl Marx temetése	47
Jenny Marx	53
Jenny Longuet	59
Joseph Moll	65
Wilhelm Wolff	75
Georg Weerth	105
Johann Philipp Becker	115
Sigismund Borkheim	127
Carl Schorlemmer	139
Jegyzetek	147
Mutató	157
Forrásjegyzék	174

A kötetet szerkesztette: Dr. Szalontai Sándorné
A kötetet előkészítette: Tóthné Szendrényi Jolán

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Az illusztráció Fred Westphal munkája. A borítót és a kötéstervet Rudas László készítette. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Rudas László. A szedést 1971. november 15-én kezdték meg. Megjelent 1972. május 10-én, 6000 példányban. Terjedelme 8,8 (A/5) ív. PL—G—7277. 71.1272 — Kossuth Nyomda, Budapest V., Alkotmány u. 3.
Felelős vezető Monori István vezérigazgató

Engels mindig feladatának tekintette, hogy az eljövendő nemzedékek számára valósághű és hamisítatlan képet rajzoljon barátairól és harcostársairól, mert tudatában volt annak, hogy az ő életművükön alapszik a modern munkásmozgalom. Olyan erőteljes rembrandti színekkel és olyan élettel teljes ábrázolást nyújt róluk — Marxról és Marxnéról, leányukról, Jennyről, J. Mollról, W. Wolffról, G. Weerthről, S. Borkheimről és C. Schorlemmerről —, hogy az olvasó mindvégig élénk érdeklődéssel kíséri nyomon eseményekben gazdag életük alakulását. E portrékon át betekintést nyerhetünk a munkásmozgalom küzdelmekkel teli korszakának ötven esztendejébe, az 1843 és 1892 közötti években. A könyv népszerű sorozatunk harmadik köteteként jelenik meg.